

časopis za odgoj i obrazovanje

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مَا يَسْتَوِ الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

novi 99

muallim

jesen 2024 • god. XXV • br. 99
cijena 8 KM, za inozemstvo 8 €

**MEVLUDIN
DIZDAREVIĆ**
ODGOVORNOST
ISLAMSKE
ZAJEDNICE PREMA
OPĆOJ JAVNOSTI I
DRUŠTVU

**MEHO
MANJGO**
NURIJA-EF.
DUHANDŽIĆ
– OBNOVITELJ
VJERSKOG ŽIVOTA
U PROZORU

**BEHIJA
DURMIŠEVIĆ**
ANGAŽMAN HUSEINA ĐOZE
U GAZI HUSREV-BEGOVOJ
MEDRESI I NJEGOV POGLED
NA POZICIJU MLADIH IZMEĐU
TRADICIJE I MODERNOSTI

**HIKMET KARČIĆ,
MUSTAFA DEDOVIĆ**
SARAJEVSKI DNEVNIK
O SUĐENJU
RUKOVODSTVU
VAKUFSKE DIREKCIJE
1946. GODINE

NOVI MUALLIM

Časopis za odgoj i obrazovanje
jesen 2024 • god XXV • br. 99

Izdavač

Udruženje ilmijje
Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

Za Izdavača
Nesib Hadžić

Glavni urednik
Elvir Duranović

Redakcija

Ahmet Alibašić, Zehra Alispahić,
Senad Ćeman, Ferid Dautović,
Mevludin Dizdarević, Sedad Dizdarević,
Hasan Džilo, Nedžad Grabus,
Dževad Hodžić, Mensur Husić,
Samedin Kadić, Armina Omerika,
Ermin Sinanović, Omer Spahić,
Rifet Šahinović, Senada Tahirović,
Meho Šljivo

Savjet časopisa

Hasan Makić, Hilmo Neimarlija,
Ševko Omerbašić, Muharem Omerdić,
Enes Pelidija, Fuad Sedić,
Seid Smajkić, Edina Vejo

Sekretar redakcije

Amir Zimić

Lektura

Adaleta Kadić

Prijevodni rezimea

Subhi Wassim Tadefi (arapski)
Amra Kaljanac (engleski)

UDK

Adisa Žero

Dizajn i prijelom

Mahir Sokolija

Fotografija na naslovnoj strani

Gazi Husrev-begova džamija
i sahat-kula u Sarajevu

Autor fotografije

Elvedin Subašić

Štampa

A DIZAJN, SARAJEVO

Tiraž

1.000

Adresa: Gazi Husrev-begova 56a,
71000 Sarajevo,

Telefon: ++387 (33) 236-391;

<http://ilmijja.ba/novi-muallim/>

E-ISSN 2566-3208

glavniurednik@ilmijja.ba

pretplata@ilmijja.ba

Uplate

U KM na broj računa:

1410010000274481 kod Bosna Bank

International DD Sarajevo uz naznaku

“za Novi Muallim”

Časopis izlazi tromjesečno

Rukopisi, fotografije i zapisi se ne vraćaju!

Stavovi u objavljenim tekstovima
odražavaju stavove autora, ali ne i nužno
stavove Redakcije Novog Muallima.

Novi Muallim indeksiran je u CEEOL bazi

ELVIR DURANOVIĆ: Uvodnik 2

PUTOKAZI

MEVLUDIN DIZDAREVIĆ: Odgovornost Islamske zajednice
prema općoj javnosti i društvu 3

SAGLEDAVANJA

SUMEJA LJEVAKOVIĆ-SUBAŠIĆ: Stavovi Huseina Đoze o ženskom pitanju i
njegov angažman na polju unapređenja položaja žena kod Bošnjaka 10

MUALLIMOV INTERVJU

Razgovarao: ELVEDIN SUBAŠIĆ
Mevludin Joldić: Liječiti ovisnost znači liječiti cjelokupno ljudsko biće, jer je
ovisnost prekompleksna da bi se samo zdravstvene ustanove borile s njom 18

MUALIM

ZEHRA ALISPAHIĆ: *Gramatika arapskog jezika* – Dr. Šaćir Sikirić, Muhamed
Pašić, Mehmed Handžić – Četrdeset godina od posljednjeg izdanja 25

MEHO MANJGO: Nuriya-ef. Duhandžić – Obnovitelj
vjerskog života u Prozoru 31

ISLAMSKE TEME

AMINA SVRAKA: Imovinski status žene u islamu
u djelima Josepha F. Schachta 39

BEHIJA DURMIŠEVIĆ: Angažman Huseina Đoze u Gazi Husrev-begovoj
medresi i njegov pogled na poziciju mladih između tradicije i modernosti 44

ELVIR DURANOVIĆ: Ulema Vareša u osmanskom i austrougarskom periodu 51

FERID DAUTOVIĆ: Tajib-ef. Balta – Portret imama u Varešu u XX stoljeću 57

AZMIR MUFTIĆ: Teravih-imami na području Vareša 62

ČLANCI

SAFET HUSEJNOVIĆ: Doprinos Himzo-ef. Čelenke izgradnji džemata Šerići 68

HIKMET KARČIĆ, MUSTAFA DEDOVIĆ: *Sarajevski dnevnik* o suđenju
rukovodstvu Vakufske direkcije 1946. godine 73

EDIB SMOLO: Razvoj islamskih finansija u Bosni i Hercegovini 79

ESEJ

ZEJD SVRAKA: Diplomatska korespondencija Allahovog Poslanika, a. s. 87

PRIKAZI

ALMIR FATIĆ: Riječ (iz) tišine 92

Upute za autore 94

Uvodnik

Ovaj, 99. broj *Novog Muallima* otvaramo rubrikom *Pu-tokazi* i tekstem “Odgovornost Islamske zajednice prema općoj javnosti i društvu” autora Mevludina Dizdarevića. U fokusu Dizdarevićevog rada je kulturološki i društveni kontekst u kojem djeluje Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini kao specifična vjerska organizacija. Autor u tekstu definira ključne pojmove: odgovornost i javnost te nudi određene preporuke čijom primjenom bi Islamska zajednica poboljšala odnos spram društvene zajednice i opće javnosti.

U *Sagledavanjima* donosimo rad Sumeje Ljevaković-Subašić “Stavovi Huseina Đoze o ženskom pitanju i njegov angažman na polju unapređenja položaja žena kod Bošnjaka”. Nadahnut idejama islamskog reformizma, Husein Đozo je kroz svoje djelovanje snažno potencirao unapređenje položaja Bošnjakinja, shodno temeljnim izvorima islama, i njihovo aktivno uključivanje u društvene tokove u Bosni i Hercegovini. Autorica na kraju rada konstatira kako se Husein Đozo nije samo zauzimao za angažman žena već je jasno pokazivao spremnost da aktivno djeluje na uključivanju žena u društvenu zajednicu općenito i Islamsku zajednicu posebno.

Ove, 2024. godine navršava se dvadeset godina od utemeljenja Centra za rehabilitaciju ovisnika o psihoaktivnim supstancama u Smolući (CROPS). Tim povodom u *Muallimovom intervjuu* objavljujemo razgovor s direktorom CROPS-a Mevludinom Joldićem. U intervjuu za naš časopis Joldić je govorio o podršci koju CROPS pruža ovisnicima o psihoaktivnim supstancama, vrstama supstanci koje se u današnje vrijeme najčešće koriste, metodama liječenja ovisnosti, utjecaju duhovnosti na tok liječenja i drugim važnim temama vezanim za preventivno djelovanje i liječenje ovisnika.

Najznačajniji udžbenik za predmet arapski jezik u bosanskohercegovačkim medresama pod naslovom *Gramatika arapskog jezika* napisali su 1936. godine Šaćir Sikirić, Muhamed Pašić i Mehmed Handžić. U tekstu “*Gramatika arapskog jezika – dr. Šaćir Sikirić, Muhamed Pašić, Mehmed Handžić – četrdeset godina od posljednjeg izdanja*” u rubrici *Muallim* autorica Zehra Alispahić predstavlja historijske okolnosti koje su pratile pisanje *Gramatike* i utjecaj koji je ovaj udžbenik imao u procesu nastave arapskog jezika u medresama u Bosni i Hercegovini. U drugom radu u ovoj rubrici autor Meho Manjgo kroz rad “Nuriya-ef. Duhandžić – obnovitelj vjerskog života u Prozoru” predstavlja životopis Nuriya-ef. koji je čudesnom Božijom odredbom preživio logor Jasenovac tokom Drugog svjetskog rata da bi poslije rata postao glavni organizator islamskog vjerskog života na području Prozora.

Rubrika *Islamske teme* sadrži pet tekstova. U prvom od njih pod naslovom “Imovinski status žene u islamu u djelima Josepha F. Schachta” autorica Amina Svraka na osnovu dva Schachtova djela, *Porijeklo muhammedanske jurisprudencije* i *Uvod u islamsko pravo*, prezentira njegove stavove o imovinskom statusu žene u islamu kroz:

pravo žene na vjenčani dar, izdržavanje i nasljedstvo. U sljedećem tekstu Behije Durmišević “Angažman Huseina Đoze u Gazi Husrev-begovoj medresi i njegov pogled na poziciju mladih između tradicije i modernosti” autorica tematizira Đozin rad s mladima u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu i prezentira njegove stavove o mladima koje je Đozo smatrao nosiocima progresa i napretka. Naredna tri teksta u rubrici *Islamske teme* posvećena su bošnjačkoj ulemi Vareša. Elvir Duranović u radu „Ulema Vareša u osmanskom i austrougarskom periodu“, na osnovu arhivske građe iz Gazi Husrev-begove biblioteke i sačuvanih rukopisa, donosi biografske podatke o imamima Čaršijske džamije u Varešu i okolnim džematima u naznačeno doba. S tim u vezi, interesantna poveznica koja se javlja među imamima Čaršijske džamije, a koja je preko njih prenesena i na njihove džematlije, jeste pripadnost tarikatu, konkretno nakšibendijskom derviškom redu. Ferid Dautović tekstem “Tajib-ef. Balta – portret imama u Varešu u XX stoljeću”, na osnovu arhivske građe i neobjavljenih dokumenata, donosi toplu priču o bošnjačkom imamu koji je sav život posvetio misiji islama djelujući u bremenitom vremenu prije i nakon Drugog svjetskog rata. U okviru govora o ulemi Vareša, sretni smo što smo prvi put u *Novom Muallimu* u prilici objaviti tekst o teravij-imamima u Bosni i Hercegovini. Iako su nesumnjivo zaslužni za očuvanje i ispravno razumijevanje islama u ruralnim krajevima naše zemlje, ovoj skupini bošnjačkih vrijednih imama u pisanim djelima na bosanskom jeziku poklanjano je malo pažnje. Tekstom Azmira Muftića “Teravij-imami na području Vareša” nastojali smo skrenuti pažnju istraživača na ovu gotovo zaboravljenu kategoriju imama.

U rubrici *Članci* objavljujemo dva teksta. Inspirativnu biografiju Himzo-ef. Čelenke, imama u naselju Šerići kod Zenice, donosi Safet Husejnović u radu “Doprinos Himzo-ef. Čelenke izgradnji džemata Šerići”. Iako proganjan od komunističke vlasti, Himzo-ef. je, ulažući veliki trud, aktivno djelovao na islamskom prosvjećivanju džematlija u Šerićima koji su prednjačili u svim aktivnostima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u njegovo vrijeme. Drugi rad u ovoj rubrici, autorā Hikmeta Karčića i Mustafe Dedovića, pod naslovom “*Sarajevski dnevnik* o suđenju rukovodstvu Vakufske direkcije 1946. godine” govori o montiranom sudskom procesu u kojem su dr. Hazim Muftić, direktor Vakufske direkcije u Sarajevu, i njegovi saradnici osuđeni kao saradnici okupatora iako im to sud nije uspio dokazati.

Tekst Ediba Smole “Razvoj islamskih finansija u Bosni i Hercegovini” u rubrici *Esej* bavi se analizom islamskih finansija na Balkanu s fokusom na našu državu. U rubrici *Esej* objavljujemo i tekst “Diplomska korespondencija Allahovog Poslanika, a. s.” autora Zejda Svrake, u kojem autor tematizira komunikaciju Muhammeda, a. s., sa susjednim vladarima u Etiopiji, Egiptu, Bizantiji i Perziji.

Elvir Duranović

ODGOVORNOST ISLAMSKE ZAJEDNICE PREMA OPĆOJ JAVNOSTI I DRUŠTVU

Mevludin DIZDAREVIĆ
Muftijstvo zeničko
dizdarmev@hotmail.com

SAŽETAK: Nosiva ideja našeg rada jeste propitati odnos Islamske zajednice, kao specifične vjerske organizacije, s društvom u kojem egzistira i u kojem ostvaruje svoju viziju i misiju. Islamska zajednica nije samo vjerska organizacija već se njen opseg djelovanja proteže znatno šire, što dodatno obavezuje na odgovorniji odnos spram javnosti ili javnostima u kojima djeluje. Rad obrazlaže kulturološki i društveni kontekst u kojem se djeluje i bez čega nema adekvatnog odgovora na postavljena pitanja. Rad propituje temeljne pojmove odgovornosti, javnosti, odnosa s javnošću, značaj i značenje Islamske zajednice kao institucije od prvorazrednog društveno-historijskog i kulturnog značaja za Bošnjake i državu Bosnu i Hercegovinu. Na kraju smo ponudili i određene preporuke kako bi Islamska zajednica osnažila odnose spram društvene zajednice i kvalitativno i kvantitativno poboljšala svoj rad.

Ključne riječi: Islamska zajednica, odgovornost, javnost, javnosti, kulturni kontekst

Uvod

Islamska zajednica je važan društveni faktor u historijskom i kulturnom razvoju Bosne i Hercegovine. Kao takva, ona baštini značajan mobilizatorski i simbolički kapital. Za Bošnjake, Islamska zajednica nikada nije predstavljala samo instituciju za afirmiranje duhovnog i kulturalnog identiteta s obzirom na to da njeno značenje nadilazi isključivo vjerske teme i okvire. Zbog specifičnosti islama kao takvog, burnih historijskih gibanja i same kulturno-povijesne

paradigme u okviru koje je djelovala, Islamska zajednica je daleko više od religijske i konfesionalne zajednice. Stoga, Šaćir Filandra (2015:28) s pravom tvrdi da je Islamska zajednica decenijama bila "ishodište i rezervoar nacionalne energije". U mnogim historijskim situacijama Islamska zajednica bila je jedina nacionalna institucija Bošnjaka koja je njegovala njihovu posebnost. Kao takva, bila je krajnje pribježište gdje se čuvao i očuvao bošnjački kulturni, etnički i kolektivni identitet u

vremenima u kojima se svaki segment bošnjačke posebnosti negirao.

Islamska zajednica je sudbinski povezana sa društvom jer presudno određuje duhovni identitet, ali u stanovitaj mjeri i ekonomski i socijalni status mnogih ljudi. Islamska zajednica nije izolovan entitet, usamljeno ostrvo odjeljeno od društva u kojem egzistira. Ne samo da je dio zajednice, ona je tu zbog zajednice iz koje je potekla. U toj zajednici ona ostvaruje svoju viziju i misiju koja se jedino može realizirati kroz višeslojnu komunikaciju s javnošću¹.

¹ Važno je, prema Refiku Beekunu (2015:55-75), napraviti distinkciju između pojmova vizija i misija. Vizija se fokusira na budućnost – na ono što želimo postati. Misija se fokusira

na sadašnjost – šta trebamo uraditi sada kako bismo se približili ostvarenju svoje misije. Vizija definira trenutnu svrhu postojanja organizacije, kao i njene sadašnje sposobnosti,

vrijednosti i filozofiju. Drugačije kazano, vizija definira misiju. Viziju određuje idealizirano stanje koje se želi dosegnuti, a misija je put do tog zamišljenog stanja.

Komunikacija kao proces pripada svim ljudima (i ne samo ljudima) i odvija se na mnogostruke načine. Ona može biti intrapersonalna (sa samim sobom), interpersonalna (među grupama i pojedincima), javna (predavanja, tribine, *ex cathedra*) te masovna komunikacija (tehnički posredovana). (Fejzić-Čengić, 2016:189) Međutim, komunikacija nikada ili gotovo nikada nije jednosmjernan proces. Islamska zajednica utječe na druge, ali i drugi na različite načine utječu i suoblikuju Islamsku zajednicu, što obavezuje na permanentno propitivanje ovih uzajamnih refleksija.

Pitanje odgovornosti Islamske zajednice spram javnosti postaje važnije ukoliko uzmemo u obzir i to da živimo u svijetu u kojem je promjena jedina stalnost. Svijet naših očeva fundamentalno je drugačiji od našeg svijeta, kao što i naš svijet nije podudaran sa svijetom naše djece. Nekada su za značajnije društvene i kulturne promjene trebala desetljeća, sada se dešavaju daleko brže. Društvene mreže i popularni mediji stubokom su promijenili duhovni i intelektualni krajobraz. Svjedočimo pojavi nekih savremenih medija koji uspijevaju kreirati pseudostvarnosti u kojim stvarnost postaje fikcija, a fikcija stvarnost. Doba nauke i sve prisutnija mitologizacija tehnike vode nas uspostavljanju jedne vještačke stvarnosti koja stoji naspram prirodne i čak uzima primat. (Kozlić, 2018:23) U društvenoj stvarnosti istina i činjenice sve više bivaju potisnute od individualnih i emocionalnih reakcija koje zamagljuju razliku između istine i laži, činjenica i tzv. "alternativnih činjenica".

Također, sve više svjedočimo liberalizaciji i demokratizaciji društvenih odnosa, krizi institucionalne religioznosti i pojavi *duhovnosti bez religije*. Tržište ideja i novih religijskih shvaćanja biva sve otvorenije i sve pristupačnije konzumentima, što stvara dodatni pritisak na tradicionalne zajednice. Od njih se sve ultimativnije zahtijeva veća uključenost šire zajednice, brže donošenje odluka i transparentnost u radu kao krunski korporacijski ideal. Stoga se pitanje odgovornosti

Islamske zajednice spram javnosti u našem misaonom horizontu nameće s ultimativnim važenjem.

Tema naslovljenog rada iznimno je složena i zahtjevna i u sebi nosi tri konstante: *odgovornost, Islamska zajednica i javnost*. Stoga je važno da raščlanimo i razjasnimo ove koncepte tj. da definiramo šta pod tim pojmovima podrazumijevamo. Ovo je važno zbog toga što u istraživačkoj ravni definicije omeđuju predmet konkretne naučne istrage. Sve što nije obuhvaćeno definicijom, odnosno sve što je izvan sadržine i opsega definiranog bježi pažnji istraživača. Lipman (1995) je to veoma efektno apsolvirao kada je konstatirao da "najprije definiramo, a tek onda vidimo". Htio je reći da definicije tj. početna određenja onoga što imamo namjeru posmatrati, uglavnom određuju granice i domete naše percepcije spoznaje.

Odgovornost

Odgovornost označava svestran odnos čovjeka prema vrijednostima koje posjeduje svako društvo i bez kojih ono, kao organizovana ljudska zajednica, ne može postojati. (Jovanović, 2020) O odgovornosti govorimo onda kada postoje određene norme ponašanja i kršenje tih normi s druge strane od određenih grupa i pojedinaca, čime se nanosi šteta pojedincu, grupi ili cijelom društvu. Mogli bismo kazati da je odgovornost polaganje računa pojedinaca ili grupe ljudi o svojim postupcima drugim pojedincima ili grupama ili cijeloj društvenoj zajednici. Međutim, teško je govoriti o jednoj vrsti odgovornosti jer možemo uočiti više podvrsta ovog pojma. Nije isto kada neko ne ustane starijoj osobi u tramvaju, što je moralna odgovornost, i kada udari tu osobu, što povlači pravnu odgovornost jer postoji pravna sankcija. Isto tako, nije ista odgovornost kupca i prodavca, onih na vrhu i onih na dnu organizacije itd. Dakle, ne postoji "jedna" odgovornost i ona zavisi od mnogostrukih razloga kao što su vrsta norme i različite pozicije subjekata javnog čina.

Najopćenitiji kriterij raspodjele odgovornosti je na osnovu normi ili pravila koje društvo ustanovljava pa tako postoji moralna, pravna i politička odgovornost. Mada, treba napomenuti, ponekad je jako teško razvrstati i do kraja precizno odrediti o kojoj formi odgovornosti se radi s obzirom na to da se one prepliću i miješaju. *Moralna* odgovornost proizlazi iz naravi etike i moralnog čina i podrazumijeva odgovornost koju svako osjeća pred samim sobom i pred drugima zbog izvršenog moralnog prekršaja. *Pravna* odgovornost podrazumijeva odgovornost pred institucijama i organima za provođenje zakona zbog kršenja pravnih normi. *Politička* odgovornost je odgovornost izabranih lica i javnih dužnosnika za pravilnost i efikasnost svoga rada pred onima koji su ih izabrali ili postavili, odnosno u čije ime oni donose odluke ili pred onima na koje se odluke donose. (Jovanović, 2020) Pored ova tri osnovna tipa odgovornosti spram javnosti, postoji ekonomska, profesionalna, korporativna odgovornost itd.

Šta su javnost i odnosi s javnošću?

Kao što ne postoji jedna i jedinstvena odgovornosti tako ne postoji ni jedna javnost, niti su autori saglasni o tome šta javnost podrazumijeva. Šemso Tucaković (2004:139) definira javnost kao "skup građana koji usmjeravaju svoju pažnju na pitanja od općeg interesa. Usmjeravanje pažnje podrazumijeva postojanje istog ili sličnog stava nastalog u saobraćaju među pripadnicima publike". U osnovi se mogu razlučiti dva temeljna koncepta javnosti i dvije misaone tradicije: liberalno-demokratska i utilitarno-demokratska tradicija. Prvi pristup se razumijeva kao nastavak ideja prosvjetiteljstva i naglašava kritički, emancipatorski i libertetski potencijal javnosti. Od 18. vijeka pa dalje formira se i drugačije shvaćanje javnog mnijenja u kojem se javnost izjednačava s cjelokupnom glasačkom populacijom. U prvoj definiciji

vidimo javnost kao poseban oblik političkog grupisanja, za razliku od mase, gomile ili publike. U drugom značenju vidimo "javnost" kao ukupnost populacije na nekom području. Dakle, javnost se može definirati kao posebna socijalna grupa koja formira i politički saopštava svoje mišljenje ili kao javno izraženo mišljenje ukupne populacije. (Milivojević, 2020) Dakle, kada spominjemo javnost, to ne podrazumijeva jedan nedjeljiv entitet nego više njih koji zavise od pozicija koje zauzimaju u organizaciji i društvu.

Sintagma *odnosi s javnošću* (*public relations*) također ima značajan broj, čak više od pedeset, relevantnih definicija. Osnovna dilema je u tome da li odnosi s javnošću podrazumijevaju komunikaciju, socijalnu interakciju ili postupak i oblik upravljanja društvenim procesima. Ovo kompleksno pitanje ostavljamo po strani i pozivamo se na općenitu definiciju koju nam je ponudio Najil Kurtić (2016:19): "Odnosi sa javnostima su planirano, ustrajno, etički korektno komuniciranje savremenih društvenih struktura (profitnih i neprofitnih organizacija i drugih javnih subjekata) sa unutrašnjim i vanjskim stakeholderima s ciljem da im se predstave i nametnu kao kredibilni, relevantni i odgovorni partneri i korisni članovi zajednice, čije aspiracije na prirodne, ekonomske, kulturne i druge resurse zajednice, odnosno društva vrijeđi u obostranom interesu podržati". Svaka organizacija, osobito ona koja uveliko ovisi o stavovima javnosti, ima potrebu da se predstavi svom okruženju, da u više ili manje estetiziranoj formi prezentira svoj vlastiti identitet, ispriča priču o sebi i predstavi simbole koji je definiraju. Stoga je razumljiv zaključak da su odnosi s javnošću primarno usmjereni

na izgradnju imidža, razumijevanja i povjerenja. Imidž je nešto što se permanentno gradi ali se za vrlo kratko vrijeme erodira i razara. On se mora permanentno unapređivati i štiti kao i prepoznati i uklanjati one faktore koji negativno utječu na imidž određene organizacije. Odnosi s javnošću imaju dvojaku zadaću jer oni jesu i moraju biti "glas javnosti unutar organizacije i glas organizacije unutar javnosti". (Tucaković, 2019:17) Odnosi s javnošću su veoma efikasan način pristupa društvenim resursima, čija dodjela (raspodjela) u aktualnom društvenom i kulturološkom kontekstu sve više zavisi od općeg povjerenja u pojedince i institucije uopće. Pod tim podrazumijevamo slobodne medije, utjecaj društvenih mreža, promjenu kulturološke paradigme u kojoj egzistiramo i mnoge druge faktore. Svakako, od bitnih faktora su i tehnološke inovacije koje značajno uvjetuju i dinamiziraju društvene i političke procese.

Međutim, nisu svi faktori u javnosti podjednako zainteresirani za organizaciju, niti imaju podjednak utjecaj na njeno funkcioniranje. Stoga se u literaturi pravi diferencijacija na *stakeholdere* kao strukture kojim organizacija nastoji dostaviti svoje PR poruke. Utvrđivanje liste *stakeholdera* je ključno pitanje za odnose s javnošću. Beekun (2015) *stakeholdere* određuje kao "svaku osobu ili grupu na koju (vjerovatno) značajno utiče ono što vaša organizacija radi". Organizacija može trpjeti posljedice zbog načina na koji stakeholderi doživljavaju i javno interpretiraju organizacijsko djelovanje. Stakeholderi mogu pomoći organizaciju, prihvatiti njenu viziju i misiju ili joj se mogu suprotstaviti iz različitih razloga. Organizacija je primarno zainteresovana da je stakeholderi razumiju

i podrže, jer o tome u znatnoj mjeri ovisi mogućnost njenog pristupa prirodnim i društvenim resursima, i radi toga nastoji njegovati dobre odnose sa svojim okruženjem (javnostima). (Kurtić, 2016:49)

Postoji više vrsta stakeholdera kao što su unutarnji i vanjski, latentni, pasivni i aktivni stakeholderi itd.² Fundamentalna stvar je da organizacija i stakeholderi imaju uzajaman odnos što obavezuje na intenzivnu komunikaciju kako bi se organizacija predstavila na najbolji način u cilju ostvarenja njene vizije i misije. Sve te razdiobe i relacije treba uzeti u obzir kada govorimo o odgovornosti, ili bolje *odgovornostima* Islamske zajednice spram različitih *javnosti* Islamske zajednice.

Islamska zajednica i njene javnosti

Islamska zajednica ima svoja pravila i organe. Također, ona prikuplja, zarađuje i raspoređuje određene finansijske prihode što opet podrazumijeva vrstu odgovornosti spram onih od kojih uzima i spram onih koji koriste ta sredstva. Svaku društvenu tvorevinu možemo motriti kao dioničko društvo u kojem odgovornost spram svakog stakeholdera ovisi o uložnim resursima (vrijeme, novac, znanje...) u zajedničko dobro. Onaj ko više "ulaže", dakako da se spram njega ima i veća odgovornost. Islamska zajednica je složen organizam s mnoštvom stakeholdera koji su uključeni u njeno funkcioniranje što u značajnoj mjeri usložnjava njeno komuniciranje s javnošću. "Organizacije sa složenijom strukturom, više jedinica i nivoa upravljanja, raznolikim djelatnostima i aktivnostima u većoj mjeri ovise o načinu na koji komuniciraju... Po pravilu organizacije sa složenijom

² U kontekstu Katoličke crkve Esad Čimić (2007:188) prepoznaje različite elemente koji presudno utječu na strukturu i smjer njenog djelovanja. U prvu kategoriju, *zajednicu jezgre*, on svrstava one koji su u vrlo uskoj vezi sa župom jer im kršćanska vjera

predstavlja temeljni životni interes. Druga kategorija jeste *zajednica skupa* koja obuhvata one koji manje-više redovno obavljaju vjerske obrede. Treća kategorija jeste župna zajednica gdje su oni koji rijetko posjećuju crkvu izuzev za blagdane. I četvrta kategorija jeste

nominalni narod župe koji su potpuno napustili crkvu, već pripadaju više ateizmu, mada još plaćaju crkvene poreze iz tradicijskih razloga. Sličnu razdiobu mogli bismo načiniti i u kontekstu Islamske zajednice ili bilo koje druge vjerske zajednice.

strukturu imaju veći problem sa samodefiniranjem – postizanjem konsenzusa oko identiteta što je nemoguće bez intenzivnih unutrašnjih komunikacija (interni odnosi sa javnošću). (Kurtić, 2016:26)

Stoga ćemo u nastavku dati kratak presjek strukture Islamske zajednice kako bismo izvukli stanovite zaključke. Prema mišljenju Hilme Neimarlije, u strukturama Islamske zajednice postoji prepoznatljiva dvojnost: zajednica vjere i zajednica vjernika. Pod zajednicom vjere podrazumijevaju se vjerski organi, tj. vertikalna, duhovna struktura Islamske zajednice: reisul-ulema, Rijaset, Vijće muftija, muftijstva s muftijama, glavni imami, muderisi i muedibi u svim odgojno-školskim i obrazovnim ustanovama i imami i mujezini po džematima. Predstavnički organi ili zajednica vjernika podrazumijeva horizontalnu, egzistencijalnu ravan Islamske zajednice u koju su uključene civilne strukture: Sabor Islamske zajednice, Ustavni sud, medžlisi i njihove skupštine, izvršni odbori s predsjednicima i džemati s džematskim odborom i njihovim predsjednicima ili mutevelijama. “Time se ispunjava izvorni islamski zahtjev da o svim važnim pitanjima u muslimanskoj zajednici ravnopravno odlučuju svi njezini pripadnici, izravno ili preko izabranih predstavnika.” (Neimarlija, 2010:10) U toj horizontalnoj i vertikalnoj povezanosti počiva duhovna snaga, historijska stabilnost i važenje Islamske zajednice. Međutim, ova hijerarhija kazuje nešto i o ukupnoj složenosti Islamske zajednice i različitim stakeholderima unutar nje.

Ako bismo imali ambiciju ponuditi grubu skicu stakeholdera Islamske zajednice, onda bi to bilo ovako: primarni stakeholderi su uposlenici Islamske zajednice, oni koji svoju egzistenciju zasnivaju na njenom funkcioniranju. Sekundarni su izabrani predstavnici, od džematskih odbora do Sabora IZ. S obzirom na to da imaju različite interese, nužno ih je diferencirati. Već u trećem prstenu

stoji vjernička zajednica članova Islamske zajednice i korisnika njenih usluga. U sljedećem redu stakeholdera jesu oni koji nisu njeni članovi, ali su pripadnici islama i Islamsku zajednicu doživljavaju svojom vjerskom organizacijom. U narednom sloju ili vrsti javnosti jesu oni koji se ne doživljavaju muslimanima niti Bošnjacima. Oni jesu stakeholderi Islamske zajednice s obzirom na to da djelovanje Islamske zajednice ima svoje refleksije i na njihov život pa su zainteresirani za njen rad.

Kao što ne postoji jedna javnost nego više njih tako ne postoji jedna odgovornost nego više njih i one ovisе o vrsti stakeholdera kojima se Islamska zajednica obraća. Nije ista odgovornost spram javnosti Islamske zajednice i šire muslimanske javnosti. Nije ista odgovornost spram članova Islamske zajednice i onih koji joj pripadaju svojim islamskim identitetom. Onih koji su na funkcijama ili izabrani u organe Islamske zajednice i oni koji to nisu. Također, nije ista odgovornost spram Bošnjaka i nebošnjaka. Sve te odnose treba uzeti u obzir prije nego što se ponudi cjelovitija slika odgovornosti spram javnosti Islamske zajednice.

Odgovornosti Islamske zajednice

U nedavno prikazanoj sjajnoj HBO seriji *New Pope*, Novi papa, John Malković koji je utjelovio ulogu *novog pape* razgovara sa svojom spin doktoricom i kaže joj: “Ja nisam tašt čovjek, ali svijet mora čuti moje riječi”. Ova briljantna serija na kojoj treba čestitati producentima i glumcima, a najviše Katoličkoj crkvi, nastoji popraviti imidž i umiti lice Crkve poljuljane mnogobrojnim skandalima. To čini na vješt način otvaranja svih bolnih rana i kolsalnih optužbi koje se minulih decenija sukcesivno otvaraju u Crkvi. Javnost mora čuti riječ Crkve ili, u ovom slučaju, javnost mora čuti riječ Islamske zajednice. To nije stvar njene taštine ili nefsanske težnje za objavljivanjem jastva već je, naprosto,

dio identiteta i misije Islamske zajednice. To je njena svrha i *raison d'être* njenog postojanja koju Kur'an oslovljava u poruci Muhammedu, a. s.: “O Poslaniče, prenesi ono što ti se objavljuje od Gospodara tvoga; ako to ne učiniš, onda nisi dostavio poslanicu Njegovu.” (Kur'an, El-Maida, 67) Nakon Muhammeda, a. s., zadaću transmisije Znanja u zajednici na svoja pleća preuzima ulema koja je u Bosni i Hercegovini institucionalno organizirana kroz Islamsku zajednicu.

Odgovornosti Islamske zajednice nadilaze puku komunikaciju za rad ostvarenja i pristupa resursima društva. Njene odgovornosti spram javnosti koje se ogledaju u realizaciji njene misije i vizije nadilaze tu usku ograničenost i mogli bismo ih diferencirati na više potkategorija.

a) Izgradnja i čuvanje kulturnog identiteta zajednice

Svaka kultura kao svoj presudni element podrazumijeva svjetonazor. To su najvažniji elementi koji čine identitet zajednice koji je dijelom od drugih susjednih zajednica. U ostvarenju tog cilja svaka kultura ima određenu grupu, kastu ili sloj ljudi koji bdiju nad očuvanjem svjetonazora i predstavljaju njene vrednote. U mnogim kulturama to su svećenici koji upravo zbog toga što čuvaju posebnost grupe predstavljaju najvažniji sloj društva. Tako su brahmani u hinduističkoj kulturi najviša kasta jer čuvaju identitet i sjećanje zajednice. No, da bi to uspjeli potrebno je razviti mnemotehnike ili tehnike pamćenja ili prenosa sjećanja kao što su svetkovine, rituali, obredi, simboli i drugi modeli kojim se ostvaruje komunikacija s društvom u kojem se egzistira i jednodobno vrši diseminiranje ideologije i vrijednosti koje čuvaju zajednicu na okupu i daju joj idejno i etičko usmjerenje u svakodnevnom životu. S obzirom na to da je islam religija muslimana, logičnim se nadaje da je Islamska zajednica koja zastupa i brani ideje islama opredijeljena za čuvanje i interpretaciju svjetonazora Bošnjacima.

b) Izgradnja i očuvanje vrijednosnog sistema zajednica

Drugi bitan element svake kulture i ljudske zajednice gdje je uloga vjerskih zajednica posebno važna jeste definiranje moralnih okvira u kojima se pojedinci i društvo trebaju kretati. "Religije i religijske organizacije, nadalje, razvijajući tezu o prirodnom pravu na pravedne međuljudske odnose, utjecale su na uklanjanje razlika među ljudima, utiskujući pri tome duboki trag sve do danas na moralnu i etičku stranu organizacije. Postavljajući Boga za najveći princip, one su stvorile visoke moralne standarde nasuprot barbarskim." (Kulović, 2009:21) Islamska zajednica je stoljećima bila i ostala moralni korektiv u društvu. Imami su bili narodni tribuni koji su svojim djelovanjem na terenu zastupali interese naroda ali i zastupali ideje pravednosti, čestitosti i moralnosti. Ovo je potpuno u skladu s misijom Muhammeda, a. s., koji je rekao: "Poslan sam da savršim čudoređe kod ljudi".

c) Čuvanje društvenih normi

Prema funkcionalističkoj teoriji koju zastupaju Durkheim i Malinowski, religija je sredstvo jačanja društvenih normi. (Cvitković, 2005:186) Njena je zadaća, između ostalog, da načini društveno funkcionalnu osobu integriranu u društvo u kojem živi. Islamska zajednica ima odgovornost i u tome da svoje članove i pripadnike odgaja i uči poštivanju drugog i drugačijeg, za nenasilno rješavanje konflikata i ukupno življenje u društvu kao korisni članovi zajednice. U tom smislu je njena odgovornost iznimno velika. Svako tumačenje i razumijevanje islama koje smjera izoliranju muslimana iz šire društvene zajednice i da ga vodi u sukob s društvom ne predstavlja odgovoran pristup. Štaviše, religijska zajednica treba da pomogne osobi da živi život u skladu s propisima vjere bilo kada i bilo gdje.

d) Potraga za svjetovima smisla

Ljudski život pun je patnji i iza zova koje treba na neki način procesirati. Tuga, bol i svakodnevna kušnja

proizvode konstantne traume koje mogu imati nesagledive posljedice na pojedince i društvo. Vjera se nameće kao odgovor na patnju i omogućavanje traumatiziranom pojedincu da nastavi sa životom. Drugačije kazano, vjera daje viši smisao ljudskoj patnji kao neminovnom iskustvu ljudskog života. Vjera nije splet nerazumljivih dogmi nego svojevrsna mentalna mapa koja omogućava da se čovjek pomiri sa svijetom u kojem živi. Na tom tragu važno je znati da odnosi s javnošću nikako ne smiju biti svedeni samo na odnose s medijima kroz nuđenje suhoparnih informacija i činjenica o vlastitom djelovanju. Pisana saopćenja, izjave za javnost, razni odgovori i reakcije nikako ne mogu biti dostatni za savremenog čovjeka u potrazi za vlastitim samorazumijevanjem, željnog upute i autentičneduhovnosti. "Musliman danas, posebno na Zapadu, prije svega u vjeri želi pronaći samoga sebe u svoj svojoj personalnoj identitetskoj slojevitosti i zbunjenosti, a briga za religijske institucije mu je od sekundarnog značaja." (Tucaković, 2019:18) Stoga vjerska zajednica mora iskoraciti od suhoparnih saopćenja, progovoriti u javnosti i obratiti se javnostima i jezikom vjere.

Zaključne preporuke

Stara narodna poslovice da se *riba u mutnom lovi* ukazuje na životno iskustvo da je nedostatak pravih i pravovremenih informacija plodno tlo za razne manipulativne snage koje ribare javnim prostorom i u medijskom metežu i kakofoniji traže i nalaze prostor za svoje djelovanje. Obaveza je Zajednice da jasnim informiranjem bistri vodu jer u bistrini i jasnoći oduzima se potencijalnamoć za manipulacije. Stoga smo skloni dati nekoliko preporuka kako bi odnosi s javnosti bili jasniji i samim tim povezanost Zajednice s društvom bila bolja i stabilnija na obostrano zadovoljstvo.

Jedna latinska poslovice kaže da *Bog ne voli vakuum*. Svaki prazni prostor koji ne popuni dobro popunit će negativne snage koje teže nečemu

drugom. Iskustvo nas uči da postoje najmanje tri vrste osoba u pogledu posjedovanja informacija: oni koji znaju; oni koji ne znaju i oni koji ne žele da znaju. Zalud je nuditi informacije onima koji ne žele da znaju ali zato ima punog smisla nuditi ih onima koji ne znaju jer je ta grupacija prostor koji će koristiti i oni koji žele da ih usmjere u nekom drugom smjeru. Ista ta populacija objekt je lažnih vijesti i zlonamjernih akcija koje bi željele naštetiti interesima Islamske zajednice. Također, manjak informacija, pogrešne ili polovične informacije mogu povećati nesigurnost u zajednici, što obavezuje na adekvatniju komunikaciju i osnaženje komunikacijskih kanala. Na ovom tragu je i predaja koja se veže za Muhammeda, a. s., i njegov noćni susret s ashabima dok je bio sa suprugom Safijom, r. a. Ashabi su se okrenuli i otišli drugim putem da ne bi povrijedili intimu Poslanika, a on ih je sustigao i rekao im da se radi o njegovoj supruci. Ovaj slučaj govori da je važno otklanjanje sumnji pravovremenim informiranjem s obzirom na to da je sumnja podloga svakoj manipulaciji.

Vjerujem da su mnogi bili svjedoci optužbi da Islamska zajednica treba javno objaviti određene podatke, koji su ustvari već objavljeni u medijima Islamske zajednice. Također, neki mediji i pojedinci objavljuju neke informacije kao insajderske uvide, a radi se o transparentnim podacima dostupnim svakom članu skupštine nekog medžlisa itd. Za neke informacije o svom radu koje nudi Islamska zajednica javnost ponekad nije adekvatno zainteresirana i prođu "ispod radara" javnosti. Na drugoj strani mnoge tzv. pikanterije ili poluinformacije dođu u žižu interesiranja kao velika "otkrića", što opet zbunjuje zajednicu.

Stoga i Islamska zajednica neke informacije treba staviti na uvid, a neke aktivnom medijskom promocijom nuditi javnosti. Na tom putu treba koristiti sve dostupne kanale informiranja, od unutarnjih, kao što su hutbe i vazovi, medija Islamske zajednice, javnih medija itd. Svakako

treba iskoristiti i potencijal društvenih mreža koje daleko brže dolaze do javnosti s obzirom na to da prema nekim istraživanjima 94% srednjoškolske populacije prve informacije uzimaju putem interneta i pametnih telefona. (Kos-Burić, Arnaut, 2018:17) Nekada su prve informacije uzimane iz štampe, kasnije preko radija i televizije, a danas su to društvene platforme koje ne smijemo ignorirati. Dakako, svaki od tih medija i kanala komunikacije treba koristiti u skladu s njegovom logikom funkcioniranja. Treba znati da se u određenoj mjeri društveni status određuje i prema tome koliko neko ima lajkova, pratilaca ili pregleda na internetu. Time se dodatno povećava njegov utjecaj jer ljudi dominantno obraćaju pažnju na ono što javnost prihvata kao važno. Interesantno je da Youtube kanal Islamske zajednice koji je otvoren aprila 2017. godine ima relativno skroman broj pregleda što je, ipak, malo u odnosu na ambicije Islamske zajednice i potencijale koje ova platforma sa sobom nosi. Pojedinačni nalozi pojedinih imama imaju milione pregleda, što govori da je pravilnom upotrebom moguće i ovdje napraviti rezultat.

U složenim strukturama kao što je Islamska zajednica potrebno je osnažiti puteve internog informiranja koji podrazumijevaju informiranje vlastitih službenika o bitnim aspektima rada. Dakako, neće svi nivoi unutar Islamske zajednice imati istu razinu informacija. U tom pogledu važno je razvijati informacionu i obavještajnu kulturu koja nas poučava kako brzo prenijeti informacije do prave adrese i kako čuvati važne informacije od moguće zloupotrebe koja se također dešava.

Islamska zajednica ima kanale informiranja koji su nekada bili dovoljni, ali s ograničenom vjerničkom populacijom. Međutim, novi tehnički izumi otvaraju mogućnosti komunikacije s daleko širom zajednicom s kojom smo dosad imali rijetke kontakte. Ipak, imami komuniciraju s malim procentom stanovništva i ta populacija nije ni sporna u smislu

podrške Islamskoj zajednici. Džamijska populacija ima kontakt s imamima i kroz te stalne kontakte posjeduje višu razinu povjerenja spram Islamske zajednice. Međutim, daleko više stanovništva je koje rijetko ili nikako ne komunicira s imamima i Islamskom zajednicom izuzev u ekstremnim slučajevima. Društvene mreže mogu dati zamajac predstavljanju imama i njihovog rada ovoj populaciji. Držimo da svaki imam, džemat i organizaciona jedinica Islamske zajednice dio svoga vremena trebaju investirati u ovu vrstu komunikacije. Pravilnim vođenjem mogli bi razviti svoju mrežu klijenata koja bi sinergijskim djelovanjem svih tih mreža napravila moćan medij koji bi mogao parirati i kompenzirati neke druge slabosti u medijskom predstavljanju.

Otvorenošću i boljom komunikacijom sa zajednicom možemo daleko više utjecati na imidž i javnu percepciju Islamske zajednice i samim tim osnažiti njeno djelovanje. Mi živimo u vrijeme vizuelne kulture, u doba tzv. "okulocentrične kulture" (Chris Yenks) koja za glavno čulo uzima vid, a ne auditivni aparat koji je kompleksniji. Pored drugih posljedica to podrazumijeva i trijumf imidža nad integritetom, javne percepcije nad stvarnim stanjem. To je realnost koju ne smijemo ignorirati jer se reflektira i na djelovanje Islamske zajednice. S obzirom na to da je Islamska zajednica u svom djelovanju ovisna o javnoj percepciji tj. usljed činjenice da njen društveni i mobilizatorski potencijal ovisi o javnom autoritetu i pozitivnoj slici u javnosti, nameće se nužnim brižno bdijenje nad ovim pitanjem. Državne vlade imaju aparat prisile kojim ostvaruju svoje ciljeve. Ekonomski faktori imaju novac za kojim mnogi žude, što im opet omogućava realizaciju zadanih ciljeva i uzajamnih interesa. Islamska zajednica ima svoj simbolički kapital koji joj omogućava društveno djelovanje. Na tom tragu potrebno je redovnije raditi istraživanje imidža Islamske zajednice i u skladu s tim kreirati politike i djelovanje. Korisno bi bilo izdvajanje određenih historijskih ličnosti

iz Islamske zajednice (reisul-ulema Čaušević npr.) i njihovo isticanje kao simbola koji prezentiraju vrijednosti za koje se borimo. Dosta je urađeno na znanstvenom tematiziranju mnogih alima ali je potrebno napraviti i korak više u smjeru dodatne popularizacije i ucjepljivanja vrijednosti koje su oni unosili u javnost. To je moguće putem drugih medija kao što su dokumentarni filmovi koji su daleko dostupniji i snažniji od teških učenih knjiga koje moraju biti samo platforma ovoj vrsti djelovanja. Također, filmska tematizacija nekih važnih historijskih događaja u kojima su Islamska zajednica ili pojedini imami igrali značajnu ulogu bila bi značajan iskorak. Nešto se na ovom polju uradilo, ali zbog mnogih razloga nije zaimalo širu društvenu relevantnost.

S obzirom na to da postoji više stakeholdera unutar Islamske zajednice, držimo potrebnim napraviti razdiobu i o količini i vrsti informacija koje se nude pojedinim od njih.

Smatramo da Islamska zajednica ima primarnu odgovornost spram prvog i drugog reda stakeholdera. Informacije koje se nude ovim strukturama treba da budu otvorene, potpune i pravovremene. Uvažavajući njihovu poziciju, ove strukture imaju obavezu i pravo da budu informirane o svim aspektima rada Islamske zajednice. To se treba činiti kroz redovne i kvalitetne izvještaje i prihvatanje kritičkih stavova spram njih. Mnogi imami nemaju dovoljno informacija o nekim procesima, a imaju stalni kontakt s javnošću. Osnažujući njih kvalitetnim informacijama, činimo da drugi stakeholderi budu kvalitetnije informirani.

Šira javnost ima pravo da bude informirana o radu Islamske zajednice, ali u užem obimu, na razini novinskih izvještaja. Moguće je i u širem obimu, kada to zahtijevaju okolnosti. Svakaako, neke informacije treba da učinimo dostupnim zbog određenih okolnosti, ali s nekim treba da upoznamo zajednicu na način prezentiranja vlastitog rada i dosega. Nema nikakvih smetnji da nakon Kurban-bajrama javnost informiramo o tome koliko je kurbana

žrtvovano i šta se uradilo sa ukupljenim količinama mesa. Ukoliko to ne učinimo, otvara se prostor raznim mistifikacijama i pogrešnim interpretacijama koje mogu biti samo štetne za Islamsku zajednicu.

Naravno, otvaranje prema javnosti dvosjekli je mač jer se naporedo

s otvaranjem za pozitivno djelovanje oslobađa prostor i za mnogovrsne kritike. No, kritike će se dobivati uglavnom od onih koji ionako nemaju pozitivan stav spram Zajednice pa i ne treba da budu u primarnom fokusu. Primarni fokus treba da bude na onima koji su

neutralni, koji nemaju aprioran stav. One negativne svakako ne možemo razuvjeriti.

I, na kraju, odgovornim odnosom spram javnosti Islamska zajednica će zasigurno imati snažniju podršku uključenih faktora, otklanjanje sumnji i manje šumova u komunikaciji.

Literatura

- Beekun, Rafik Issa (2015). *Strateško planiranje i implementacija u islamskim organizacijama*. Sarajevo: El-Kalem. CNS.
- Burić Edina Kos, Arnaut Sumedin (2018). "Navike i iskustva korištenja interneta među srednjoškolcima s akcentom na prisutnost nasilja preko interneta (doživljenog i počinjenog)", *Novi muallim*, br. 74.
- Cvitković, Ivan (2005). *Sociološki pogledi na naciju i religiju*. Sarajevo: DES.
- Ćimić, Esad (2007). *Drama a/teizacije*. Sarajevo, Zagreb.
- Čengić, Fejzić, Fahira (2016). *Nelagode sa medijima*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Filandra Šaćir (2012). "Položaj Bošnjaka nikada bolji, njihovo stanje nikada lošije", intervju, *Dani*, 15. 6. 2012.
- Jovanović, Ljubiša, "Odgovornost i vrste odgovornosti u našem savremenom društvu", www.prafak.nio.ac.rs/zbornici, (Dostupno, 3.9.2020)
- Kozlić, Spahija (2018). "Čovjek i njegov "metafizički" dvojnik". *Novi muallim*, br. 74.
- Kulović, Dženan (2009). *Vatikan – organizacija i funkcioniranje*. Sarajevo: Jordan studio.
- Kurtić, Najil (2016). *Odnosi s javnostima*. Sarajevo: University press.
- Lipmann, Walter (1995). *Javno mnijenje*, Zagreb: Naprijed.
- Milivojević, Snježana, "Javna sfera i javnost". Pescanik.net>javna-sfera-javnost). (Dostupno, 20.9.2020)
- Neimarlija, Hilmo (2001). "Zakonska lica vjerskog zajedništva Bošnjaka", u: Muhamed Salkić, *Ustavi Islamske zajednice*, Sarajevo: El-Kalem.
- Tucaković, Ekrem (2019). "Suštinsko (ne)razumijevanje odnosa s javnošću". *Novi muallim* br. 79.
- Tucaković, Šemso (2004). *Leksikon mas-medija*, Sarajevo.

الموجز

مسؤولية المشيخة الإسلامية تجاه الجمهور العام والمجتمع

مولودين ديزداريفيتش

تتجلى الفكرة الأساسية لهذا المقال في مناقشة علاقة المشيخة الإسلامية، باعتبارها منظمة دينية نوعية، بالمجتمع الذي توجد فيه وتحقق بداخله رؤيتها ورسالتها. إن المشيخة الإسلامية ليست مجرد منظمة دينية، بل إن حدود نشاطها تمتد لتشمل نطاقاً أوسع بكثير، مما يفرض عليها علاقة أكثر مسؤولية مع الجمهور العام أو المجتمع الذي تعمل فيه. يتحدث المقال عن السياق الثقافي والاجتماعي الذي يجري العمل فيه والذي لا يمكن بدونه تقديم إجابات كافية عن الأسئلة المطروحة. يتناول المقال المفاهيم الأساسية، مثل: المسؤولية، والجمهور، والعلاقات العامة، وأهمية المشيخة الإسلامية ودورها باعتبارها مؤسسة ذات أهمية اجتماعية وتاريخية وثقافية من الدرجة الأولى بالنسبة للشائقة ولدولة البوسنة والهرسك. وفي الختام، يقدم المقال بعض التوصيات من أجل تعزيز علاقات المشيخة الإسلامية مع المجتمع وتحسين عملها نوعاً وكماً.

الكلمات الرئيسية: المشيخة الإسلامية، المسؤولية، الجمهور والرأي العام، السياق الثقافي.

Summary

RESPONSIBILITY OF THE ISLAMIC COMMUNITY TOWARDS THE GENERAL PUBLIC AND SOCIETY

Mevludin Dizdarević

The main idea for this research was to analyse the relation of the Islamic Community, as a specifically religious institution with the society within which it exists and for which it works on its goals and its mission. Islamic Community is not only a religious institution, its sphere of influence goes beyond and that requires a higher degree of responsibility towards the society within which it operates. This article discusses the cultural and social context of its functioning without which no issue that it tackles can be adequately answered. It analyses the basic phenomena of responsibility, public, public relations, and the significance of the Islamic Community as such and its significance to Bosniaks and the state of Bosnia and Herzegovina. In the end part of this article, we offered some suggestions for the Islamic Community to strengthen its relationship with the society and improve both quantitative and qualitative functions therein.

Keywords: Islamic Community, responsibility, public, cultural context

STAVOVI HUSEINA ĐOZE O ŽENSKOM PITANJU I NJEGOV ANGAŽMAN NA POLJU UNAPREĐENJA POLOŽAJA ŽENA KOD BOŠNJAKA

Sumeja LJEVAKOVIĆ-SUBAŠIĆ
Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka
sumeja.ljevakovic@iitb.ba

SAŽETAK: Jedna od ključnih bošnjačkih ličnosti koja je obilježila period islamskog preporoda u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini 20. stoljeća bio je Husein-ef. Đozo. U svojim radovima tematizirao je brojna pitanja koja su tretirali istaknuti učenjaci islamskog reformizma poput Muhammeda 'Abduh'ua, Rešida Ridāa i Mahmuda Šaltuta čije ideje i tumačenja islama je podržavao i u svojim radovima promovirao. Njegova djela u segmentima koji tretiraju pitanje žena predstavljaju odjek tokova kojim se svojevremeno kretao koncept islamske obnove u muslimanskim društvima, a naročito u Egiptu. Tome je, svakako, značajno doprinijelo njegovo studiranje na Pravnom fakultetu Univerziteta El-Azhar u periodu 1934-1939. godine. U ovom radu bit će analizirani stavovi i fetve Huseina Đoze o ženskim pitanjima uz usporedbu njegovih stavova sa stavovima islamskih reformista i bošnjačke uleme koja je onovremeno djelovala. Također, u radu će biti analiziran angažman Huseina Đoze u Islamskoj zajednici na polju unapređenja položaja žena kod Bošnjaka.

Ključne riječi: Husein Đozo, emancipacija žene, žensko pitanje, Islamska zajednica

Uvod

Postoje dva ključna momenta koja su imala presudan utjecaj na formiranje stavova Huseina Đoze kada je posrijedi žensko pitanje, a koje treba uzeti u obzir prilikom analiziranja njegovih stavova o ovom pitanju. Prvi moment vezan je za njegovo školovanje, odnosno utjecaj reformističke misli i obnoviteljskih ideja iz Egipta koje su imale ulogu u formiranju njegovih stavova o reinterpretaciji osnovnih vrela islama i reforme šerijatskog prava. Školovanje Huseina Đoze na Univerzitetu El-Azhar u

periodu 1934-1939. godine doprinijelo je njegovom boljem poznavanju i razumijevanju muslimanskih reformatorskih pokreta nastalih kao odgovor na dekadencu u muslimanskim društvima, a naročito ideje reformatora Džemaluddina Afgānija i Muhammeda 'Abduh'ua. Među središnjim temama kojima su se, između ostalog, bavili ovi pokreti bilo je žensko pitanje budući da je položaj žene u tom periodu bio percipiran kao jedan od glavnih uzročnika stagnacije muslimana. Egipatska škola reformizma nije ostavila utjecaj na Husein-ef.

Đozu samo u vidu usvajanja stavova njegovih učitelja koji su nastavili razvijati reformističku misao Muhammeda 'Abduh'ua i Džemaluddina Afgānija poput Rešida Ridāa, Mustafe Meragija i Mahmuda Šaltuta, već je ostavila i poseban utjecaj na njegovo razumijevanje ženskog pitanja koje je nastojao, usvojenom metodologijom, a koristeći vlastiti idžtihad, tumačiti u skladu s prostorom u kojem je on živio i djelovao. To je naročito došlo do izražaja u njegovim fetvama koje su objavljivane u *Glasniku* Islamske zajednice.

Drugi bitan moment jeste činjenica da je naučno i društveno djelovanje Huseina Đoze bilo bitno određeno periodom u kojem je on živio te intelektualno i društveno djelovao. Počeci njegovog naučnog djelovanja vežu se za period Kraljevine Jugoslavije kada se ženskim pitanjem bavio samo teoretski, dok je njegov aktivniji angažman i plodonosnije djelovanje na afirmaciji položaja žene u društvu, a naročito Islamskoj zajednici, bilo zabilježeno u periodu socijalističke države u kojem je i duže djelovao. Bitno je napomenuti da je u prvom periodu njegovog života i djelovanja prije Drugog svjetskog rata u društvu vladao pravni pluralizam, da je bošnjačko žensko pitanje bilo regulirano šerijatskim pravom za koje su bili nadležni šerijatski sudovi i da je među vjerskom inteligencijom bilo različitih struja koje su imale izvjesnu slobodu javnog proklamiranja stavova, a čiji stavovi su imali jak utjecaj na rješavanje ženskog pitanja kod Bošnjaka muslimana. Drugi period u kojem je on djelovao iza rata bio je obilježen ukidanjem šerijatskih sudova i šerijatskog prava kao formalnopravno važećeg prava na prostoru Bosne i Hercegovine. Također, ovaj period je bio obilježen i usvajanjem Ustava FNRJ i zakona kojima su sve žene u Bosni i Hercegovini dobile jedinstvena prava i *de jure* jednak i ravnopravan položaj u društvu u pogledu obrazovanja, rada, porodice i svim drugim segmentima koji su postepeno regulirali različite sfere odnosa među spolovima u društvu i porodici. Usto, u ovom periodu je Bošnjakinjama nametnuta i zakonska zabrana pokrivanja lica, a vjerska inteligencija, općenito, imala je ograničavajuće djelovanje koje se svodilo na izdvojena stajališta kojima su se nastojali podržati zakoni, odredbe, principi i misija socijalističke države.

Ono što je konstantno u mišljenju Huseina Đoze kada je posrijedi žensko pitanje jeste to što je, i u jednom i drugom periodu, njegov stav o vrijednosti i važnosti žene ostao nepromijenjen te da se, i u prvom i drugom periodu, Đozo bavio pitanjima koja

su u to vrijeme bila savremena i aktualna, a na način koji je odgovarao datom vremenu i prostoru.

Uzimajući u obzir gore izneseno, u nastavku rada dat ćemo kratak prikaz glavnih tema vezanih za žensko pitanje kojima se Husein Đozo bavio u svojim radovima i fetvama te analizu njegovog angažmana na afirmaciji položaja žene kod Bošnjaka.

Stavovi Huseina Đoze o ženskom pitanju

Od samog početka intelektualnog djelovanja Huseina Đoze, odnosno od prvih tekstova koje je objavljivao u domaćim i arapskim listovima i časopisima moglo se primijetiti da Husein Đozo otvoreno i čvrsto izražava svoje opredjeljenje za obnovu, reformu i zalaganje za idžtihad kao garanciju obnove islama i opstanka zajednice muslimana. (Đozo, 1935; Đozo, 1936a; Đozo, 1936b; Đozo, 1936c; Đozo, 1939) Vrlo je indikativno da on, upravo uz ove tekstove, objavljuje tekst koji predstavlja njegov svojevrsan doprinos raspravi o otkrivanju lica žena koja je među Bošnjacima bila aktualna u periodu između dva svjetska rata. Husein Đozo u radu "Da li je problem otkrivanja žene vjerskog ili socijalnog karaktera? Gledište Mešihetul Ezhera o tom pitanju" objavljenom 1936. godine daje osvrt na pojavu feminističkog pokreta na koji nisu ostale imune ni muslimanke. U radu, između ostalog, naglašava kako je globalna borba za prava žena utjecala i na muslimanke na način da su one vođene zahtjevima za vraćanje prava ženi tražile da im se dozvoli otkrivanje lica. U kritičkom tonu, H. Đozo ocjenjuje da je to rezultat slabe reakcije uleme na pojavu feminističkog pokreta. U svom obrazloženju on kaže da, dok su se na Zapadu vodile borbe za davanje prava glasa ženi, u muslimanskom svijetu među ulemom na scenu je nastupila rasprava o otkrivanju žena gdje je, kako tvrdi Đozo (1936d), ulema vješto to pitanje pretvorila u vjersko pitanje i našla za isto dokaze u Kur'anu služeći se raznim tumačenjima Kur'ana,

izvrtnjem i iskrivljavanjem Božijih riječi. Prema njegovim tvrdnjama, na inicijalne zahtjeve da se ženama dozvoli otkrivanje, ulema je zauzela stav da je to strogo zabranjeno, pozivajući se na ajete za koje se pouzdano zna da se odnose na žene Poslanika Muhameda, a. s., na ajete u kojima nema nikakvog govora o pokrivanju lica, ili na one ajete koji sadrže zapovijed koja nije dokaz prvostepene dužnosti, kako je ulema predstavlja.

U nastavku rada Đozo navodi da su se ovim pitanjem Bošnjaci bavili i ranije, te da se među bošnjačkom ulemom kao i u drugim muslimanskim društvima pojavila polarizacija. Dok su jedni tvrdili da je otkrivanje lica žene socijalno pitanje koje se treba rješavati u skladu sa zahtjevima vremena i prostora, druga ulema vična, kako on često kudi, "kile-kal hašijama i šerhovima", od ovog fenomena pravila je čisto vjersko pitanje. U ovom kontekstu on pohvalno govori o reformističkoj ulemi među Bošnjacima poput reisul-uleme Džemaludin-ef. Čauševića, hafiza Ajni Bušatlića i Šukrije Alagića, te egipatskoj reformatorskoj ulemi poput Muhammeda 'Abduhua i Rešida Ridāa koja je ovo pitanje crpila direktno iz Kur'ana i hadisa nastojeći da se ono protumači u skladu s društvenom stvarnošću i potrebama vremena.

Budući da se o ovom pitanju ranije iscrpno pisalo kod bošnjačke uleme, Đozo napominje da ovo pitanje, unatoč pozitivnim reakcijama reformističke uleme, ipak nije bilo riješeno kako kod Bošnjaka tako i kod drugih muslimana sve do trenutka dok kompetentan forum uleme, kao što je ulema El-Azhara, nije dao fetvu o tome. Po Huseinu Đozi (1936d), najjači argument koji je zaključio raspravu o pitanju otkrivanja lica žena je upravo fetva Savjeta uleme El-Azhara koja je izdata na zahtjev muslimana iz Indije koji su se susreli s problemom prelaska Hindusa na islam kojima je smetalo pokrivanje lica žena. U odgovoru na ovaj zahtjev, kaže Đozo, ulema El-Azhara je zaključila da lice žene i njeni dlanovi mogu biti otkriveni i da

nisu *avret*, da islam ne propisuje ženi da živi kao životinja i da se čuva u zatvoru kao zločinac, nego joj naređuje da prisustvuje namazima u džematu u džamijama zajedno s muškarcima, da posjećuje i iznosi svoje mišljenje na javnim skupovima muslimana gdje se raspravlja o važnim pitanjima, da se školuje i obrazuje kao i svi muškarci, da upravlja svojim imetkom itd.

Na kraju svoga članka Đozo navodi da on nije imao namjeru da prijevodom fetve Savjeta uleme El-Azhara zagovara otkrivanje lica kod žena, već mu je namjera bila da još jednom pojasni kako otkrivanje žene nije vjersko pitanje nego je to stvar običaja te da ga treba rješavati kako to budu tražili opći interesi, ali uz poštivanje interesa i same žene. Ovo pitanje, kako kaže Đozo (1936d:79), spada u pitanja za koja je Muhammed, a.s, rekao: "Entum e'lemu mini fi emri dunjakum (Učeniji ste od mene u dunjalučkim stvarima)."

Na ovaj tekst Huseina Đoze reagovao je Muhamed Pašić (1936) koji Đozi spočitava spominjanje fetve Savjeta uleme El-Azhara koja je, tvrdi Pašić, bila namijenjena za pridobivanje srca nevjernika u islam¹ olakšavajući im prelazak na islam te da ona nije donesena na način kako je to Đozo u svom članku predstavio.

U nastavku Pašić kritikuje Šejhul-Azhara i njegovu fetvu uz citiranje osvrta šejha Muhammeda Hašima Rašida el-Hātiba iz Damaska koji osuđujući fetvu Šejhul-Azhara, između ostalog, kaže da je dobro da žene Hinduskinje, koje su se potpuno otkrivale, sada samo otkrivaju lice, ali da i dalje stoji činjenica da islamski pravници smatraju pokrivanje lica žene obavezom. U zaključku, Pašić

poziva sve listove koji su prenijeli Đozin prijevod fetve El-Azhara da objave i njegovo reagiranje ako žele istinu. A istina je, tvrdi Pašić, da je otkrivanje žene pa i njenog lica zabranjeno u islamu. Kako je ovo pitanje već raspravljeno ranije, Pašić nije smatrao za shodno da ponovo piše o argumentima i dokazima osim da ponovo ustvrdi da se pokrivanju ne treba oduzimati vjerski karakter na način kako je to Đozo svojim tekstom pokušao učiniti.

Fetva Savjeta el-Azhara koju je preveo Đozo, aktualizirana je još jednom nakon Drugog svjetskog rata kada je prilikom primanja menšure, u svom govoru, reisul-ulema Ibrahim-ef. Fejić kazao da je žena po islamu dužna da radi i izdržava svoje roditelje i djecu ako su siromašni, da vojno učestvuje u zaštiti države itd., ali da obavljanje svih ovih dužnosti nije moguće pokrivenog lica te da je fetva El-Azharskog mešihata riješila pitanje otkrivanja lica kod žena.

Iako je, kako se dalo primijetiti i u reagiranju Pašića, prema stavovima brojne bošnjačke inteligencije rasprava o ovom pitanju svoju kulminaciju doživjela nakon *takrira* Islamske izborne kurije 1928. godine koji je propisao da žena u slučaju nužde može otkriti lice i ruke, a koji je donesen nakon izjave reisul-uleme Džemaludina Čauševića i reakcija na njegovu izjavu da islam ne sprečava žene da otkriju svoje lice i ruke, rad Huseina Đoze nije nimalo naivno objavljen. Husein Đozo, kao neko ko je u vrijeme ovih rasprava i *takrira* studirao na Šerijatskoj sudačkoj školi koja je okupljala najeminentnije stručnjake šerijatskog prava toga vremena i kao neko ko je bio svjedok promjenama

u otkrivanju ili pokrivanju žena (ili nedostatku promjena), znao je dobro da pitanje otkrivanja lica i ruku kod Bošnjaka nije bilo riješeno. Stoga, njegov članak koji pokrivanje lica žene svodi na socijalno pitanje oslanjajući se na fetvu Savjeta el-Azhara nije bio beznačajan. Svojevremeno, on je došao kao jedna vrsta važne potvrde da reformatorska bošnjačka inteligencija nije bila na krivom putu, ali i potvrde njegovog opredjeljenja za reformatorsko tumačenje i razumijevanje islama o kojem je pisao u svojim prvim člancima i kojem je ostao dosljedan i kasnije u svojim stavovima i fetvama o ženskom pitanju.

Osim ovoga teksta, Husein Đozo se ženskim pitanjem bavio i u dosta opširnom tekstu koji tretira položaj žene u islamu a koji je uvršten u njegovu knjigu *Islam u vremenu*. Ovaj tekst je imao cilj, kao i raniji njegovi tekstovi, da reinterpetacijom ajeta koji govore o ljudskoj ravnopravnosti žene, višeženstvu, svjedočenju i nasljedstvu žena, naglasi kako je izvjesno tumačenje ajeta koji tretiraju ova pitanja dovelo do zloupotrebe položaja muškarca u odnosu na ženu među muslimanima. Đozo kaže:

Držao ju je u haremima zatvorenu i potpuno izolovanu iz života i društva. Nabio joj je na glavu feredžu i zar, da ne bi mogla vidjeti šta se to zbiva oko nje. Potpuno je zapostavio njeno obrazovanje. Živjela je dugo u zaostalosti i neznanju. (1973: 486)

Zanimljivo je, u kontekstu govora o ovom tekstu, skrenuti pažnju na Đozin način tumačenja ajeta o svjedočenju žena. Prema njegovim riječima, ajet koji govori o svjedočenju

¹ Ova fetva nije, kako kaže Muhamed Pašić, objavljena da se pridobiju nevjernici u islam. Ona jeste objavljena na zahtjev vođe muslimana u Indiji Halida Latifa Džaba Khana, ali je ona odgovorom obuhvatila muslimane svih prostora i svih vremena bez izuzetka. Naime, Halid Latif Khan bio je zabrinut za pripadnike Dalita, najnižeg sloja društva u Indiji, koji su 1930-ih godina nastojali doći do boljeg položaja u sistemu

kasti prihvatanjem neke od većih religija u Indiji: islam, kršćanstvo ili sikhi vjeru. Vjerski misionari su, u nastojanju da pripadnike ove kaste pridobiju, širili negativnu propagandu protiv islama tražeći Dalite pokrivanjem lica kod žena i obavezom obrezivanja muškaraca. Vidi: Abdulmun'im Abdurahman, "Ba'tat Al-Azhar al-ula li našri as-sakafe al-islamije ve diraset ehval al-muslimin", rad prezentiran na konferenciji

Devr A-Azhar fi an-nuhud bi ulum al-lugati al-arabije va adabiha ve al-fikr al-islami bi kulejeti al-lugati al-arabije bi Az-Zakazik. Dostupno na: (PDF) بحث بعنوان "بعثات الأزهر الأولى للنشر والثقافة الإسلامية ودراسة أحوال المسلمين" قدم إلى المؤتمر العلمي الدولي الثالث دور الأزهر في النهوض بعلوم اللغة العربية وآدابها والفكر الإسلامي بكلية اللغة العربية بالقازيق (researchgate.net). (Pristupljeno: 13. 10. 2022.)

dvije žene umjesto jednog muškarca “izričito govori o potrebi sklapanja pismenog ugovora prilikom zajma, kojeg treba da ovjere dva svjedoka muškarca ili muškarac i dvije žene, samo zato što u toj oblasti ljudske djelatnosti žene nemaju dovoljno iskustva jer se nisu bavile poslovima privrede”. (Đozo, 1973: 485) Međutim, on nedvojbeno tvrdi da iz ovoga ajeta nije moguće izvesti zaključak da sud ne može utvrditi istinu na osnovu svjedočenja žene. Prema njemu: “Sud presuđuje na osnovu dokaza. Ako sudija putem svjedočenja žene stekne uvjerenje o istini, on će na osnovu toga svjedočenja donijeti presudu. Cilj je doći do istine. Sve što vodi tomu sudija može prihvatiti.” (Đozo, 1973: 485)

Iako ovaj rad Đoze u cjelini ostavlja dojam da je napisan s ciljem odbrane islama od nemuslimana i njihovih optužbi o neravnopravnosti žena i njihovog lošeg položaja, Đozo, zapravo, na samom kraju teksta pokazuje da to nije bio njegov primarni cilj. Radije, on naposljetku priznaje da je to za što se islam optužuje bila stvarnost muslimanskih društava, ali da je nužno da se kur’anski ajeti reinterpretiraju i da se obnovom islamske misli i reformizmom muslimanki vrate prava koja su joj oduzeta. (Đozo, 1973) Iz ovoga se da zaključiti da je ovaj tekst kao i Đozini raniji tekstovi bio primarno tekst koji, u duhu reformatorske misli, nudi reinterpretaciju ajeta čija su tumačenja u jednom trenutku dovela do neravnopravnosti žene u muslimanskim društvima, a ne tekst koji ima za cilj da opravdava određene propise islama u pogledu prava žena u islamu.

Osim spomenutih pitanja kojima su se bavili vjerski reformatori u brojnim muslimanskim zemljama, Husein Đozo se, odgovarajući na pitanja čitalaca u *Glasniku IZ*, dotakao i drugih pitanja koja se tiču žene, a koja su u tom trenutku naročito bila aktualna kod Bošnjaka. Ta pitanja se uglavnom tiču ravnopravnog učešća žena u obredima: odlazak u džamiju, obavljanje namaza u džematu, klanjanje u džamiji bez perde, klanjanje

džuma-namaza, klanjanje teravih-namaza, učenje ikameta, predvođenje ženskog džemata, učenje mukabele pred muškarcima i praćenje dženaže. Husein Đozo je dobivao mnogo upita o dozvoljenosti odlaska žena u džamiju. Ovakva pitanja su najviše postavljana u periodu 1966-1967. godine, odnosno na početku uspostavljanja rubrike “Pitanja i odgovori” u *Glasniku Islamske zajednice*. Na ova pitanja Husein Đozo je odgovarao s pozicije islamskog reformatora. On, tako, nije odbacivao činjenicu da u određenim fikhskim djelima piše kako je ženama mekruh ići u džamiju, dajući time obrazloženje zašto na području Bužima, Velike Kladuše, Cazina, Bosanske Krupe i Bihaća nije bio običaj da žene klanjaju u džamijama, a o čemu se mnogo pisalo u to vrijeme. Međutim, on nastoji pojasniti kako je došlo do takvih stavova u fikhskim djelima i u konačnici daje svoj stav o tom pitanju. On o tome kaže:

Kada se vršila modifikacija fikhskih propisa, žena je bila u sasvim drukčijem položaju. Njena funkcija bila je ograničena na kuću. Svakako da je to našlo svog izraza u nekim nebitnim fikhskim propisima, kao što je i ovaj o kerahetu džemata za žene. Danas se, međutim, izmijenio i položaj i funkcija žene. Ona je izašla iz kuće i vrši gotovo sve javne i društvene funkcije. Kad naše kćerke, sestre, žene itd. puštamo u kina, na igranke, korzo itd., zašto ih ne bismo pustili i u džamiju. (“Pitanja čitalaca...”, 1967: 456)

Također, u tom periodu, koje se može definirati i kao početak islamskog preporoda u Bosni i Hercegovini, naročito su bila aktualna pitanja o ženskom glasu kao *avretu*, odijevanju žena, pokrivanju kose žena kao i pitanja o moralnosti općenito. Ovim i sličnim pitanjima nezaobilazno se bavio i Husein Đozo odgovarajući na pitanja čitalaca u *Glasniku*.

Primjera radi, na postavljena pitanja o ženskom glasu kao *avretu* Đozo je potcrtavao da su takvi stavovi neislamski i nazadni te da predstavljaju očitu diskriminaciju. On svoje stavove,

poput pravog reformatora, zasniva na analizi i razumijevanju prakse u vrijeme Poslanika, a. s., i njegovih ashaba te analizi šerijatskih odredaba i njihovoj reinterpretaciji uvažavajući ljudska prava i univerzalne poruke Kur’ana i sunneta. Zna se sigurno, kaže Đozo u svom odgovoru,

da su se žene u doba Božijeg poslanika bavile javnim poslovima. Sudjelovale su u velikom broju vojnih pohoda. Umi Atije Ensarije navodi da je s Božijim Poslanikom sudjelovala u sedam vojnih pohoda, hazreti Aiša i Umi Selim pratile su Muhameda a. s. u mnogim pohodima. Poslije smrti Božijeg Poslanika, Aiša je bila, da tako kažemo, glavni muftija i savjetnik halife Abu Bekra, Omera i Osmana. (...) Sada bismo upitali one koji tvrde da je glas žene *avret* (savtul mereti avretun), da li je moguće da žena obavlja sve te funkcije i obaveze, a da ne govori i da joj se glas ne čuje? (...) Pokušali smo analizirati razloge na kojima neka ulema zasniva tvrdnju da određene funkcije žena ne može vršiti. Nigdje se ne spominje glas. (“Pitanja čitalaca...”, 1973: 517)

Uz vlastito promišljanje, u više odgovora na pitanja koja su se odnosila na diskriminaciju žena i neravnopravan odnos prema ženskoj djeci, na pravo žene na slobodan izbor bračnog druga i slično, Husein Đozo se, između ostalog, pozivao i na svoga učitelja Mahmuda Šaltuta i njegove stavove o tim pitanjima.

Upravo ovakvi odgovori ilustriraju kako je Husein Đozo ostao dosljedan odbijanju da tumačenje islama svede na “kile ve kale”, kako je pitanja čija su fikhska rješenja bila vezana za određenu historijsku interpretaciju datog propisa nastojao sagledati u skladu sa zahtjevima vremena i prostora, kako je u svom tumačenju islama primjenjivao idžtihad intenzivno onako kako ga je otpočetak svoga djelovanja i zagovarao, te kako je škola islamskog reformizma s kojom se poblizje upoznao za vrijeme svoga studija u Egiptu ostavila dubok trag na njegovo tumačenje ženskog pitanja.

Angažman Huseina Đoze na unapređenju položaja Bošnjakinje u društvu i Islamskoj zajednici

Jedan od ključnih segmenata ženskog pitanja kojim se Husein Đozo posebno bavio i kojeg je afirmirao bilo je pitanje društvenog angažmana žena. Tradicionalna ulema u periodu Kraljevine Jugoslavije ženama je dozvoljavala rad kao i druge oblike društvenog angažmana kroz bavljenje pjesništvom i književnošću, liječenjem i slično, ali se insistiralo na tome da su dužnosti žene primarno vezane za kuću i porodicu, upravljanje kućnom ekonomijom, odgajanje i podučavanje djece te se naglašavalo da treba postojati dobar razlog, odnosno izražena nužda za angažiranjem žena izvan kuće. (Muftić, 1932-1933) Ovaj stav tradicionalna ulema podržala je *takrirom* Hodžinske kurije koja je priznala ženama pravo da uslijed nužde obavljaju poslove izvan kuće te da za tu potrebu otkriju lice i ruke. ("Islamska izborna kurija...", 1929) S druge strane, već u ovom periodu moderna vjerska i svjetovna inteligencija davala je neograničenu podršku društvenom angažmanu žena i njihovom radu. (Mulalić, 1932)

Sve do kraja Drugog svjetskog rata, mišljenja ovih suprotstavljenih struja se nisu pomirila. Uspostavom države FNRJ tradicionalna ulema sve je manje tematizirala pitanje društvenog angažmana i rada žene. Njen društveni rad i angažman, te doprinos razvoju društva postaje centralno opredjeljenje socijalističke države. Nova država je bila opredijeljena za rodnu ravnopravnost koja se smatrala jednom od najvažnijih tekovina narodnooslobodilačkog rata. U tom periodu kreiran je poseban identitet i imidž društveno-angažirane žene koji je mijenjao

položaj žene ne samo u socijalnim i radnim već i u porodičnim, bračnim, političkim, pravnim i drugim aspektima njenog života.

Ovaj imidž kreiran je uz pomoć Islamske zajednice. Od same uspostave nove države ulema je izražavala punu podršku društvenom radu žena pozivajući žene kao i muškarce da pomognu izgradnju države i Islamske zajednice. Vrhovni autoritet Islamske zajednice, reisul-ulema Ibrahim-ef. Fejić (1950:23-24) u svom prvom govoru kao reisul-ulema izrazio je punu podršku društvenom radu žena izjavivši da žena treba stupiti na "pozornicu društvenog života" te da je dužna kao i muškarac pomoći izgradnju domovine. Usto, on je kazao da islam dozvoljava ženi obavljanje svih javnih funkcija i privatnih obrta.

Otada, među bošnjačkom ulemom često se govorilo o potrebi i nuždi uključivanja žena na svim poljima. Iz godine u godinu pozivi su intenzivirani. Kako je žena zauzimala sve veći položaj i bolje funkcije u društvu, sve su glasniji bili zahtjevi da se ženama omogući ravnopravno sudjelovanje i u aktivnostima Islamske zajednice. Iz izvještaja o radu Vrhovnog islamskog starješinstva da se primijetiti kako su se konstatacije o potrebi učešća žena u razvoju vjerskog života iz godine u godinu samo ponavljale. Teško je procijeniti da li se zaista osjećala potreba za angažmanom žena u Islamskoj zajednici ili je ovakav diskurs bio samo rezultat usvojenih ideja socijalističkog režima.

Aktivnosti Huseina Đoze na društvenom angažmanu žena posebno su došle do izražaja 1970-ih godina, u vrijeme pokretanja novina *Preporod* čiji je on bio glavni i odgovorni urednik. Od prvog broja ovoga lista posebno se izdvajala rubrika namijenjena ženama "Žena, porodica, dom..." u kojoj su se tematizirale

brojne teme, od mode, preko vjerskih tema, do tema koje se tiču zdravlja žene.² Ova rubrika od samog početka pomno je pripremana s jasnim ciljem da se doprinese unapređenju položaja Bošnjakinje što se jasno razaznaje iz odgovora na upit čitateljke o tekstovima koji tretiraju pitanje žena. ("Mladi u pitanju...", 1971) Iz pisama čitateljki moglo se primijetiti da je rubrika bila izuzetno cijenjena i čitana. ("Naša pošta...", 1971) Ova rubrika, međutim, nakon broja 9 prestala je s izlaženjem. Ono što se može primijetiti jeste da su, neposredno prije prestanka izlaženja ove rubrike, objavljeni izvještaji o školovanju djece u dnevnim novinama *Politika* i *Nin* iz kojih se dalo primijetiti da je među roditeljima koji su odbijali da šalju djecu u škole najviše bilo muslimana. (Đozo, 1971b:1) Ovi izvještaji su vidno pogodili Huseina Đozu, koji je u narednim brojevima novina *Preporod* brojne članke, uključujući i njegove uvodnike, posvetio temi školovanja djece, a naročito ženske djece. (Đozo, 1971a; Đozo, 1971b; Đozo, 1971c; Đozo, 1971d; Đozo, 1971e) Između ostalog, može se primijetiti da je, posljedicom ovih izvještaja, u *Preporodu* od 10. broja počelo objavljivanje nove rubrike "Traženje nauke opšta je dužnost muslimana i muslimanke" koja je zamijenila dotadašnju rubriku "Žena, porodica, dom..."³ Da je objavljivanje rubrike povezano s izvještajima o neškolovanju djece potvrdio je i sam Đozo (1971b: 1) u uvodniku broja 9 *Preporoda* kazavši: "U sljedećem broju 'Preporoda' donijecemo raspravu o razvoju prosvjetnih i naučnih ustanova od uticaja Islama, iz koje će se vidjeti koliko Islam cijeni nauku i koliki je njegov doprinos u razvoju naučne misli."

Nakon prestanka angažmana Huseina Đoze kao urednika *Preporoda*, on 1973. godine objavljuje tekst pod

² Vidi primjer: "Žena, porodica, dom...", *Preporod*, god. 1, br. 1, 1970, 6; "Žena, porodica, dom...", *Preporod*, god. 1, br. 2, 1970, 8; "Žena, porodica, dom...", *Preporod*, god. 1, br. 3, 1970, 8.

³ Vidi primjer: "Tražiti nauku opšta je dužnost muslimana i muslimanke – Razvoj

prosvjetnih i naučnih institucija pod utjecajem islama", *Preporod*, god. 2, br. 10, 1971, 3; "Tražiti nauku opšta je dužnost muslimana i muslimanke – Razvoj prosvjetnih i naučnih institucija pod utjecajem islama", *Preporod*, god. 2, br. 11, 1971, 3; "Tražiti nauku opšta je dužnost

muslimana i muslimanke – Razvoj prosvjetnih i naučnih institucija pod utjecajem islama", *Preporod*, god. 2, br. 12, 1971, 3; "Tražiti nauku opšta je dužnost muslimana i muslimanke – Razvoj prosvjetnih i naučnih institucija pod utjecajem islama", *Preporod*, god. 2, br. 13, 1971, 3.

naslovom "Islam – položaj žene". Dobro dio svog osvrta na položaj žene u islamu kojeg je izložio u ovom članku Đozo je posvetio pitanju društvenog angažmana žene. Društveni angažman žene ili njenu ulogu u društvu prema islamskim propisima on je povezivao s općim principom naređivanja i upućivanja na dobro te odvrćanja od zla koji, kako kaže u ovom članku, spada u strogo propisanu dužnost na koju upućuju Kur'an i hadis. Ovim principom zadužene su žene jednako kao i muškarci, a to znači, zaključuje Đozo, da žene snose odgovornost za neizvršavanje ove obaveze jednako kao i muškarci. Budući da je ova obaveza općenita i obuhvaća sve društvene uloge i javne funkcije, žena se, kaže on, nužno treba društveno angažirati i zauzeti funkcije u svim ustanovama kao i muškarac. Naravno, Đozo potcrtava da davanje funkcija ženama treba uslijediti nakon što se prethodno ženama osigura primjereno stručno obrazovanje. Žena, kaže on, ima kao i muškarac prirodne sposobnosti da stiče sve vještine i obrazovanje uključujući i vojno obrazovanje, a njen uspjeh zavisi samo od angažiranosti i spremnosti društva da joj omogući sticanje neophodnog znanja. U tom smislu, on smatra da je obrazovanje žena i njihova društvena angažiranost kod svih muslimana na nezavidnom nivou ali da je, ipak, Bošnjakinja daleko prisutnija u društvu u odnosu na sve druge muslimanke. "Žena muslimanka napravila je najdublji prodor u naše društvo. Možete je svagdje i na svakom mjestu naći: u parlamentu, vladi, univerzitetu, institutu, umjetnosti, književnosti itd", navodi Đozo. (1973: 486)

Husein Đozo nije pretjerao kada je kazao da je Bošnjakinja uključena u javne institucije te da je bila aktivna na brojnim društvenim poljima dok su se brojne muslimanke u drugim državama i dalje borile za prava na ravnopravno obrazovanje i pravo na rad. No, ono na što se trebala usmjeriti pažnja u ovom kontekstu i u ovom članku jeste prisutnost i angažiranost Bošnjakinje unutar zajednice koja je predstavljala muslimane. To pitanje,

kako se činilo onovremeno, bilo je odvojeno od pitanja angažiranosti žene u društvu uopće.

Na brojnim sjednicama Starješinstva Islamske zajednice u SFRJ iz godine u godinu samo se ponavljalo kako Bošnjakinjama treba omogućiti učešće u radu Islamske zajednice, kako im treba ponuditi vjersko obrazovanje i aktivirati ih na poslovima unutar zajednice. ("Izveštaj o radu...", 1982) Na ovakve deklarativne izjave s brojnih sjednica i izvještaje Starješinstva nije ostao imun ni Husein Đozo.

Odgovarajući na pitanja čitalaca u *Glasniku* Islamske zajednice, Đozo je više puta bio suočen s pitanjima o angažmanu, odnosno neangažmanu žena u vjerskim aktivnostima i na poslovima unutar Islamske zajednice. Odgovarajući na ista, on se afirmirao kao snažan zagovornik angažmana žena u vjerskim aktivnostima i na poslovima unutar Islamske zajednice. On je, pokušavajući pojasniti jedno svekoliko povijesno stanje nazadnosti muslimanke, naglašavao kako je teoretski žena u islamu ravnopravna muškarcu u dužnostima koje podrazumijevaju angažman na jačanju islama i vjerskog života muslimana, ali da je u određenom vremenskom periodu žena bila izolovana iz društvenih dešavanja. On u svom odgovoru, u stilu islamskog reformiste, poziva da se analizira stanje žene iz prvog perioda islama, da se preispitaju prava koja su uživale i uloge koje su imale žene u prvoj muslimanskoj zajednici te da se u odnosu prema ženi i njenom društvenom angažmanu treba voditi pravima koje islam ženi osigurava, a ne njenim položajem u određenom povijesnom trenutku. Naposljetku, Đozo zaključuje da se status žene i unutar Islamske zajednice treba promijeniti.

U vezi s ovim treba napomenuti da u našim prilikama žena postaje sve važniji faktor u odnosu na vjerski život. Islamska zajednica moraće se u budućnosti mnogo više oslanjati na žene. Biće potrebno mnogo više ih aktivizirati u vjerskom životu. Nameće se kao nužno i od velikog je značaja

i potrebe njihovo aktivno uključivanje u odbore i sve druge organe Islamske zajednice. Željeli bismo vidjeti muslimanku kao člana republičkih sabora i starješinstava kao i člana Vrhovnog sabora i Vrhovnog islamskog starješinstva... ("Pitanja čitalaca...", 1976b: 680-682)

No, iako je otvoreno zagovarao angažman žene u Islamskoj zajednici i vjerskom životu općenito, Đozo je u svojim odgovorima na ovakva pitanja često napominjao da će se Islamska zajednica, u doglednoj budućnosti, morati pozabaviti pitanjem uključivanja žena u rad organa Islamske zajednice, njene odbore i sabor. Međutim, Đozo bi, istovremeno, naglašavao da će rješavanje tog pitanja biti teško zbog okolnosti koje su okruživale ženu u to vrijeme.

Treba ozbiljno razmisliti o načinu njihovog jačeg organiziranja. Uključivanje žena u organe Islamske zajednice predstavlja posebno pitanje. (...) Čini mi se da ovo uključivanje neće ići bez poteškoća. Mlade društveno organizirane žene nerado se uključuju zbog zauzetosti i iz drugih obzira. Starije žene, opet, nisu vične na društveni rad. To su vjerujemo, samo privremene i početne teškoće. ("Pitanja čitalaca...", 1977:460)

Treba unaprijed računati da će tu biti poteškoća. Žene iz starijih generacija nisu dorasle savremenim metodama rada. One su živjele u drugim prilikama. Njihovo angažiranje ne bi donijelo mnogo koristi. Mlada savremena školovana muslimanka je poslovno i društveno angažirana. Sve su one zaposlene. Teško ih je privoliti da se angažiraju i u vjerskim poslovima. ("Pitanja čitalaca...", 1976a: 255)

Ovakav stav Đoze, kako smo spomenuli, bio je i zvanični stav Islamske zajednice, često proklamovan u brojnim izvještajima organa Islamske zajednice. Međutim, zbog nepostojanja bilo kakve strategije i plana kojim bi se uključile žene u organe Islamske zajednice, njihove stavove

nije pratilo djelovanje. Ovakvo stanje je ostalo nepromijenjeno sve do osnivanja Islamskog teološkog fakulteta kojeg su u prvoj godini upisale i dvije djevojke, te osnivanja ženskog odjeljenja Gazi Husrev-begove medrese godinu kasnije.

Stav Đoze i njegova podrška uključivanju žena u rad Islamske zajednice došao je na test 1977. godine kada su prilikom otvaranja Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu upisane i dvije studentice, Izeta Pilavdžić i Nermina Baljević (rođ. Jašarević). Nermina Baljević bila je među 10 prvih svršnika ITF-a 1981/82. godine. Prema njenom svjedočenju, uporedo s gimnazijom, vanredno je polagala Gazi Husrev-begovu medresu te je odmah po osnivanju Islamskog teološkog fakulteta imala sve uvjete neophodne za upis na ITF.

Prilikom studiranja Nermini Baljević predavao je Husein Đozo koji je u to vrijeme bio i predsjednik Udruženja ilmije. Njegovo oduševljenje upisom i pokazanim sposobnostima prof. Baljević na ITF-u moglo se primijetiti i iz njegove odluke kao predsjednika Udruženja ilmije da stipendiju ovog Udruženja uruči upravo prof. Baljević. “Zove me sebi na prvoj godini i kaže da je Ilmija odlučila da mi da stipendiju. Primijetim da sam vanredan student, da ima puno onih koji su izvan Sarajeva, a profesor će: ‘Neka, neka, nemoj se ti brinuti o njima, ti si nama važna.’” (Kamenica, 2017) U izvještajima o dodijeljenim stipendijama prvoj generaciji studenata ITF-a stoji da je Udruženje ilmije u ovo vrijeme dodjeljivalo samo jednu stipendiju. Ovo saznanje je svojevrsna potvrda

da Husein Đozo nije bio samo zagovornik društvenog angažmana žena već je i djelovao na putu ostvarenja tog angažmana.

Nakon otvaranja ženske Gazi Husrev-begove medrese godinu nakon otvorenja ITF-a, školovanje žena te prilike za njihov angažman u zajednici bile su znatno veće. Prva generacija ženske Gazi Husrev-begove medrese imala je 20 svršenica. Od njih dvadeset, devet svršenica upisalo je Islamski teološki fakultet: Avdić Safija, Bekto Aiša, Đedović Zumreta, Imamović Nezira, Jabučar Rabija, Karaman Hasija, Pojata Samija, Srna Suada i Alibašić Hamida. Ostale su vrlo brzo počele raditi kao muallime. (Jašarević, 1983:281–290)

Husein Đozo jeste dočekao da prva žena diplomira na ITF-u ali, nažalost, nije dočekao da vidi ovakav pozitivan prevrat u obrazovanju i angažiranosti žena, svršenica Gazi Husrev-begove ženske medrese, kojeg je zasigurno i on priželjkivao.

Zaključak

Od početka naučne misli i pregalštva Huseina Đoze primjetno je njegovo otvoreno i čvrsto opredjeljenje za obnovu i reformu, te zalaganje za idžtihad kao garanciju obnove islama i opstanka zajednice muslimana. Ovaj pristup razumijevanju islama Huseina Đoze u velikoj mjeri oblikovan je njegovim studiranjem na El-Azharu gdje je imao priliku učiti neposredno od poznatih učenjaka i reformatora toga vremena poput Mahmuda Šaltuta i Mustafe Meragija. Na temeljima njihovog pristupa razumijevanju islama Đozo je promišljao

onovremeno aktuelne teme za Bošnjake i muslimane uopće a, između ostalih, i pitanje muslimanke i njenog društvenog angažmana.

Žensko pitanje Husein Đozo tretirao je kroz svoje radove te kroz svoje odgovore na pitanja čitalaca u *Glasniku IZ*. Njegovi tekstovi i odgovori ilustriraju kako je Husein Đozo ostao dosljedan odbijanju da tumačenje islama svede na “kile ve kale”, kako je u svom tumačenju islama primjenjivao idžtihad intenzivno onako kako ga je otpočetak svoga djelovanja i zagovarao, te kako je pitanja čija su fikhška rješenja bila vezana za određenu historijsku interpretaciju datog propisa nastojao sagledati u skladu sa zahtjevima vremena i prostora u kojima su Bošnjaci živjeli.

Neriješeno pitanje emancipacije muslimanke bilo je jedno od ključnih pitanja Bošnjaka u početku naučnog djelovanja Đoze, dok je pitanje društvenog djelovanja žena općenito i angažmana unutar Islamske zajednice bilo posebno značajno u periodu kada je Đozo davao fetve u *Glasniku Islamske zajednice*. Tekstovi Huseina Đoze i njegove fetve po pitanjima emancipacije žena i njihovog angažmana pokazuju Đozin reformistički i obnoviteljski pristup razumijevanju ovog pitanja u islamu. Ono što se ovdje treba istaknuti jeste to da se Husein Đozo nije samo zauzimao za angažman žena već je kroz rubrike u novinama *Preporod*, čiji je bio glavni urednik, i kroz Udruženje ilmije, koje je vodio, pokazao i spremnost da aktivno djeluje na uključivanju žena u društvenu zajednicu općenito i Islamsku zajednicu posebno.

Literatura

Abdurahman, Abdulmun'im. “Ba'sat Al-Azhar al-ula li našri as-sakafé al-islamije ve diraset ehval al-muslimin”, rad prezentiran na konferenciji *Devr A-Azhar fi an-nuhud bi ulum al-lugati al-arabije va adabiha ve al-fikr al-islami bi kulijeti al-lugati al-arabije bi Az-Zakazik*. Dostupno na: (PDF)

بحث بعنوان “بعثات الأزهر الأولى لنشر الثقافة الإسلامية ودراسة أحوال المسلمين” قدم إلى المؤتمر العلمي الدولي الثالث دور الأزهر في النهوض بعلوم اللغة العربية وآدابها والفكر الإسلامي بكلية اللغة العربية بالزقازيق (researchgate.net). (Pristupljeno: 13. 10. 2022.)

Đozo, Husein (1935). “Pokret vjerske obnove i napretka u Jugoslaviji”, preveo: Ahmed Mulalić. *Islamski glas*, 7, 4. Đozo, Husein (1936a). “Smisao ‘idžtihada’ u islamu”. *Islamski glas*, 20, 2. Đozo, Husein (1936b). “Problem reforme u islamu”. *Islamski glas*, 23, 2.

- Dozo, Husein (1936c). "Pokret za obnovu idžtihada". *Islamski glas*, 24, 1-2.
- Dozo, Husein (1939). "Problem vjerske obnove". *Novi Behar*, 20-21, 232.
- Dozo, Husein (1936d). "Da li je problem otkrivanja žene vjerskog ili socijalnog karaktera? Gledište Mešihetul Ezhera o tom pitanju". *Novi Behar*, god. 10, 6-9, 78-80.
- Dozo, Husein (1973). "Islam – položaj žene". *Glasnik VIS-a u SFRJ*, 36, 11-12, 477-486.
- Dozo, Husein (1971a). "Dižite škole – djeca vas mole". *Preporod*, 2, 8, 1.
- Dozo, Husein (1971b). "O školovanju, ponovo". *Preporod*, 2, 9, 1.
- Dozo, Husein (1971c). "Alarm za uzbunu". *Preporod*, 2, 12, 1.
- Dozo, Husein (1971d). "Vlastita slabost najveći neprijatelj". *Preporod*, 2, 15, 1.
- Dozo, Husein (1971e). "Učiti, učiti, učiti". *Preporod*, 2, 28, 1.
- Fejić, Ibrahim (1950). "Nastupni govor reisu-l-uleme islamske vjerske zajednice u FNRJ Ibrahim-ef. Fejića održan prigodom primanja menšure 12. septembra 1947. u Gazi Husrev-begovoj džamiji u Sarajevu". *Glasnik VIS-a u SFRJ*, 1, 1-3, 20-24.
- Jašarević, Nermina (1983). "Gazi Husrev-begova ženska medresa u Sarajevu u periodu od 1933-1949. god. i od 1978. god. do danas". *Anali GHB*, 6, 9-10, 281-290.
- Kamenica, Edina (2017). "Nermina Baljević: Ja sam jedan sretan insan", *Oslobođenje*. Dostupno na: Oslobođenje – Nermina Baljević: Ja sam jedan sretan insan (oslobodjenje.ba). (Pristupljeno: 20.10.2022)
- Muftić, Hazim (1932-33). "Haremski dževahir". *Hikmet*, 4, 42, 164-170; 43, 199-203; 44, 243-248; 45, 261-263.
- Mulalić, Mustafa (1932). "Ilmija i inteligencija". *Gajret*, 328-330.
- Pašić, Muhamed (1936). "Da li je problem otkrivanja žene vjerskog ili socijalnog karaktera?". *Novi Behar*, 10, 12-14, 139-140.
- (1929). "Islamska izborna kurija". *Hikmet*, 1, 1, 25-26.
- (1971). "Mladi u pitanju – mladi u odgovoru". *Preporod*, 2, 30, 10.
- (1971). "Naša pošta". *Preporod*, 2, 15, 2.
- (1967). "Pitanja čitalaca i naši odgovori". *Glasnik VIS-a u SFRJ*, 30, 9-10, 456.
- (1973). "Pitanja čitalaca i naši odgovori". *Glasnik VIS-a u SFRJ*, 36, 11-12, 517.
- (1976a). "Pitanja čitalaca i naši odgovori". *Glasnik VIS-a u SFRJ*, 39, 255.
- (1976b). "Pitanja čitalaca i naši odgovori". *Glasnik VIS-a u SFRJ*, 39, 680-682.
- (1977). "Pitanja čitalaca i naši odgovori". *Glasnik VIS-a u SFRJ*, 40, 460.
- (1971a). "Tražiti nauku opšta je dužnost muslimana i muslimanke – Razvoj prosvjetnih i naučnih institucija pod utjecajem islama", *Preporod*, 2, 10, 3.
- (1971b). "Tražiti nauku opšta je dužnost muslimana i muslimanke – Razvoj prosvjetnih i naučnih institucija pod utjecajem islama". *Preporod*, 2, 11, 3.
- (1971c). "Tražiti nauku opšta je dužnost muslimana i muslimanke – Razvoj prosvjetnih i naučnih institucija pod utjecajem islama". *Preporod*, 2, 12, 3.
- (1971d). "Tražiti nauku opšta je dužnost muslimana i muslimanke – Razvoj prosvjetnih i naučnih institucija pod utjecajem islama", *Preporod*, 2, 13, 3.
- (1970a). "Žena, porodica, dom". *Preporod*, 1, 1, 6.
- (1970b). "Žena, porodica, dom". *Preporod*, 1, 2, 8.
- (1970c). "Žena, porodica, dom". *Preporod*, 1, 3, 8.
- (1982). "Izvještaj o radu Vrhovnog starješinstva Islamske zajednice u SFRJ održanom 27. maja 1982. godine u Beogradu". *Glasnik VIS-a u SFRJ*, 45, 4, 456-457.

الموجز

آراء الشيخ حسين جوزو حول قضية المرأة وجهوده لتحسين
مكانة المرأة البوشناقية المسلمة
سمية ليفاكوفيتش سوباشيتش

كان الشيخ حسين جوزو أحد أبرز الشخصيات البوشناقية التي ميزت فترة النهضة الإسلامية في البوسنة والهرسك في النصف الثاني من القرن العشرين. ركز الشيخ في أعماله على العديد من القضايا التي كانت تحظى باهتمام العلماء الإصلاحيين البارزين، أمثال محمد عبده ورشيد رضا ومحمود شلتوت، وكان الشيخ مؤيداً لأفكارهم وفهمهم للإسلام، وكان يروج لها في أعماله. وتمثل أعماله في الجوانب التي تناولت قضية المرأة صدى للتيارات التي كانت تحرك مفهوم التجديد الإسلامي في المجتمعات المسلمة، وخاصة في مصر. وقد ساهمت دراسته في كلية الحقوق بجامعة الأزهر بين عامي 1934-1939 بشكل كبير في ذلك. وفي هذا البحث سيتم تحليل مواقف وفتاوى الشيخ حسين جوزو حول قضايا المرأة، مع مقارنة مواقفه بمواقف الإصلاحيين الإسلاميين وعلماء البوسنة الذين عاصروه. كما يقدم البحث تحليلاً لمشاركة حسين جوزو في المشيخة الإسلامية في مجال تحسين وضع المرأة البوشناقية المسلمة.

الكلمات الرئيسية: حسين جوزو، تحرير المرأة، قضية المرأة، المشيخة الإسلامية.

Summary

THE VIEWS OF HUSEIN EFENDI ĐOZO ABOUT WOMEN ISSUE AND HIS ENGAGEMENT IN THE STRUGGLE FOR IMPROVING THE POSITION OF WOMEN AMONGST THE BOSNIAKS

Sumeja Ljevaković-Subašić

One of the key figures amongst Bosniaks who marked the period of revival of Islam in Bosnia and Herzegovina in the second half of the 20th century was Husein efendi Đozo. In his writing he thematizes a number of issues discussed by the most significant scholars of Islamic reform like Muhammed 'Abduhu, Rashid Ridā and Mahmood Shaltut whose ideas he supported and promoted. The segments of his works where women issue is discussed reflect the mainstream thought of the time promoted by the Revival of Islam in Muslim societies, particularly in Egypt. Husein Đozo graduated from the Law Faculty of the renowned Al-Azhar University in Egypt (1934-1939) which certainly had a significant impact on this manner of his thought development. This article analyses his views and fatwas regarding the women issue and makes a comparison between his views and those of the Islamic reformists and other Bosniak ulama of the time. His contribution in improving the position of women in Bosniak society is also discussed here.

Keywords: Husein Đozo, emancipation of women, women issue, Islamic Community

Mevludin Joldić, direktor Javne ustanove Centar za rehabilitaciju ovisnika o psihoaktivnim supstancama u Smolući (CROPS)

LIJEČITI OVISNOST ZNAČI LIJEČITI CJELOKUPNO LJUDSKO BIĆE, JER JE OVISNOST PREKOMPLEKSNA DA BI SE SAMO ZDRAVSTVENE USTANOVE BORILE S NJOM

Razgovarao: Elvedin SUBAŠIĆ
Islamske informativne novine *Preporod*
subasicelvedin@gmail.com

SAŽETAK: Javna ustanova Centar za rehabilitaciju ovisnika o psihoaktivnim supstancama u Smolući (CROPS) osnovana je 24. augusta 2004. godine. Osnivač je Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini. Od 2013. godine, odlukom Skupštine Tuzlanskog kantona, CROPS je javna ustanova, ali Islamska zajednica i dalje daje podršku ovoj značajnoj ustanovi za naše društvo. Oko 600 korisnika je do sada zatražilo podršku u ovoj ustanovi koja, pored stručne pomoći, omogućava i besplatan boravak korisnicima. CROPS ove godine obilježava 20 godina postojanja i uspješnog rada. U okviru obilježavanja godišnjice, CROPS je u saradnji s Fakultetom islamskih nauka u Sarajevu i Institutom za društvena i religijska istraživanja organizirao naučni skup "Integrativni pristupi u prevenciji i liječenju ovisnosti – duhovni, zdravstveni i društveni aspekti" u Lukavcu 19. septembra. Za ovaj broj *Novog Muallima* razgovarali smo s direktorom CROPS-a Mevludinom Joldićem o misiji i metodama rada u ovoj ustanovi.

Ključne riječi: ovisnost, psihoaktivne supstance, rehabilitacija, resocijalizacija, narkotici, duhovna terapija, terapijsko djelovanje

NOVI MUALLIM: Važno je da se na početku osvrnemo na osnovnu terminologiju i opće stanje u našem društvu u vezi s problemima ovisnosti. Kako se određuje ko je ovisnik o psihoaktivnim supstancama i da li CROPS daje podršku i onima koji su tek došli u dodir s ovim supstancama?

JOLDIĆ: Problem s ovisnostima o psihoaktivnim supstancama uključuje alkohol, droge i određene lijekove. Rastući trendovi u upotrebi narkotika, kao što su opioidi i sintetičke droge, često dovode do povećanog broja problema sa zdravljem

i socijalnim izazovima. Ranije su se uglavnom javljali opijatski ovisnici – ovisnici o heroinu, a u posljednje vrijeme sve više se javljaju mlađe osobe, do 25 godina starosti, koje su ovisnici o stimulansima poput spida, marihuane, ovisnici o alkoholu, te osobe

s bihevioralnim ovisnostima. Nažalost, i dalje postoji značajna stigma oko ovisnosti što otežava ljudima da potraže pomoć. Ovisnost se ne može precizno odrediti vremenom, jer zavisi od individualnih faktora, tipa supstance i načina korištenja. Osoba se može smatrati ovisnikom o psihoaktivnim supstancama kada počne pokazivati određene simptome i obrasce ponašanja. To obično uključuje gubitak kontrole – osoba ne može prestati koristiti supstancu ili kontrolisati količinu koju konzumira; toleranciju – potrebna je veća količina supstance kako bi se postigao isti efekat; povlačenje – pojava fizičkih ili psihičkih simptoma kada osoba koristi supstancu; negativne uticaje na život – korištenje supstanci počinje utjecati na svakodnevne aktivnosti, međuljudske odnose, posao ili školu. U nekim slučajevima ovisnost

se može razviti u nekoliko mjeseci, dok u drugim može potrajati godinama. Podrška se pruža, konsultacijama i savjetovanjem u Savjetovalištu u Tuzli koje je u sklopu CROPS-a, i osobama koje su tek došle u dodir sa supstancom. Tu je i podrška za porodice osoba koje su u ranoj fazi upotrebe supstanci, kako bi im pomogli da bolje razumiju situaciju i pruže adekvatnu pomoć.

Registrovani broj ovisnika množimo s 3, 5, a po nekima i sa 7

NOVI MUALLIM: Kakve su sadašnje procjene o broju ovisnika u našem društvu i da li se pojavljuju novi trendovi i vrste supstanci o kojima javnost malo zna?

JOLDIĆ: Bolest ovisnosti je jedan problem koji je zahvatio cijelo

čovječanstvo bez obzira na spol, rasu, naciju, obrazovanje i koji traje od davnina do danas. Danas je to jedna velika opasnost koja već ima obilježja pandemije. Tako ni mi u Bosni i Hercegovini nismo ostali imuni, te nam prijete da razori naše porodice, omladinu, uzme našu djecu koja sutra neće moći da se izgrade kao zdrave i zrele ličnosti. Trendovi koji se danas bilježe u čitavom svijetu, kada je u pitanju narkomanija, govore o prisustvu sve više droga, naročito sintetičkih, uz porast njihovog korištenja, a ono što posebno zabrinjava jeste pomjeranje starosne granice prema mlađim generacijama. Droga je itekako ušla u školska dvorišta, naše domove, cijena joj je sve dostupnija i sve više mladih ljudi upada u tu zamku. Prema podacima Evropskog centra za praćenje droga za prošlu godinu procjene su da je otprilike 83 miliona ili 30%

odraslih u životnoj dobi od 15 do 64 godine u Evropskoj uniji barem jedanput u toku svog života probalo neku psihoaktivnu supstancu. Kada je u pitanju BiH, problem narkomanije već godinama je poznata priča. O broju ovisnika samo se nagađa i, nažalost, nijedna jedina institucija trenutno nema potpuno precizne podatke koliko ovisnika živi na području nekog kantona i do tih podataka je jako teško doći. Najčešće se barata činjenicom od nekoliko hiljada ovisnika, ali tu govorimo samo o registrovanim ovisnicima, ljudima koji su prošli kroz sistem zdravstvene ili socijalne zaštite, a to moramo uzeti s rezervom, posebno imajući u vidu činjenicu da se stvaran, realan broj ovisnika koji žive na nekom području dobije tako što ovaj registrovani broj ovisnika množimo s 3, 5, a po nekim i sa 7, jer veliki broj njih iz raznih razloga ne želi da se liječi, ne želi da se rehabilitira i zna proći po 10-20 godina prije nego se prvi put jave na liječenje. Ono što bi moglo biti interesantno, kada je u pitanju ovisnička scena u Bosni i Hercegovini, posljednjih godina je primjetno izvjesno smanjenje upotrebe heroína, porast upotrebe amfetamina i ekstazija, kao i povećan interes za novim sintetičkim drogama. U Bosni i Hercegovini je usvojen "Jedinstveni obrazac liječenih ovisnika", te je potpisan "Protokol o saradnji" između ministarstava zdravstva u entitetima i Ministarstva civilnih poslova Bosne i Hercegovine, u skladu s kojim se vodi evidencija o ovisnicima i povremenim korisnicima opojnih droga. Na osnovu Izvještaja o liječenim ovisnicima Ministarstva civilnih poslova Bosne i Hercegovine, ukupan broj ovisnika koji se nalaze na liječenju i rehabilitaciji u ustanovama i terapijskim zajednicama iznosio je 2.115 liječenih ovisnika u 2015. godini. Na osnovu dostavljenih podataka iz Zavoda za javno zdravstvo FBiH u 2015. godini registrovano je ukupno 1.609 ovisnika, iz Instituta za javno zdravstvo Republike Srpske registrovano je 455 liječenih ovisnika, a iz Centra za mentalno zdravlje

Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine dostavljen je izvještaj o 51 ovisniku. U periodu od 2017. do 2021. godine na Univerzitetsko-kliničkom centru u Tuzli, na Klinici za psihijatriju, zbog problema ovisnosti o psihoaktivnim supstancama prijavile su se 1.523 osobe muškog spola i 195 osoba ženskog spola. Dok su se na istoj klinici, u navedenom periodu, zbog problema ovisnosti o psihoaktivnim supstancama liječile 94 osobe muškog spola i 6 osoba ženskog spola.

Prijem u Centar je na principu dobrovoljnosti

NOVI MUALLIM: Koji je trenutni pristup liječenju ovisnika o psihoaktivnim supstancama u CROPS-u, šta on sve podrazumijeva?

JOLDIĆ: Prijem u Centar je prije svega baziran na dobrovoljnosti i na motiviranosti da se pristupi liječenju, odnosno da osoba sebi prizna da ima problem i da je spremna da se liječi, jer nije moguće pomoći nekome ako on sam nije spreman na to. Potrebno je doći u Centar na razgovor s nalazima nadležnog doktora. Dobrovoljni i motivirani pristup uz stručnu pomoć i potrebno vrijeme za liječenje dosta je uspješan. Ponekad je psihoterapijski rad u početku nemoguć i zato je potrebno dosta podrške, savjeta, ubjeđivanja i empatije da bi se stvorio psihoterapijski odnos. Fokus je, dakle, na odvikavanju, a za svako odvikavanje je potrebna vježba, upornost i rad. Često kažemo da je ponekad dovoljno da uvidimo volju za promjenom i da smo nakon toga već pola problema riješili. To je put na kojem treba biti istrajan i traži posvećenost. Ta istrajnost je nešto što terapeut i klijent zajedničkim snagama postavljaju kao odgovor i cilj te različitim tehnikama i terapijskim sredstvima rade na očuvanju odluke da se živi s odvikavanjem. Boravak u Centru je besplatan, a ima i razloga za to.

Psihološkom terapijom se nastoji ovisniku pomoći u uspostavljanju

i održavanju apstinencije, boljem upoznavanju i prihvatanju sebe kao jedinstvenog bića, koje posjeduje različite sposobnosti i mogućnosti da izađe iz zatvorenog kruga i da prevaziđe svoj problem ovisnosti. Put do toga nije ni lahak ni jednostavan, te iziskuje veliku posvećenost i predan rad na sebi.

Drugim riječima, terapija je dugotrajan proces tokom kojeg se štićenik susreće s različitim potisnutim, zanemarenim, otuđenim, zanijekanim, odbačenim dijelovima sebe i, skidajući jedan za drugim slojeve naučenog, postepeno dolazi u kontakt sa svojim autentičnim bićem, nutrimom i sve se više usklađuje s njome.

Time, vremenom, dolazi do iscjeljenja na svim nivoima njegova bića – tjelesnom, emocionalnom, mentalnom i duhovnom. Tokom terapije se koriste različite tehnike u radu na sebi i u komunikaciji i odnosu s drugim ljudima, vodeći računa o tome koji su načini i pristupi individualno bliski senzibilitetu, afinitetima i načinu izražavanja svakog štićenika pojedinačno. Tako se, pored razgovora, prema potrebi koriste i različiti načini izražavanja, putem kreativnih medija, poput crteža, modeliranja i sl. Od velike važnosti su individualni razgovori u kojima se, pored prikupljanja podataka, potrebnih za ličnu, porodičnu i socijalnu anamnezu, postiže mogućnost boljeg upoznavanja osobe štićenika i njenog lakšeg otvaranja, kao i dobra osnova za rad u grupi. Rad u grupi se zasniva na razmjeni iskustava među štićenicima, jačanju međusobnog povjerenja i samopouzdanja, otkrivanja mnogih aspekata saradnje i pružanja pomoći i podrške. To se najčešće ostvaruje u radionicima AVP-a (Alternatives to Violence Project/Projekat alternative nasilju), u radu po načelima grupne analize, putem kreativnog izražavanja slikanjem, art terapije, primjene asocijativne karte i dr. U sigurnom okruženju terapijske grupe, koja, na određeni način, predstavlja "svijet u malom", štićenici imaju priliku čuti

i druge te dobiti mnogo razumijevanja i podrške za sebe (što mnogima u svakodnevnom životu značajno nedostaje). Grupa može biti veliki resurs koji će ih ohrabriti i potaknuti na promjene koje žele unijeti u svoj život, jer problemi koji su nastali u primarnoj grupi (porodici) mogu se riješiti samo u terapijskoj grupi.

U radno-okupacionom dijelu aktivnosti obrađujemo 600 m² plastenika, plus nova dva sa po 100 m² i oko 10 dunuma zemljišta za potrebe ishrane u našem restoranu, brinući se da naši korisnici imaju zdravu i halal te svježnu hranu, te zasade 500 voćaka jabuke, kruške, breskve, višnje, šljive, baš onoliko koliko je bilo korisnika do sada u Centru – za svakoga po jedna sadnica, kao aleje uspješnih. Tu je i pčelinjak kao i aromatično i začinsko bilje, sušenje voća i povrća te proizvodnja kompota, sokova i drugih proizvoda. U okviru radne terapije postepeno se razvila i konačno osamostalila nova psihoterapijska tehnika – *art terapija* priznata 1997. godine u kojoj se stvaralački i likovni procesi koriste kao sredstvo izražavanja i komunikacije i ne procjenjuje se estetska vrijednost nego komunikativna, simbolična i metaforična vrijednost. Umjetničko djelo može smiriti, rasteretiti, osloboditi napetosti iz haosa stvarnoga života, jer uživanje u lijepom ima obilježje posebnog blagostanja odnosno terapijski učinak. Iako nije jasna korist od same ljepote, život se ne može zamisliti bez nje. Estetsku kulturu treba njegovati, a još je Platon smatrao da je “edukacija iz estetike jedina edukacija koja tijelu daje sklad, a umu plemenitost te da ljepota pobuđuje najviši ljudski interes”. Cilj slobodnih aktivnosti u toku rehabilitacionog procesa u Centru jeste da se svim štićenicima omogući da izraze svoje kreativne sposobnosti i interesovanja na svim poljima, a u skladu s organizacijom i pravilima Centra. Za daljnji rehabilitacijski i resocijalizacijski tretman važna je mogućnost ostvarivanja uvida u interese i sklonosti štićenika. Postoji

nekoliko oblika slobodnih aktivnosti kojima se nastoje postići odgojno-obrazovni i rehabilitacijski efekti. Jedan od takvih oblika jeste čitanje literature religioznog i naučnog karaktera, kao i čitanje proze i poezije, kao vidovi mentalne relaksacije. Tu su i časovi informatičke obuke i korištenja računara. Kreativno izražavanje slikanjem i art terapija su aktivnosti u kojima štićenici sudjeluju u toku slobodnog vremena. Često je to oblik i izražavanja opće ili trenutne osobenosti i vlastitog psihičkog stanja, što dodatno pruža materijal za terapijsko djelovanje. Svakodnevno gledanje edukativnog i zabavnog TV-programa također zauzima mjesto u slobodnim aktivnostima. Od sportskih disciplina zastupljeni su fudbal, košarka, stoni tenis, vježbe u teretani. Učestvovanje ekipa Centra na raznim takmičenjima je postalo uobičajeno, jer je cilj resocijalizacije naučiti štićenike da, druženjem s drugima, izgrade toleranciju i sposobnost da prihvate drukčija mišljenja, stavove i sl. Rekreacijski oblik korištenja slobodnog vremena ogleda se u vidu odmora od svakodnevnih aktivnosti. Ovaj odmor se najčešće realizira u vidu izleta, piknika u prirodi, ekskurzija, posjeta kulturnim i vjerskim manifestacijama. Važno je i samostalno organiziranje slobodnog vremena kada se uočava da li štićenik ima osjećaj za vrijednost korisnog provođenja slobodnog vremena i ima li kreativan način razmišljanja i rješavanja problema koji ga očekuju po povratku u prvobitno okruženje.

“Vjera mi je dala nadu u život i smisao za taj život“

NOVI MUALLIM: Na koji način se duhovnost koristi u svakodnevnom životu korisnika ove ustanove?

JOLDIĆ: Duhovna terapija pridonosi unutarnoj stabilnosti pojedinca kao i usklađivanju odnosa među ljudima te podstiče i razvija prosocijalna ponašanja i ima isključivo

pozitivne učinke. U našem centru radimo i živimo zajedno kao jedna velika porodica i razvijamo u našim korisnicima jednu međuljudsku toplinu koja je mnogima nedostajala iz ovih ili onih razloga. Prema nekim procjenama, 50 do 75% ljudi danas je bolesno zbog uticaja loših duhovnih stanja na njihovo emocionalno i tjelesno ustrojstvo. Tvrdi se kako je jedna trećina svih oboljela organske prirode, jedna trećina su kombinacija emocionalnog i organskog, dok jednu trećinu predstavljaju oboljela na isključivo emocionalnoj bazi. Vjera donosi mir i spokoj i tako poboljšava zdravlje dajući novu snagu duši i tijelu. To je djelotvoran protivotrov za negativne emocije kao što su nezadovoljstvo, strah, bijes, ljutnja, mržnja koje se nalaze u osnovi mnogih duševnih i psihosomatskih poremećaja. Savremena istraživanja upućuju na to da duhovno-religijski angažman može biti važan protektivni faktor protiv zloupotrebe alkohola i/ili droga. Kod osoba koje pate upravo od poremećaja ovisnosti o psihoaktivnim supstancama nađeno je da imaju nizak nivo religijskog angažmana, a duhovni angažman pokazuje da je u korelaciji s oporavkom. Prilikom prijema u proces rehabilitacije korisnici se izjašnjavaju o svojoj duhovnoj opredijeljenosti, tj. dajemo pravo na vlastito opredjeljenje kada je u pitanju duhovnost, jer se dešava da u Centru budu osobe i drugog vjerskog opredjeljenja, te se shodno tome priprema terapijski program koji će se realizirati tokom boravka. Duhovnom terapijom se omogućava štićenicima uvid u osnove religijskog učenja, prihvatanje i poštivanje religijskih načela i organizacije života prema tim načelima. Cilj ove terapije je i organizacija života prema pravilima religije. Istovremeno, primjenjujući takav način života, štićenici upoznaju potpuno novu organizaciju i stil vođenja života, u kojem je unaprijed određeno šta je dozvoljeno, a šta nije, šta je potrebno činiti da bi se postigla životna

harmonija i zadovoljstvo, a čega bi se trebalo kloniti da bi se izbjegao neuspjeh i nezadovoljstvo u životu. Prakticiranjem svih odrednica duhovne terapije omogućava se lakša rehabilitacija. Program duhovne terapije u CROPS-u je koncipiran shodno prethodnom znanju te usavršavanju osnovnih načela vjere i njezne prakse kao što su islamski šarti, učenje Kur'ana te čitanje prevoda Kur'ana, hadisa, edukativna predavanja, džuma-namaz te ramazanske aktivnosti. Ustvari, želimo da na moralnim vrlinama insistiramo i da ih živimo i kao takve usvajamo u svakodnevnom radu i programu rehabilitacije. Jer nije samo cilj apstinencija nego i organizacija života bez droge i s izgradnjom novih uvjerenja i moralnih vrijednosti. Jedino vjera daje smisao životu. U izjavama naših korisnika je često to isticanje: *Živio sam život koji nije imao smisla. Vjera mi je dala nadu u život i smisao za taj život. Ovo sam tražio*, i sl. Nastojimo da u svom radu zdravo artikuliramo duhovnost, jer je to važan katalizator psihosocijalnog razvoja i ponašanja te formiranja moralnih uvjerenja. Duhovna je terapija u dosadašnjem procesu rehabilitacije dala velike rezultate, a to potvrđuje veliki broj naših korisnika koji su uspješno završili program, koji i dalje prakticiraju i namaz i mnoge druge vjerske obaveze, a to čine i govore o tome s velikim zadovoljstvom. Krajnji cilj je nastojati postići kvalitetniji nivo života pojedinca, ali i naše zajednice. Pet namaza i džuma-namaz u ovom centru se obavljaju u džematu i u našem mesdžidu. Obavljanje namaza u džematu otklanja izolovanost, osamljenost i društvenu otuđenost, što opet generira zdrav društveni milje.

Kroz inovativne pristupe u radu s roditeljima ovisnicima o drogama koji zlostavljaju djecu, što je aktualizirano u nekoliko posljednjih godina, agencije koje se bave zaštitom dječijeg blagostanja nastavljaju da se suočavaju s hroničnom prirodom bolesti ovisnosti. U istraživanjima

ovog fenomena se uočilo da je element duhovnosti često ignoriran kao kritična komponenta za oporavak roditelja. Istraživanja pokazuju da reguliranje roditeljske duhovnosti ima signifikantan utjecaj na njihovu sposobnost da odgovorno brinu za svoju djecu. Potrebno je istražiti zašto se izbjegavaju studije u kojima se testiraju duhovne hipoteze, da bi se u budućnosti otvorili široki putevi ovakvim istraživanjima. Sveobuhvatno istraživanje ovisnosti bi trebalo uključivati ne samo biomedicinske, psihološke i sociokulturalne faktore, nego i duhovne aspekte osobe kao takve. Vjera treba mijenjati ponašanje. Ako zaista vjerujem, moje ponašanje to mora potvrditi. Liječiti ovisnost znači liječiti cjelokupno ljudsko biće sa svim njegovim dimenzijama. Ovisnost je prekompleksna da bi se samo zdravstvene ustanove borile s njom. Čovjek je cjelina i sastoji se od tijela, duše i duha. On ima vegetativni, emocionalni, senzitivni, psihički i duhovni život. Ispustiti samo jednu od bitnih ljudskih karakteristika znači da će i liječenje biti manjkavo, samim tim osuđeno na neuspjeh. Ne možemo liječiti tijelo, a zanemariti dušu, psihu i emocije. Tokom svakog liječničkog tretmana govori se o psihičkom, tjelesnom, socijalnom aspektu ovisnosti, kao i o svim negativnim posljedicama koje se manifestiraju u životu ovisnika. Stoga, ovisniku u njegovom nastojanju da se oslobodi ovisnosti pomažu liječnici psihijatri, socijalni radnici, psiholozi, radnookupacioni i sportski stručnjaci. Neće nama uspjeh biti moguć ako ne uključimo i duhovnu terapiju, duhovnost je čovjeku imanentna i ima veoma važnu ulogu u savremenom pristupu i tretmanu ovisnosti. Ona ima potencijal i može odigrati veliku ulogu u izgradnji te ozdravljenju ličnosti. Kao što logoterapija ne može i ne treba nadomjestiti psihoterapiju nego je samo nadopuniti, na sličan način vjera kao model nadopunjuje i ostale oblasti u tretmanu ovisnosti.

Rehabilitacija i resocijalizacija

NOVI MUALLIM: Kako se mjeri uspješnost programa liječenja?

JOLDIĆ: Uspjeh rehabilitacije često se mjeri kroz postotak korisnika koji su postigli dugoročnu apstinenciju, poboljšanje u socijalnom i profesionalnom funkcioniranju te njihovo zadovoljstvo s programom. Apstinencija i održavanje apstinencije jeste primarni cilj korisnika i jedna je od mjera uspješnosti krajnjeg programa liječenja. Pored apstinencije i održavanja apstinencije, mjerenje uspješnosti programa se ostvaruje i kroz individualizirani pristup oporavka svakog korisnika kroz individualni plan usluga korisnika koji se izrađuje zajedno s korisnikom i ažurira se kroz analizu i evaluaciju u određenom vremenskom periodu. Za praćenje uspjeha rehabilitacije koriste se metode kao što su redovne procjene napretka kroz intervjue, upitnike i testove, praćenje recidiva te analize socijalnih i profesionalnih rezultata korisnika. Također, važno je redovito prikupljati povratne informacije od korisnika kako bi se procijenila njihova percepcija programa.

U toku procesa rehabilitacije, a poslije i resocijalizacije, koristi se evaluacija individualnog plana usluga korisnika kroz individualizirani pristup. Također, u procesu rehabilitacije koriste se intervencije za podršku korisnicima u održavanju apstinencije. Psihosocijalne intervencije pomažu korisniku pri izgradnji samopouzdanja i prepoznavanju korijena njegovih problema, pokretača za korištenje psihoaktivnih supstanci i strategija za rješavanje istih. Situacijsko upravljanje koje se odnosi na skup intervencija koji uključuju konkretne nagrade za korisnike koji postižu željena/ciljana ponašanja: produženi dani vikenda, izlazak u grad, odlazak na izlet i sl. Ovaj pristup predstavlja prepoznavanje i kontrolu odnosa između ponašanja i njegovih posljedica, te služi za održavanje apstinencije kroz jačanje i nagrađivanje pozitivnog ponašanja s ciljem duže i pozitivnije apstinencije.

Nema resocijalizacije i sistemskih programa podrške od države

NOVI MUALLIM: Imate li mogućnost praćenja korisnika i nakon boravka u CROPS-u? Prema dosadašnjem iskustvu, koje su glavne prepreke u liječenju ovisnika i kako se mogu prevladati?

JOLDIĆ: Smatramo da problemi ovisnih osoba nisu prvenstveno psihoaktivne supstance, iako su one znatno doprinijele mnogim njihovim ličnim, emocionalnim i socijalnim problemima. Ovisnik je uveliko otuđen od društva. Ljudi koji zloupotrebljavaju psihoaktivne supstance često imaju određene karakteristike koje uključuju nedostatak svjesnosti, loše rasuđivanje, slabe vještine donošenja odluka, lošu samoprocjenu itd. Često pate od osjećaja krivice i stida, neprijateljstva, ljutnje i nisu u stanju da dožive određene emocije.

Jedan od najvažnijih problema kada su u pitanju korisnici koji nakon završenog programa rehabilitacije izađu iz Centra jeste što nakon završenog programa rehabilitacije nema resocijalizacije i sistemskih programa podrške od države za ovu populaciju. Nema adekvatne podrške ni od institucija, niti od najbližih, a pružanje pomoći i podrške je spalo na nekolicinu pojedinaca i udruženja, što apsolutno nije dovoljno, jer da bi uspješnost njihovog ponovnog vraćanja u lokalnu zajednicu bila još veća moramo svi sa svoje strane ulagati maksimalne napore. Međutim, pored ovog problema Centar, koliko je u mogućnosti, nastoji održavati mjesečne telefonske i videopozive s korisnicima nakon izlaska iz Centra. S vremena na vrijeme organiziramo i određene posjete našim korisnicima, a jednom godišnje organiziramo susrete bivših i sadašnjih korisnika u krugu Centra, gdje se zajednički družimo, razmjenjujemo informacije i govorimo o zajedničkim problemima. Centar može igrati ključnu ulogu u promicanju pozitivnih promjena u zajednici i pružanju potrebne podrške. Kombinovanjem podrške porodice i lokalne zajednice, uz odgovarajući profesionalni tretman, moguće je stvoriti

sveobuhvatan pristup rehabilitaciji koji može značajno povećati šanse za dugoročni uspjeh u oporavku.

Različiti programi rehabilitacije

NOVI MUALLIM: Kojim ljudskim i drugim kapacitetima raspolaže CROPS?

JOLDIĆ: Centar je vremenom proširio svoje kapacitete i usluge, uključujući proširenje tima stručnjaka i modernizaciju opreme. Pored kantonalne podrške, treba naglasiti podršku Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, naročito Muftijstva tuzlanskog s muftijom Vahid-ef. Fazlovićem koji je s velikom odlučnošću nastavio podržavati i unapređivati centar nakon što je osnovan u vrijeme tadašnjeg muftije, a današnjeg reisul-uleme Husein-ef. Kavazovića. Ovom prilikom želimo se zahvaliti muftiji Fazloviću i reisul-ulemi Kavazoviću koji nas svesrdno pomažu i izdvajaju sredstva iz fonda Bejtul-mal za podršku CROPS-u.

Predani svojoj misiji razvili smo različite programe rehabilitacije kroz četiri vrste terapija: psihološku, radno-okupacionu, duhovnu i terapiju slobodnih aktivnosti, te edukacije i podrške za porodice u vidu savjetovanja. Također, saradujemo s različitim institucijama i organizacijama kako bi poboljšali svoje usluge. Kombinacija stručnih osoba poput psihologa, pedagoga, terapeuta ili socijalnih radnika s profesionalnim iskustvom i onih s bogatim životnim iskustvom očigledno doprinosi holističkom pristupu u radu s korisnicima, što se vidi kroz prizmu broja korisnika koji su prošli program rehabilitacije u CROPS-u. Mnoge su aktivnosti Centra i različiti oblici djelovanja: individualni tretman rehabilitacije: terapeutski rad *jedan na jedan* s korisnicima, uključujući psihoterapiju i savjetovanje; grupni tretmani: rad u grupama za podršku, razmjenu iskustava i zajednički rad na rehabilitaciji; porodično savjetovanje: uključivanje porodice u proces rehabilitacije kako bi se poboljšali odnosi; terapijske aktivnosti: aktivnosti poput umjetničke art terapije, terapije igrom i sportskim aktivnostima ili fizičke aktivnosti u

sklopu radno-okupacione terapije, koje mogu pomoći u procesu rehabilitacije. Također, radimo na preveniranju i spoznajni problema ovisnosti kod mlađih kategorija društva koje su kritična masa za problem ovisnosti kroz radionice i seminare, organiziranje edukativnih događaja za djecu, tinejdžere, roditelje i zajednicu o prevenciji ovisnosti i zdravom životnom stilu. Tu je i obuka za stručnjake – stalna edukacija i usavršavanje za zaposlene u Centru, kako bi bili u toku s najnovijim metodama i tehnikama u radu s ovisnicima. Ovdje bih istakao, svakako, obuku socijalnog pedagoga i pedagoga-psihologa za rad s neurofeedback uređajom kojeg imamo u Centru, a koji je svakako jedan novi vid terapije u borbi protiv ovisnosti i alat koji doprinosi boljem oporavku.

Saradnja s drugim institucijama

NOVI MUALLIM: Na koji način se odvija saradnja s drugim ustanovama sličnog karaktera, ali i školama i fakultetima, te šta su rezultati dosadašnje takve saradnje?

JOLDIĆ: Centar za rehabilitaciju često saraduje s drugim ustanovama kao što su zavodi za bolesti od ovisnosti Sarajevskog i ZE-DO kantona, bolnice, psihijatrijske klinike, socijalne službe i centri za mentalno zdravlje, što je svakako jedan od uslova kada korisnik dolazi u Centar, da prethodno boravi u jednoj od navedenih ustanova kako bi se lakše prilagodio rehabilitaciji u Centru.

Da bi se pružila što kvalitetnija pomoć, bitna je razmjena informacija između Centra i drugih ustanova. Imamo dobru saradnju sa školama i fakultetima na području Tuzlanskog kantona. Radimo prevenciju, kada su uključeni i korisnici Centra koji svoje loše iskustvo prenesu na učenike i studente kako ne bi došli u dodir s upotrebom psihoaktivnih supstanci, te na koji način se oduprijeti tom iskustvu. Rezultati saradnje su značajni i višestruki, kao što su poboljšani ishodi rehabilitacije, veća podrška i resursi, smanjenje recidiva te podrška porodici i zajednici.

الموجز

علاج الإدمان يعني علاج الكائن البشري بأكمله، لأن الإدمان مشكلة مركبة جدا لا يكفي أن تقتصر معالجتها على المؤسسات الصحية

ألفدين سوباشيتش

تأسست المؤسسة العامة مركز إعادة تأهيل المدمنين على المؤثرات العقلية في سمولوتشا (المركز) في 24 من أغسطس سنة 2004. المؤسس هو المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك. وفي عام 2013، أصدر مجلس نواب إقليم توزلا قرارا يجعل المركز مؤسسة عامة، لكن المشيخة الإسلامية لم تتوقف عن دعم هذه المؤسسة الحيوية في مجتمعنا. وقد بلغ عدد المستفيدين من هذا المركز حوالي 600 شخص، ويوفر المركز للمستفيدين الإقامة المجانية، والمساعدة المهنية. ويحتفل المركز هذا العام بمرور 20 عاما على تأسيسه وعمله الناجح. وفي إطار الاحتفال بالذكرى السنوية، نظم المركز، بالتعاون مع كلية الدراسات الإسلامية في سراييفو ومعهد البحوث الاجتماعية والدينية، لقاء علميا بعنوان «المناهج التكاملية في الوقاية من الإدمان وعلاجه - الجوانب الروحية والصحية والاجتماعية»، وأقيم اللقاء في مدينة لوكافاتس في 19 من سبتمبر. وفي هذا العدد من مجلتنا تحدثنا إلى مدير المركز مولود الدين يولديتش حول رسالة هذه المؤسسة وأساليب عملها.

الكلمات الرئيسية: الإدمان، المؤثرات العقلية، إعادة التأهيل، إعادة الاندماج الاجتماعي، المخدرات، العلاج الروحي، العمل العلاجي.

Summary

CURING THE ADDICTION REQUIRES A HOLISTIC APPROACH, FOR IT IS A COMPLEX PROBLEM THAT CAN NOT BE RESOLVED SOLELY THROUGH HEALTH INSTITUTIONS

The Public Institution Rehabilitation Centre for Substance Addiction in Smoluća (CROPS) was established on August 24th, 2004. The founder of this institution is the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina. In the year 2013, Tuzla Canton Assembly brought a decision to make CROPS a public institution, however, the Islamic Community continued to provide the support for the functioning of this institution of great significance to our society. About 600 people have so far reached out to seek help from this institution, which provides not only free treatment but also free food and accommodation for the patients. This year, to mark the 20th anniversary of CROPS, it, in collaboration with the Faculty of Islamic Studies in Sarajevo and the Institute for Social and Religious Research, organised an academic gathering titled "Integrative approach to prevention and the treatment of addiction – spiritual, health and social aspects" held in Lukavac, on September the 19th. For this issue of *Muallim* we spoke to the director of CROPS, Mevludin Joldić about the goals and the methods of this institution.

Keywords: addiction, substance, rehabilitation, re-socialisation, narcotics, spiritual therapy, therapeutic effect

GRAMATIKA ARAPSKOG JEZIKA – DR. ŠAĆIR SIKIRIĆ, MUHAMED PAŠIĆ, MEHMED HANDŽIĆ – ČETRDESET GODINA OD POSljednjeg IZDANJA

Zehra ALISPAHIĆ

Univerzitet u Sarajevu, Fakultet islamskih nauka
zehra.alispahic@fin.unsa.ba

SAŽETAK: Rad podsjeća na vrijeme, kulturološke i historijske okolnosti u kojima je pokrenuta inicijativa, raspisan poziv, te u kojima su precizirani uvjeti i donijeta odluka Ulema-medžlisa da se krene u realizaciju projekta pisanja *Gramatike arapskog jezika* za niže razrede medresa i srodnih srednjih škola. Na sjednici Ulema-medžlisa od 3. oktobra 1934. godine zaključeno je da se izrada navedenog udžbenika povjeri eminentnim znanstvenicima na polju orijentalne filologije, prevodiocima i istaknutim i društveno angažiranim intelektualcima, dr. Šaćiru Sikiriću, nastavniku i direktoru Šerijatske sudačke škole, Muhamedu Pašiću, direktoru Šerijatske gimnazije i Mehmedu Handžiću, muderrisu i direktoru Gazi Husrev-begove medrese. Recenzija je povjerena Ahmedu Mehmedbašiću i Ahmedu Bureku. Godinu i pol je trajao timski rad na izradi *Gramatike*. Donijeta je odluka da se rukopis odmah da u štampu Državnoj štampariji u Sarajevu, kako bi već školske 1937. godine bio dostupan učenicima medresa i drugih srodnih srednjih škola. Od 1936. godine, kada je prvi put štampana, *Gramatika arapskog jezika* autora dr. Šaćira Sikirića, Muhameda Pašića i Mehmeda Handžića doživjela je tri službena izdanja, posljednje 1984. godine.

Ključne riječi: arapski jezik, gramatika arapskog jezika, udžbenici, medrese, šerijatska gimnazija

Uvod

Važnost arapskog jezika u kontekstu izučavanja islamskih znanosti jasno je pozicionirala njegovu ulogu u odgojno-obrazovnom sistemu tokom osmanske i austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, ali i u

zemljama u širem okruženju. Ono što je korišteno u drugim dijelovima islamskoga svijeta u kontekstu izučavanja arapskog jezika, u tradicionalnim školama, korišteno je i u Bosni i Hercegovini.¹ Prvi domaći pokušaj pisanja udžbenika arapskog jezika

vezuje se za 1052. h. g. (1642/43) i Ismā'ila 'Abdul-Kemāla iz Travnika. Svoje djelo je nazvao *En-Nemliyya – النمليية في إظهار القواعد الصرفية والنحوية* uz obrazloženje da ga je pisao i pored svoje male spreme i velikog truda, poput mrava koji stalno radi, iako je male snage. (Mušić, 1958:39-54)

Našu prvu gramatiku arapskog jezika napisao je Ibrahim Hakkī

¹ O udžbenicima arapskog jezika u nastavi u različitim periodima vidi u:

Trnka-Uzunović, 2021:41-66; Alispahić, 2023:3-11.

Repovac u drugoj polovini 19. stoljeća. Nažalost, gramatika je ostala u rukopisu koji je izgubljen. Osim prve domaće gramatike arapskog jezika, Ibrahim Hakkī Repovac napisao je i jednu *Hrestomatiju arapskih tekstova* 1889. godine koja nije štampana, ali jeste litografisana u stotinjak primjeraka. Pored gramatike arapskog jezika i hrestomatije arapskih tekstova, Ibrahim Hakkī Repovac je autor i jedne *Elif-ba* početnice po kojoj je neko vrijeme rađeno u mektebima.²

Udžbenik arapskog jezika Alije Kadića i Alije Bulića (Kadić i Bulić, 1907), profesorā na klasičnim gimnazijama u Sarajevu i Mostaru, objavljen je 1907. u Zemaljskoj štampariji i Islamskoj dioničkoj štampariji pod naslovom *Gramatika i vježbenica arapskog jezika*. *Gramatika* je imala 46 lekcija i 92 vježbe na arapskom i bosanskom jeziku. Uvedena je u program arapskog jezika u svim školama u kojima je izučavan arapski jezik. Po ovom udžbeniku arapski jezik se predavao do 1936. godine. Kada je tiraž ovog udžbenika u potpunosti rasprodan, započinju planske aktivnosti Ulema-medžlisa na izradi nove gramatike arapskog jezika koju će opet pisati domaći autori.

Kako je nastajala *Gramatika arapskog jezika* autorā Sikirića, Pašića i Handžića?

Kroz prisjećanje na *Gramatiku arapskog jezika* autorā Šaćira Sikirića, Muhameda Pašića i Mehmeda Handžića vidljiv je kontinuitet institucionalnog izučavanja arapskog jezika na prostorima Bosne i Hercegovine i institucionalne brige Islamske zajednice ovih prostora za nastavne planove i programe i relevantnu udžbeničku literaturu u nastavi arapskog jezika, ali i insistiranje na timskom radu, zakonskim procedurama i naučnim kompetencijama domaćih autorā udžbeničke literature.

Gramatika arapskog jezika autora Šaćira Sikirića, Muhameda Pašića i Mehmeda Handžića prvi put je objavljena 1936. godine u izdanju Vakufske direkcije u Sarajevu. Na drugoj stranici prvog izdanja stoji istaknuto:

“Ovaj je udžbenik izrađen po nalogu Ulema-medžlisa u Sarajevu prema programu koji je sastavila naučna anketa. Rukopis udžbenika su pregledali i ispravili stručnjaci pa je zaključkom Odbora Naiba I.V.Z u Sarajevu br. pov. 94/36 odobren za upotrebu u nižim razredima medresa i sličnih srednjih škola.” (Sikirić, Pašić, Handžić, 1936)

Aktivnosti oko izdavanja udžbenika arapskog jezika pokrenute su još 1933. godine i vodio ih je Ulema-medžlis u Sarajevu. Putem raspisa u decembru 1933. godine Ulema-medžlis je zamolio neke poznavaoce arapskog jezika da mu u najkraćem izlože prijedloge i kostur jedne gramatike i vježbanke arapskog jezika na osnovu kojeg će Ulema-medžlis raspisati konkurs za izradu udžbenika arapskog jezika za niže razrede medrese, a koji bi se predložio i za niže razrede Šerijatske gimnazije u Sarajevu i Velike medrese u Skoplju. (Ramić, 1999:226)

Po objavljenom raspisu i pristiglim prijedlozima koje su slali nastavnici arapskog jezika, Ulema-medžlis je izradio elaborat o ovom predmetu i zaključio da se održi šira sjednica na kojoj bi se raspravljalo i detaljno razmotrilo ovo pitanje. Cjelodnevna sjednica je održana 15. augusta 1934. godine u prostorijama Ulema-medžlisa, a njoj su prisustvovali: Salim-ef. Muftić, predsjednik, Šaćir-ef. Mesihović, Šukri-ef. Alagić, hfz. Ahmed-ef. Mehmedbašić, dr. Šaćir-ef. Sikirić i h. Mehmed-ef. Handžić u svojstvu zapisničara.³ Na sjednici su iznijeta različita mišljenja i stavovi u pogledu strukture, sadržaja i obima gramatike. Ahmed Mehmedbašić je tražio da se

u čitanku unesu i radovi koji nisu čisto vjerskog karaktera uz obrazloženje da u čitanku treba da uđu svi radovi arapske literature, a ne samo vjerski. Preovladalo je mišljenje da je nužno što prije pristupiti izradi udžbenika koji će pisati domaći autori i respektabilni poznavaoi arapskog jezika te je zaključeno da:

- 1) Ulema-medžlis izabere tri stručna lica koja bi zajednički izradili udžbenik: *Arapsku gramatiku i sintaksu sa vježbenicom* (Fokus je bio na timskom radu i kompetencijama autora. op. autora);
- 2) Po izvršenoj izradi udžbenik treba da pregleda i usvoji naročita stručna komisija (Kako bi se dobile relevantne recenzije! op. autora).⁴

Skica za izradu nove *Gramatike arapskog jezika*

Zanimljivo je da se na sjednici razgovaralo do detalja o budućem udžbeniku (gramatici) arapskog jezika koji su trebali biti nužna smjernica autorima pri pisanju udžbenika pa je kroz Zapisnik sa sjednice jasno istaknuto:

- da udžbenik obuhvata cijelo gradivo arapske gramatike i sintakse u obimu koji odgovara nastavnom planu i programu arapskog jezika u četiri niža razreda Gazi Husrev-begove medrese;
- da sve partije gramatike budu osvjetljene s dovoljnim brojem primjera;
- da se udžbenik radi po uzoru modernih arapskih i evropskih gramatika arapskog jezika;
- da se po mogućnosti gradivo arapske gramatike obrađuje paralelno s gradivom gramatike našega jezika;
- da se pri izradi vježbenice pazi da u vježbama koliko je

² O prvoj gramatici arapskog jezika u povodu 125 godina od njezinog nastanka vidi u: Repovac, 2017.

³ AIZBIH, Ulema-medžlis u Sarajevu: Zapisnik sjednice g. g. članova za izradu arapske gramatike i vježbenice,

Sarajevo, 15. august 1934, str. 1, signatura: V-50-92/1934.

⁴ Ibid., str. 3.

moguće budu zastupljene sve vrste arapske literature;

- da se u vježbenici kod vježbi naznači gramatička jedinka koja je u dotičnoj vježbi primjenjivana;
- da se u trećem i četvrtom razredu, umjesto vježbi, uvedu lakši, a onda postepeno teži odlomci izabrani iz raznih radova arapske literature;
- da se radi vježbanja u čitanju bez vokala postepeno ispuštaju vokali;
- da se za svaku vježbu prvog i drugog razreda donesu nepoznate riječi posebno, a da to za treći i četvrti razred nije potrebno. Dovoljno je da pri kraju vježbanke bude rječnik u kome će se nalaziti sve riječi koje su u vježbama i gramatici upotrijebljene, i one za I i II i one za III i IV razred.⁵

Prema ubrzanom i planiranom proceduri, na sjednici 16. augusta 1934. godine Ulema-medžlis je u cijelosti usvojio navedene zaključke konferencije, a na sjednici 3. oktobra 1934. godine zaključeno je da se izrada navedenog udžbenika, prema izloženoj osnovi, povjeri istaknutim znanstvenicima na polju orijentalne filologije i društveno angažiranim intelektualcima koji su obavljali istaknute i odgovorne funkcije unutar odgojno-obrazovnog sistema Islamske zajednice toga vremena i vrsnim pedagozima: dr. Šaćiru Sikiriću, direktoru i nastavniku Šerijatske sudačke škole, Muhamedu Pašiću, direktoru Šerijatske gimnazije, i Mehmedu Handžiću, muderrisu i direktoru Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu.⁶ Recenzija je, prema zaključku Ulema-medžlisa, povjerena Ahmedu Mehmedbašiću i Ahmedu Bureku.

Godinu i pol je trajao timski rad na izradi *Gramatike* te je odbor Naba za Islamsku vjersku zajednicu na svojoj sjednici od 26. aprila 1936. godine pod brojem 94. usvojio *Gramatiku i vježbenicu arapskog jezika* koju su sastavili dr. Sikirić, Pašić i Handžić

kao udžbenik arapskog jezika u medresama i nižim razredima srednjih stručnih škola u kojima se izučava arapski jezik. Donijeta je odluka da se rukopis odmah da u štampu Državnoj štampariji u Sarajevu, kako bi već školske 1937. godina bio dostupan učenicima medresa i drugih srednjih škola. Zaključeno je da se rad štampa u dva dijela: *Prvi dio Gramatika i vježbenica sa rječnikom* u 6.000 primjeraka i *Drugi dio Sintaksa i čitanka sa rječnikom* u 5.000 primjeraka. Na sjednici je zaključeno da se izda priznanje i topla zahvalnost autorima i recenzentima ovog vrlo korisnog i uspjelog udžbenika za sve one koji uče arapski jezik i teološke predmete. (Ramić, 1999:228)

Kakva je bila recepcija

Gramatike arapskog jezika autora Sikirića, Pašića i Handžića?

Pojavu *Gramatike arapskog jezika* autora dr. Sikirića, Pašića i Handžića ozvaničio je *Glasnik IVZ* oglasima u brojevima od 1. do 3. a u broju 8. *Glasnika* iz 1937. godine dat je kraći prikaz *Gramatike*. (Gramatika arapskog jezika..., 1937:256) U prikazu se govori o tradiciji izučavanja arapskog jezika u Bosni i Hercegovini i o arapskom jeziku kao svojevrsnoj poveznici Bošnjaka s ostatkom muslimanskog ummeta. Uz činjenicu da je Bosna i Hercegovina u svojoj povijesti imala veliki broj istaknutih znalaca arapskog jezika koji su na ovom jeziku pisali i stvarali značajna naučna i književna djela, autori prikaza ističu kako je došlo do reduciranja odgojno-obrazovnih ustanova u kojima se izučava arapski jezik pa je njegovo izučavanje svedeno samo na medrese, Šerijatsku gimnaziju i Višu islamsku šerijatsku teološku školu. Ističe se nasušna potreba za dobrim udžbenikom budući da se prethodni (Kadić-Bulić) već odavno rasprodao. Zanimljiva je sljedeća opaska u prvom prikazu:

“Bilo bi dosta smiono kritikovati ovo izdanje, kad se zna da su mu autori, kojih se školovanje od

početnog do završnog kretalo na tom terenu, pored toga i dugogodišnji nastavnici arapskog jezika, pa su iz iskustva vidjeli nedostatke dosadašnjih udžbenika kojima su se mogli služiti. Obje knjige imaju lijepo raspoređeno gradivo, za niže medrese možda i preopširno (ako se uzmu u obzir oni muderrisi kojima je gramatička terminologija u ovoj knjizi strana), a čitanka je sistematski uređena od vokaliziranog teksta sa laganim prelazima do *ibare*. Jedino bi se možda moglo prigovoriti transkripciji arapskih slova u latinicu, kod tumačenja izgovora, jer bi praktičnije bilo označiti ق slovom *q*, ج slovom *dž*, س sa *x*, ع sa , da bi se izbjegle brojne tačke, a u čitanci se moglo umetnuti nešto štiva iz prirodnih znanosti.” (Gramatika arapskog jezika..., 1937:256-257)

Gramatika arapskog jezika autora dr. Sikirića, Pašića i Handžića posljednji put je objavljena 1984. godine u izdanju Starješinstva IZ SRBiH, Hrvatske i Slovenije u Sarajevu i doživjela je ukupno pet izdanja. U povodu izlaska iz štampe petog izdanja gramatike dr. Ahmed Smajlović je u svom predgovoru zabilježio da je ova gramatika i pedeset godina nakon svoga prvog štampanja, najrasprostranjeniji, najpoznatiji i najopširniji priručnik za učenje arapskog jezika, za upoznavanje s kur'anskim jezikom, za uvođenje studenata i učenika u islamske znanosti; akaida, tefsira, hadisa, sire, islamske povijesti, fikha, islamske filozofije i drugih islamskih nauka, a istovremeno i njihovog upoznavanja sa islamskim svijetom uopšte. Dr. Smajlović u svom osvrtu ističe da su autori uspjeli sjediniti svoje znanje, iskustvo i želje, te da spajajući tradicionalno, izvorno i moderno predaju našoj javnosti, školstvu i kulturi jedan uistinu značajan, dobar i svrsishodan udžbenik arapskog jezika. (Sikirić, Pašić, Handžić, 1984)

⁵ Ibid, str. 3.

⁶ O dr. Šaćiru Sikiriću, Muhamedu Pašiću i Mehmedu Handžiću više vidi u: Mehmedović, 2018:462-463, 416 i 228-229.

Predajući *Gramatiku arapskog jezika* po peti put javnosti⁷ ovih prostora, pedeset godina nakon njezinog prvog izlaska iz štampe, dr. Ahmed Smajlović je još prije četrdeset godina kazao:

”...da se imala namjera, radi lakše upotrebe, prerasporediti bogato gradivo gramatike autora Sikirića, Pašića, Handžića, presistemizovati methodske jedinice i preurediti ih za sadašnju upotrebu, proširiti vježbeničko štivo i obogatiti ga savremenim pristupom učenja jezika uopšte, a arapskog posebno.” (Smajlović, 1984)

U svom osvrtu na *Gramatiku arapskog jezika*, izdanje iz 1984. godine, Jusuf Ramić ukazuje na protokol njezinog nastajanja, ali i na određene nedostatke u samom tekstu i primjerima. Zaključujući svoj prikaz u *Islamskoj misli*, on piše:

”Mišljenja smo da bi trebalo prestatati sa ovim reprintima i izdati jedno kritičko izdanje ove gramatike u kojoj bi ‘njeno bogato gradivo, radi lakše upotrebe, bilo preraspoređeno, methodske jedinice presistemizovane i preuređene, a vježbe proširene i obogaćene’ tekstovima iz klasične i savremene arapske književnosti.” (Ramić, 1984:43-45)

Zbog kratkoće vremena to nije učinjeno pedeset godina nakon prvog izdanja, ali moramo sa žalošću kazati, nije ni poslije četrdeset godina. Treba spomenuti da je ova gramatika dugo korištena kao zvanični udžbenik za arapski jezik u Prvoj gimnaziji u Sarajevu. Godinu nakon Sarajevskog procesa, 1984. godine, upotreba gramatike razmatrana je i na sastancima tadašnjeg Saveza komunista. Proglašena je “šovinsitičkom literaturom”, a ubrzo i zabranjena za upotrebu u ovoj školi. Valja istaći i to da je Arapski jezik, pred samu agresiju na Bosnu i Hercegovinu, u Prvoj gimnaziji u Sarajevu, nakon što se izučavao desetljećima, ukinut.

⁷ Službeno su evidentirana tri izdanja. Dva su bila samo reprint.

Ove 2024. godine, kada se obilježava četrdeset godina od njezinog posljednjeg izdanja, prema “Tezki-retnami” Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 2023. godine obilježeno je 130 godina od rođenja Šaćira Sikirića. Međutim, ono što je sigurno i što je tada istakao dr. Smajlović: “Ko, i ovakvu gramatiku, njen prvi i drugi dio bude dobro savladao, sigurno će se u svom daljem proučavanju moći služiti izvornim udžbenicima pisanim na arapskom i za arapski jezik.”

Sadržaj i struktura *Gramatike arapskog jezika* autora dr. Sikirića, Pašića i Handžića

Gramatika arapskog jezika autora dr. Sikirića, Pašića i Handžića urađena je u dva dijela. Prvi je dio gramatika i vježbenica s rječnikom, a u drugom dijelu je sintaksa i čitanka s rječnikom. (Sikirić, Pašić, Handžić, 1981) Prvi dio *Gramatike arapskog jezika*, kako autori ističu u uvodu, sadrži gradivo koje će se obrađivati u prvom i drugom razredu medresa i njima srodnih škola. Na trinaest stranica prezentiran je uvod u arapsko pismo s najvažnijim fonetskim i grafijskim karakteristikama. Od dvadeset i prve do stotinu osamdeset i prve stranice je poglavlje gramatike gdje su obrađene teme:

Podjela riječi: ime ili nomen (imena, pridjevi, zamjenice, brojevi); glagol ili verbum (osnovni i prošireni glagoli, konjugacija glagola, glagolska vremena, glagolski načini, pomoćni glagoli, nepravilni glagoli, infinitiv, glagolski pridjevi, glagolske imenice); čestica ili partikula (prijedlozi, prilozima, veznici i uzvici).

Svako od ovih poglavlja donosi i druga potpoglavlja. Gradivo je prezentirano na bosanskom jeziku uz navođenje karakteristične stručne terminologije na arapskom jeziku. Primjeri koji ilustriraju pojedine gramatičke dionice i karakteristične paradigme navedeni su na arapskom jeziku uz prijevod na bosanskom jeziku.

Na četrdeset stranica je smještene vježbenica sa sedamdeset vježbi

prevođenja s arapskog na bosanski i obrnuto, različite dužine. Vježbe nisu dijaloškog tipa. U njima su navedeni primjeri rečenica koje prate određeno gramatičko gradivo. Ponekad su to korisne fraze iz svakodnevnice, nekada su to mudrosti i izreke a nekada kur’anski ajeti ili hadisi. Nakon vježbi na četrdeset strana nalazi se rječnik za svaku od vježbi posebno s novom i specifičnom leksikom koja je sadržana u vježbi, bilo da je riječ o vježbi prevođenja s arapskog ili s bosanskog jezika.

Abecedni, kako je naslovljeno, srpskohrvatsko-arapski rječnik, nalazi se na dvadeset stranica prvog dijela *Gramatike*. Prije sadržaja, autori *Gramatike*, uredno na tri stranice (izdanje *Gramatike* za 1981. godinu), navode štamparske greške prema stranicama, redu i njihovu ispravnu varijantu.

U drugom dijelu *Gramatike arapskog jezika*, koji je namijenjen za treći i četvrti razred medresa i njima srodnih srednjih škola, prezentirano je gradivo sintakse i čitanka.

Teoretski dio na stotinjak strana tretira sintaksu imena, sintaksu glagolskih oblika, sintaksu čestica i rečenicu. Slijedi rječnik poredan abecednim redom (sve riječi u jednini ili množini, izvedene ili neizvedene promatrane su samostalno i tako poredane). Glagoli su abecedno poredani prema svojim glagolskim imenicama. Uz glagolsku imenicu naveden je perfekt i uz njega prijedlog ako se glagol upotrebljava s prijedlogom, a kod glagola prve vrste naveden je vokal srednjeg suglasnika u imperfektu da se označi u koji razred prve vrste navedeni glagol spada.

Nakon rječnika, na osamdeset strana dolazi čitanka (كتاب المطالعة) sastavljena od sedamdeset i jednog teksta različite tematike i dužine i poredanih s desna na lijevo u *Gramatici*. Tekstovi u čitanci predstavljaju zaokružene tematske cjeline, primjerene dužine, rijetko duži od jedne stranice. U njima su basne, poglavlja o osnovama vjere, fragmenti iz života pojedinih halifa, hutbe poznatih historijskih

ličnosti, fragmenti iz života velikih gramatičara, historija važnih historijskih spomenika i ustanova, fragmenti iz *Putopisa* Ibn Batute, opisi važnih mjesta za historiju islama, fragmenti iz *1001 noći* i sl.

U predgovoru prvog izdanja iz 1936. godine autori ističu da su koristili tradicionalnu literaturu za učenje arapskog jezika, *Al-Amṭila*, *Al-Bināʾ*, *Al-Maqṣūd*, *Al-ʿAwāmil* i *Iḥbār Al-ʿAsrār* Muhameda Birgevija te *Qarwāʾid al-luġa al-ʿarabiyya* Hafnija Nasifa, *Ġāmiʿ al-durūs al-ʿarabiyya* od Mustafe Galajinija, *Gramatiku* i *vježbenicu arapskog jezika* Bulić-Kadića, neke njemačke gramatike arapskog jezika poput Hardera, Gaspari Mullera, Wahrmunda i dr.

Pri izradi Vježbenice i Rječnika pomagali su se djelima: *مجاني الأدب I sv.*, *القراءة الرشيدة II, III i IV sv.*, *المطالعة الأولية*, *تاريخ ابن خلدون*, *رحلة ابن بطوطة*, *المنتخب من أدب العرب* te arapskom hrestomatijom Arnolda (*Chrestomathia arabica* autora A. Arnolda).

U vremenu koje je uslijedilo neki arabisti našega podneblja imali su kritičke osvrte na ovaj udžbenik, brojale su se greške, ali je udžbenik trajao i vršio svoju misiju. Udžbenik je pratio tradicionalni pristup u prezentiranju i obradi gradiva, upotrebu bosanskog jezika u pojašnjenju gramatičkih pravila pa su tako u nastavi i dalje primjenjivane tradicionalne metode bazirane na frontalnom obliku nastave i prevodilačkom pristupu. Sve to, dakako, bilo je u skladu s tada vladajućim

tehničko-tehnološkim dostignućima u audio-vizualnoj prezentaciji sadržaja koji su bili dostupni. Vjerujemo da je *Gramatika arapskog jezika* autora dr. Sikirića, Pašića i Handžića bila dodatno inspirativna za kasnije gramatike domaćih autora: *Udžbenik arapskog jezika* Besima Korkuta iz 1952. godine (za 1. i 2. razred gimnazije) u izdanju IK Veselin Masleša (Korkut, 1952), *Udžbenik savremenog arapskog jezika sa vježbankom i rječnikom* Rade Božovića iz 1984. godine u izdanju Starješinstva IZ BiH, Hrvatske i Slovenije (Božović, 1984), *Priručnik arapskog jezika I i IV Omera Nakičevića i Munira Ahmetspahića* iz 1989. godine u izdanju Vrhovnog islamskog starješinstva kao zvanični udžbenici arapskog jezika u medresama (Nakičević i Ahmetspahić, 1989), *Udžbenici arapskog jezika za I, II, III i IV razred medrese* Ahmeda Halilovića iz 1997. godine u izdanju Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, kao zvanični udžbenici arapskog jezika u medresama. Udžbenici su štampani u više izdanja (Halilović, 2000) i još su u upotrebi u višim razredima medresa. I, na kraju, kapitalni rad Teufika Muftića *Gramatika arapskog jezika* iz 1999. godine u izdanju Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta i Izdavačke kuće "Ljiljan" zaokružio je napore domaćih arabista na pisanju gramatika arapskog jezika tokom dvadesetog stoljeća.

Zaključak

S vremenske distance od devedeset godina od prvog i četrdeset godina od posljednjeg izdanja *Gramatike arapskog jezika* možemo kazati da je ovaj udžbenik ispunio svoju misiju u vremenu i prostoru u kojem je nastajao. Brojne su generacije arabista ovih prostora i regiona na njegovim osnovama stjecali svoja bazna znanja iz arapskoga jezika uz napomenu da su, ipak, i pored uloženog truda, ostajali uskraćeni komunikacijskih kompetencija na arapskom jeziku. Razloge treba tražiti u činjenici da učenje arapskog jezika na prostorima Bosne i Hercegovine i regiona nije bilo zasnovano na preciziranim ishodima učenja i razvijanju baznih jezičkih vještina u učenju i podučavanju stranih jezika, što je i ovom udžbeniku nedostajalo, a što je opet razumljivo s obzirom na tada vladajući historijski, kulturološki i odgojno-obrazovni kontekst. Ostaje ono što je dr. Ahmed Smajlović zabilježio 12. novembra 1984. godine u predgovoru izdanja za 1984. godinu: "Sigurni smo da danas ne postoji nijedan poznavalac arapskog jezika na prostorima Balkana, a niti ijedan naš orijentalista koji kroz ovo stoljeće nije učio arapski jezik iz ovog udžbenika, ulazeći u tajne kur'anskog i hadiskog jezičkog stila, upoznavajući se sa njegovom poezijom, prozom i bogatstvom, i, naravno, zaljubljujući se u njegovu kulturu, misao i ljepotu."

Literatura

- AIZBIH, Zapisnik sjednice članova za izradu arapske gramatike i vježbenice, Sarajevo, 15. august 1934., signatura: V-50-92/1934.
- Alispahić, Zehra (2022). "Iskustva online nastave arapskog jezika za vrijeme pandemije". *Novi Muallim*, XXIII, 89, 24-35.
- Božović, Rade (1988). *Udžbenik savremenog arapskog jezika sa vježbankom i rječnikom*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije.
- Halilović, Ahmed (2000). *Udžbenik arapskog jezika 1, 2, 3, 4. medrese*. Sarajevo: El-Kalem.
- Kadić, A., Bulić, A. H. (1907). *Gramatika i vježbenica arapskog jezika*. Sarajevo, Mostar: Naklada pisaca.
- Korkut, Besim (1952). *Gramatika arapskog jezika za I i II razred klasične gimnazije*. Sarajevo: Svjetlost.
- Mehmedović, Ahmed (2020). *Leksikon bošnjačke uleme*. Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka.
- Muftić, Teufik (1999). *Gramatika arapskog jezika*. Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Izdavačka kuća "Ljiljan".
- Mušić, Omer (1958). "En-nemliyye fi 'izhāri-l-qawā'di Ṣ-Ṣarfiyye we n-naḥwiyye". *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda*

- pod turskom vladavinom, 6-7, 39-54.
- Ramić, Jusuf, (1984). "Još jedno izdanje Sikirićeve gramatike arapskog jezika". *Islamska misao*, 71, 43-45.
- Ramić, Jusuf (1999). *Obzorja arapsko-islamske književnosti*. Sarajevo: El-Kalem.
- Repovac, Ibrahim Haqqī (2017). *Hrestomatija arapskih tekstova – U povodu 125 godina od njezinog nastanka*. Priredio: Jusuf Ramić, Sarajevo: Dobra knjiga.
- Sikirić, Šaćir, Pašić, Muhamed, Handžić, Mehmed (1936). *Gramatika arapskog jezika, I dio: Gramatika i vježbenica sa rječnikom i II dio: Sintaksa i čitanka sa rječnikom za niže razrede medresa i srednjih škola*. Sarajevo: Vakufska direkcija u Sarajevu.
- Sikirić, Šaćir, Pašić, Muhamed, Handžić, Mehmed (1981). *Gramatika arapskog jezika, I dio: Gramatika i vježbenica sa rječnikom i II dio: Sintaksa i čitanka sa rječnikom*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u SR BiH, SR Hrvatskoj i SR Sloveniji.
- Smajlović, Ahmed (1984). Predgovor u *Gramatika arapskog jezika, I dio: Gramatika i vježbenica sa rječnikom i II dio: Sintaksa i čitanka sa rječnikom*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u SR BiH, SR Hrvatskoj i SR Sloveniji.
- Younis, H., Bešlija, S., Nametak, M., Trnka-Uzunović, A., Softić, M., Babović, Dž., Jahić, M. (2021). *Arapski jezik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Kulturni centar "Kralj Fahd", Sarajevo.

الموجز

زهرة عليسباهيتش كلية الدراسات الإسلامية جامعة سراييفو
قواعد اللغة العربية د. شاکر سيکيريتش، محمد باشيتش، محمد
خانجيتش أربعون عاما على الإصدار الأخير

يُذكر المقال بالظروف الزمانية والثقافية والتاريخية التي انطلقت فيها المبادرة، وصدرت الدعوة، وحددت الشروط، وصدر قرار مجلس العلماء ببدء تنفيذ مشروع تأليف كتاب في قواعد اللغة العربية للصفوف الدنيا من المدارس الشرعية والمدارس الثانوية المشابهة. في جلسة مجلس العلماء المنعقدة في 3 من أكتوبر سنة 1934، تقرر أن يوكل تأليف الكتاب المدرسي المذكور إلى علماء بارزين في مجال فقه اللغات الشرقية والمترجمين والمثقفين البارزين والمفكرين الاجتماعيين، وهم شاکر سيکيريتش، مدرس ومدير مدرسة القضاء الشرعي، ومحمد باشيتش، مدير الثانوية الشرعية، ومحمد خانجيتش، مدرس ومدير مدرسة الغازي خسرو بك. وعُهد بالمراجعة إلى أحمد محمد باشيتش وأحمد بوريك. وقد استغرق العمل الجماعي عاما ونصف لتأليف كتاب القواعد. وسرعان ما صدر القرار بطباعة المخطوطة في المطبعة الحكومية في سراييفو، حتى يصبح متاحا لطلاب المدارس الإسلامية والمدارس الثانوية الأخرى المشابهة، في وقت مبكر من العام الدراسي 1937. ومنذ أول صدور لهذا الكتاب في عام 1936، شهد كتاب قواعد اللغة العربية، من تأليف د. شاکر سيکيريتش، ومحمد باشيتش ومحمد خانجيتش، ثلاث طبعات رسمية، كان آخرها في عام 1984.

الكلمات الرئيسية: اللغة العربية، قواعد اللغة العربية، الكتب المدرسية، المدارس الإسلامية، الثانوية الشرعية.

Summary

ARABIC GRAMMAR BY DR. ŠAĆIR SIKIRIĆ,
MUHAMED PAŠIĆ AND MEHMED HANDŽIĆ –
FORTY YEARS AFTER THE LAST EDITION

Zehra Alispahić

This article recollects the time, cultural and historical circumstances, of this publication, from the first initiative, public invitation, setting the conditions and the final decision of the Majlis of the IC to start the project *Gramatika arapskog jezika*. The decision to entrust this project to eminent scholars in the field of oriental philology, renowned interpreters and prominent intellectuals engaged in social development, Dr Šaćir Sikirić, professor and the director of Sharia Law School, Muhamed Pašić, director of Sharia law Gymnasium, and Mehmed Handžić, mudarris and director of Gazi Husrevbey Madrasa, was brought at the session of the Ulama-majlis held on October 3rd 1934. Ahmed Mehmedbašić and Ahmed Burek were selected to write a review of the textbook. These scholars were engaged in this project for a year and a half. The decision was made to deliver the manuscript straight after its completion for publishing at State Press in Sarajevo, thus to have a textbook ready for the academic 1937, for the students of Madrasa and other related schools. Since its first edition in 1936, *Gramatika arapskog jezika*, by Dr. Šaćir Sikirić, Muhamed Pašić and Mehmed Handžić, has seen three official editions, the last was in the year 1984.

Keywords: Arabic language, Arabic Grammar, textbooks, madrasa, Sharia Law Gymnasium

NURIJA-EF. DUHANDŽIĆ – OBNOVITELJ VJERSKOG ŽIVOTA U PROZORU

Meho MANJGO

Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu
mehomanjgo@hotmail.com

SAŽETAK: U ovom radu predstavljen je život i rad Nurija-ef. Duhandžića (1927-1993), učenika medrese u Fojnici, imama, hatiba i muallima, koji je većinu radnog vremena proveo u Prozoru gdje je ostavio neizbrisiv trag u unapređenju vjersko-prosvjetnog života i obnovi vakufske imovine u drugoj polovini 20. stoljeća. Koristeći se prvenstveno dokumentacijom iz njegovog dosjea, u prvom dijelu rada predstavljeni su osnovni biografski podaci Nurija-ef., njegovo učešće u Drugom svjetskom ratu i boravak u logoru Jasenovac. Potom je prikazan njegov rad kao imama, hatiba i mualima u džematima Voljevac, Vrse i Prozor, gdje je proveo većinu svog radnog vremena obavljajući poslove i glavnog imama. Na kraju rada predstavljeni su objavljeni radovi Nurija-ef. koji je na stranicama *Glasnika IZ* nastojao zabilježiti sve značajnije događaje u zajednici u kojoj je živio, radio i djelovao.

Ključne riječi: Nurija-ef. Duhandžić, Jasenovac, Voljevac, Vrse, Prozor, vjersko-prosvjetni referent

Od Voljevca do logora Jasenovac

Prema podacima iz dostupne dokumentacije pohranjene u fondovima Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, Nurija-ef. je vjerovatno rođen 30. jula 1927. godine¹ u selu Voljevac kod Gornjeg Vakufa. Otac mu se zvao Agan, a majka Hanija. Rano djetinjstvo proveo je u rodnom Voljevcu gdje je završio osnovu škole, pohađao mekteb i stekao osnovno vjersko obrazovanje. Potom je zajedno

s Asim-ef. Šošićem upisao medresu u Fojnici u kojoj je do početka Drugog svjetskog rata učio tri godine. Medresu je bio primoran napustiti zbog njenog zatvaranja jer je u zgradi medrese italijanska vojska formirala logore spalivši pri tome kompletnu školsku arhivu i dokumentaciju.²

Nakon prekida školovanja i povratka u rodno mjesto Nurija-ef. se 1942. godine priključio partizanima i Narodno-oslobodilačkom pokretu

(NOP), te je kao pripadnik NOP-a bio "žrtva fašističkog terora" i više puta je hapšen i zatvaran u koncentracione logore. Najprije je zatvoren u njemački gestapo u Sarajevu, potom je boravio u njemačkom logoru u Višegradu i Gradišci, a 13. jula 1943. godine prebačen je logor Jasenovac.³ U ovom zloglasnom logoru gdje je doživio brojne torture i maltretiranja Nurija-ef. je upoznao i Emerika Bluma⁴ s kojim se i na

¹ Ovaj datum rođenja je najzastupljeniji u dosjeu Nurija-ef., a kao drugi datumi rođenja navode se i 30. juni 1927. godine, 10. april 1927. godine i 20. april 1926. godine.

² AIZBIH, "Prijedlog Sreskog povjerenstva u Bugojnu da se Nurija-ef. i Asim-ef. prime u rad Islamske zajednice", 4. april 1954. godine, zbirka: Dosije vjerskih službenika, dosije Nurije-ef.

Duhandžića, kutija br. 7/D, 90-98.

³ AIZBIH, "Molba Nurije-ef. za regulisanje prava na lična primanja", 26. juli 1977. godine, zbirka: Dosije vjerskih službenika, dosije Nurije-ef. Duhandžića, kutija br. 7/D, 90-98.

⁴ Emerik Blum, bosanski Jevrej, rođen je 7. augusta 1911. godine u Sarajevu. Završio je Fakultet elektrotehnike u Pragu 1939. godine. Bio je osnivač i

prvi direktor Elektroprojekta/Energoinvesta u Sarajevu. U aprilu 1981. godine izabran je za gradonačelnika Sarajeva. Umro je 24. juna 1984. godine u Sarajevu: Vidi: Alen Zečević, "Emerik Blum: Vizionar čija djela u BiH još niko nije dostigao", preuzeto sa Emerik Blum: Vizionar čija djela u BiH još niko nije dostigao | Društvo | Al Jazeera, (Pristupljeno 13. augusta 2024)

Nurija-ef. Duhandžić predvodi dženazu namaz Hasanu Hamidoviću u Prozoru 5. januara 1969. godine, porodična foto-arhiva

slobodi kasnije družio i koji mu je kroz život dosta pomagao. Blum je u Jasenovcu imao poseban tretman, a Nurija je bio samo zatvorenik koji je, usput, šišao ostale zatvorenike. Nerijetko ga stražari nisu puštali do Emerika, ali je Nurija-efendiji bilo dovoljno kazati: “Prenesite Blumu da ga traži mali brico iz barake 7” i sve bi bilo riješeno. U logoru Jasenovac Nurija-ef. je Božijom odredbom preživio strijeljanje. Naime, prilikom jedne prozivke zatvorenika koji su bili određeni za streljački vod prozvano je i ime Nurija-ef. Duhandžića, ali je u trenutku pred njegovo istupanje u kolonu Nurija-efendiju za ruku povukao jedan čovjek iz Prozora i istupio je u kolonu smrti umjesto njega. Ovaj hrabri čovjek bio je Jusuf Džemat koji je nakon prozivke strijeljan zajedno s ostalim zatvorenicima koji su prozvani, a po njemu je Nurija-ef. kasnije dao ime svom najmlađem sinu.⁵ Osim sina Justufa, Nurija-ef. je u braku sa Sanijom, rođenom Šutković, iz Donjeg Vakufa, dobio i sinove: Dževada, Fuada, Mirsada i Siradža.⁶

Nakon sedamnaest mjeseci boravka u Jasenovcu, Nurija-ef. je 23.

decembra 1944. godine zajedno sa 160 muškaraca i žena protjeran za Norvešku, te je na putu za Norvešku 18. januara 1945. godine razmijenjen u Zagrebu za njemačke vojnice i oficire, a potom je prebačen u rodno mjesto Voljevac.⁷ Po okončanju Drugog svjetskog rata Nurija-ef. i spomenuti Asim-ef. Šošić su kao “vandredni učenici pohađali preko godinu dana dersove kod muderisa fojničke medrese Hadjimejlića⁸, a nakon povratka kući Nurija-ef. se vjerovatno bavio zemljoradnjom na porodičnom imanju u Voljevcu.

Radni angažman u službi vjere i naroda

Početkom aprila 1954. godine Sresko vakufsko povjerenstvo u Bugojnu uputilo je prijedlog Vrhovnom islamskom starješinstvu FNRJ u Sarajevu da se Nurija-ef. i Asim-ef. Šošić prime u službu Islamske zajednice, a u obrazloženju zahtjeva je između ostalog zapisano:

“Na području našeg sreza većina vjerskih službenika je u posljednje

dvije godine penzionisana, te se iz dana u dan osjeća sve veća potreba za vjerskim službenicima, jer penzionisani službenici u većini slučajeva ne mogu dalje vršiti dužnosti radi iznemoglosti. Pošto je kod (Nurija-ef. i Asim-ef.) zavladao velika volja za vjerskom službom... konstatovano je da su pored redovnog i vanrednog učenja stekli još i kroz praksu dobar dio znanja, tako da Sresko Udruženje ilmije u Bugojnu na čelu sa predsjednikom Hadžiabdić Naimom i muderisom u Bugojnu Mustajbegović Abdulahom... tvrde da je znanje koje posjeduju imenovani Duhandžić Nurija i Šošić Asim ravno i više od znanja polovine sadašnjih vjerskih službenika, te da isti po svom znanju, karakteru, moralnom i političkom vladanju mogu odgovarati kao dobri i svjesni vjerski službenici.”

Uzimajući u obzir činjenicu da je bugojanski srez bio jedan od najvećih srezova na području Bosne i Hercegovine u kojem se zbog nedostatka vjerskog kadra mektepska nastava u prvoj polovini pedesetih godina održavala “svega na dvadeset mjesta”, dok su se prije Drugog svjetskog rata djeca učila u 58 bugojanskih mekteba, te veliku želju Nurija-ef. da stupi u rad Islamske zajednice, Ulema-medžlis je donio odluku da se Nurija-ef. i Asim-ef. prime u vjersku službu pod uslovom da prije toga polože imamski ispit pri Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu, jer nisu imali završena četiri razreda.⁹

Nakon ove odluke Ulema-medžlisa Nurija-ef. je poduzeo sve neophodne mjere kako bi pristupio polaganju imamskog ispita pri Gazi Husrev-begovoj medresi, koji je odgovarao završenom jednom razredu ove medrese, što je u nedostatku vjerskog kadra u to vrijeme bilo dovoljno za vršenje dužnosti imama, hatiba i

⁵ Safet Pozder, “Otišao u smrt kako bi spasio imama”, preuzeto sa: Otišao u smrt kako bi spasio imama – SAFF Portal, (Pristupljeno 13. augusta 2024)

⁶ Razgovor sa Fuadom Duhandžićem,

sinom Nurija-ef. Duhandžića, 14. august 2024. godine.

⁷ Porodična arhiva Nurija-ef. Duhandžića, ustupio na korištenje Fuad Duhandžić.

⁸ AIZBIH, “Prijedlog Sreskog povjerenstva u Bugojnu da se Nurija-ef.

i Asim-ef. prime u rad Islamske zajednice”, 4. april 1954. godine, zbirka: Dosijei vjerskih službenika, dosje Nurija-ef. Duhandžića, kutija br. 7/D, 90-98.

⁹ Ibid.

mualima u jednom od naših džemata. Pred Komisijom koju su činili hfz. Asim Sirčo (ispitivač za kiraet, fikh, imamat), H. Muftić (akaid i ahlak), Sulejman Kemura (povijest islama, pedagogija i metodika, zakonodavstvo IVZ), i još dva člana čija su imena nečitko napisana, a pred kojima je polagao arapski jezik, srpsko-hrvatski jezik, historiju, geografiju i matematiku, Nurija-ef. je 16. augusta 1954. godine s vrlo dobrim uspjehom položio imamski ispit.¹⁰ Potom je 20. septembra 1954. godine zatražio od Ulema-medžlisa postavljenje (dekret) na mjesto imama, hatiba i mualima u rodnome mjestu Voljevac istaknuvši u molbi da uz privremeno odobrenje Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Bugojnu vrši poslove vjerskog službenika u Voljevcu od 1. februara 1954. godine. Molba je odobrena i dekretom Ulema-medžlisa br. 2443/54 od 1. novembra 1954. godine Nurija-ef. je postavljen za imama džemata Voljevac, a dekretom re-isul-uleme Sulejman-ef. Kemure br. 977/58 od 26. marta 1954. godine ovlašten je da u ovom džematu vrši i dužnost hatiba.¹¹

U vrijeme izdavanja navedenih dekreta selo Voljevac brojalo je oko 60 domaćinstava, a džematu Voljevac pripadalo je dvanaest okolnih sela, zbog čega je Nurija-ef. bio primoran ulagati dosta fizičkog napora pri obavljanju vjerskih poslova, jer su neka sela od Voljevca udaljena više od deset kilometara. Međutim, raštrkanost džemata, kiša, snijeg, ljetna vrešina i slaba putna komunikacija nisu ga sprečavali da temeljito vrši svoju misiju i da već u prvim godinama rada svojim držanjem, radom i zalaganjem ostvari značajan ugled i poštovanje među svojim džematlijama. Među značajnim aktivnostima Nurija-efendije naročito

Nurija-ef. Duhandžić, prvi zdesna s ahmedijom, na mevludu u Kovačevom Polju kod Prozora, porodična foto-arhiva

se ističe njegov aktivizam pri slanju Suljage Brkića iz Jelića 1957. godine, Osmana Brkića iz Jelića i Ibrahima Omeragića iz Zastinja 1958. godine na hadž jer u to vrijeme u džematu Voljevac kako je zabilježio Nurija-ef. "nije bilo pametnika da zna ili da je čuo da je ikada bio hadžija iz ovoga kraja do 1957. godine. (Duhandžić, 1958:546-548)¹²

Osim uspjeha u vjerskoj službi, Nurija-ef. je bio vrlo aktivan i kao član Odbora socijalističkog saveza Voljevac, te mu je uz obrazloženje da "učestvuje u svim akcijama za dobro opšte zajednice" i da kao "vjerski službenik vrši dužnost savjesno" predsjednik Odbora Đulejman Gudić, 20. jula 1956. godine, uručio zahvalnicu i usmeno ga pohvalio pred članovima Odbora "za njegov aktivan i dobar rad u organizaciji socijalističkog saveza Voljevac".

Početkom novembra 1959. godine Nurija-ef. je obavijestio Ulema-medžlis da je napustio Voljevac i da se nastanio u džematu Vrse

(Gornji Vakuf) gdje je preuzeo dužnost imama, hatiba i mualima. Na kraju dopisa zatražio je dekret i Ulema-medžlis je uz saglasnost Vakufskog povjerenstva u Bugojnu izdao dekret, br. 2397/59 od 25. novembra 1959. godine, kojim je Nurija-ef. zvanično postavljen za imama džemata Vrse koji je u to vrijeme brojao 70 domaćinstava i bio je dužan isplatiti Nurija-ef. na ime mjesečne plate 10 000 dinara, te 10 metara ogrjeva, 300 kg pšenice i 300 kg ječma na godišnjem nivou.¹³

Uz obrazloženje da mu je u džematu Vrse mala plata i da želi osigurati bolje uslove života svojoj djeci koja su u to vrijeme pohađala osmo-ljetku, Nurija-ef. je na vlastitu molbu i dekretom Starješinstva IVZ br. 2628/64 od 23. jula 1964. godine premješten iz Vrsa u Prozor gdje je preuzeo dužnost imama, hatiba i mualima u Čaršijskoj džamiji. Potom mu je dekretom istog povjerenstva br. 690/66 od 3. februara 1966. godine zbog njegove marljivosti i agilnosti

¹⁰ AIZBIH, "Zapisnik o polaganju imamskog ispita u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu Nurije-ef.", 30. juni 1927. godine, zbirka: Dosijeji vjerskih službenika, dosije Nurije-ef. Duhandžića, kutija br. 7/D, 90-98.

¹¹ AIZBIH, "Molba i dekret Ulema-

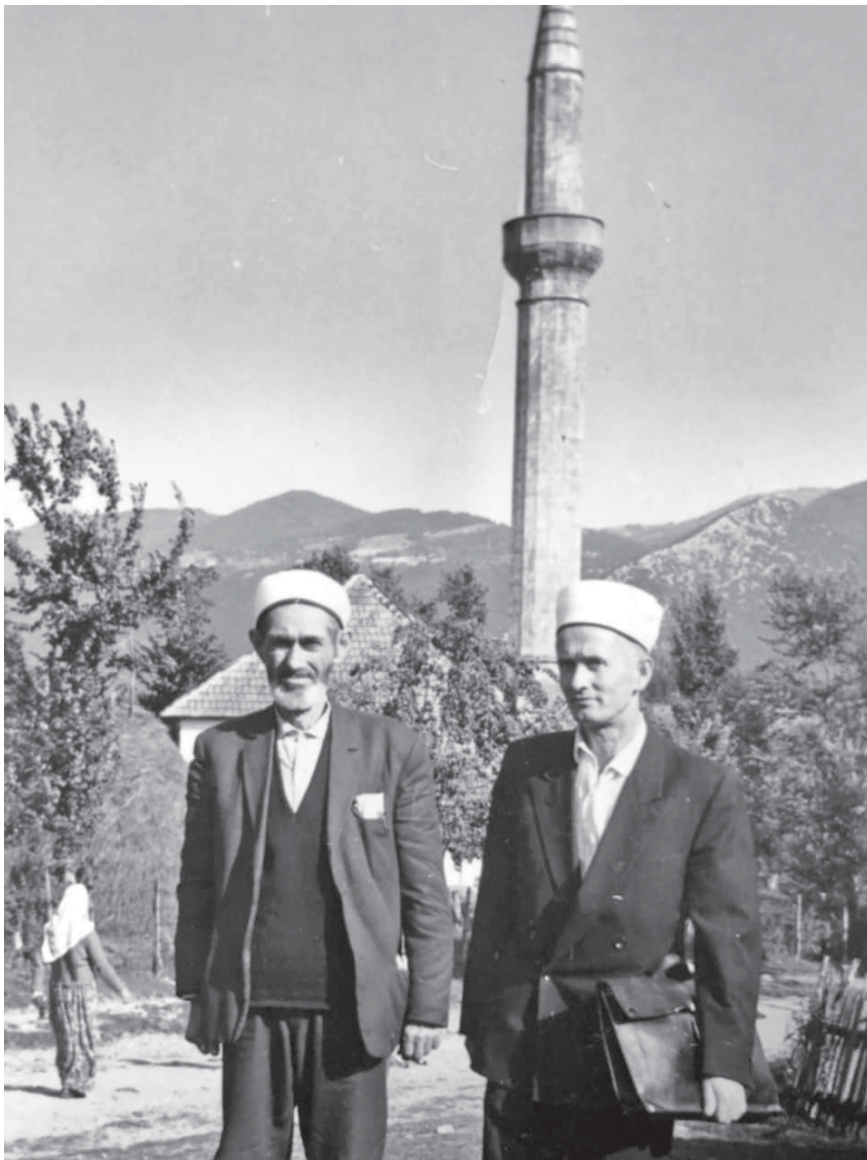
-medžlisa u vezi s postavljanjem Nurije-ef. na mjesto imama džemata Voljevac", zbirka: Dosijeji vjerskih službenika, dosije Nurije-ef. Duhandžića, kutija br. 7/D, 90-98.

¹² Nurija Duhandžić, "Svečani ispraćaj hadžija u Voljevcu – Gornji Vakuf",

Glasnik IZ, IX (XXI)/ 1958, br. 9-12, str. 546-548.

¹³ AIZBIH, "Molba i dekret Nurije-ef. u vezi s postavljanjem na mjesto imama džemata Vrse", zbirka: Dosijeji vjerskih službenika, dosije Nurije-ef. Duhandžića, kutija br. 7/D, 90-98.

Nurija-ef. Duhandžić (desno) i jedan od njegovih kolega, porodična foto-arhiva

povjerena i dužnost vjersko-prosvjetnog referenta (glavnog imama) pri Odboru IVZ Prozor.¹⁴

U Prozoru je Nurija-ef. zatekao razrušenu i zapuštenu vjersku infrastrukturu zbog čega je vjersko-prosvjetni život bio gotovo u potpunosti zamro. Njegove džematlije su ga smjestile u vrlo trošnu kuću jer se nije mogla pronaći bolja, ali je on s tim bio zadovoljan kazavši “da će se inšaAllah sagraditi bolja. I zaista je odmah počeo ispitivati mogućnosti ljudi u vezi s izgradnjom stana, opravci džamije, gasulhane i abdesthane”. Iako nije bilo

nimalo lahko i jednostavno otpočeti s tim radovima “jer je Prozor u posleratnom periodu izmijenio sasvim svoj izgled kako u moralnom tako i u materijalnom pogledu”, Nurija-ef. se nekako snašao i odmah po dolasku u Prozor organizirao je mektepsku pouku, mevlude, vjerska predavanja i druge aktivnosti, te je “narod uvidio i stekao dojam da se mora početi iznova.” Prvo je “otpočeo sa adaptacijom munare koja nije imala ni alema na sebi punih 23 godine (od kako) ga je ukinuo metak neprijatelja (u Drugom svjetskom ratu)”,

te je za jedan mjesec uspio obnoviti munaru i postaviti alem.¹⁵

Iako je u radu nailazio na dosta poteškoća uzrokovanih čak i od pojedinih muslimana i članova Islamske zajednice, Nurija-ef. je uporno u džamiji bodrio i motivirao ljude, te je neumorno obilazio bez ikakvih naknada i dnevnica svako selo i svaku kuću na području Prozora kako bi prikupio dobrovoljne priloge i narod pozvao da učestvuje u obnovi vakufske imovine. Uz dosta truda i odricanja “uspio je da oživotvori i izmjeni u potpunosti mišljenje pripadnika IVZ na području Prozora”, te je stekao “ugled i kod građana Katoličke vjeroispovjesti koji su 30% pomogli u izgradnji”. Do kraja 1967. godine Nurija-ef. je zajedno sa svojim džematlijama u Prozoru sagradio nov imamski stan, temeljito obnovio džamiju, sagradio gasulhanu i abdesthanu, a u novoobnovljenoj džamiji u Prozoru po prvi put se nakon Drugog svjetskog rata čulo učenje djece u Kur’anu. Zbog postignutih uspjeha u radu, Odbor IVZ Prozor je 25. decembra 1967. predložio Vrhovnom Starješinstvu IVZ u Sarajevu da se Nurija-ef. “usmeno i pismeno pohvali za svoj rad kako na vjersko-prosvjetnom, tako i na moralnom polju”.¹⁶

U gradu Prozoru i njegovim okolnim selima Nurija-ef. je uživao veliki ugled i poštovanje jer je vrlo savjesno i odgovorno čuvao svoju ahmediju i nastojao je biti na usluzi gotovo svakom dobronamjernom čovjeku često uzurpirajući svoje slobodno vrijeme i vrijeme svoje porodice. Tako je, primjera radi, 1968. godine i pored mnogobrojnih poslova i obaveza prihvatio da Rami Osmiću iz Prozora pomogne i olakša njegov odlazak na hadž. Zajedno s Ramom putovao je više puta do Konjica i Sarajeva kako bi prikupio svu potrebnu dokumentaciju za odlazak u Meku i Medinu, a potom ga je na njegovu molbu ispratio

¹⁴ AIZBIH, “Molba i dekreti Nurije-ef. u vezi s postavljenjem na mjesto imama Čaršijske džamije i glavnog imama u Prozoru”, zbirka: Dosijeji vjerskih službenika, dosije

Nurije-ef. Duhandžića, kutija br. 7/D, 90-98.

¹⁵ AIZBIH, “Prijedlog Odbora IVZ Prozor upućen Starješinstvu IVZ da se Nurija-ef. nagradi za svoj uspješan

rad”, 25. decembar 1967. godine, zbirka: Dosijeji vjerskih službenika, dosije Nurije-ef. Duhandžića, kutija br. 7/D, 90-98.

¹⁶ Ibid.

do Istanbula odakle je Nurija-ef. neplanirano uspio otići i do Meke, gdje je obavio hadž. Po povratku s hadža protiv njega nije pokrenut disciplinski postupak zbog odsustva s posla i nenajavljenog obavljanja hadža jer je Odbor IVZ Prozor uzeo u obzir njegove dotadašnje uspjehe u radu i veliku želju da "i pored svih muka i napora" koje je doživio na putu obavi petu islamsku dužnost.¹⁷

Na sjednici Odbora Islamske zajednice u Prozoru s područnim i razmazanskim imamima održanoj 8. novembra 1970. na kojoj je razmatrano pitanje organiziranja i unapređenja vjerskog života na terenu, prikupljanja zekata, sadekatul-fitra, distribucije vjerske štampe, "konstatovano je da je Nurija-ef. "pokazao najviše uspjeha" i da su mu taj uspjeh priznali svi članovi Odbora, imami i džematlije. S tim u vezi Odbor je preporučio Vrhovnom Starješinstvu IZ u Sarajevu da se Nurija-ef. nagradi za uspješan rad, a o obrazloženju prijedloga je između ostalog zabilježeno:

"Navodimo nekoliko primjera iz kojih se može zaključiti stvarnost koja govori o rezultatima (Nurije-ef.): džamija koja je bila u ruševnom stanju i bez alema sada je jedna od može se reći boljih džamija sa abdesthanom, gusulhanom, mektebom i drugim dekoracijama koje zadivljuju posjetioca. Također se može reći da nije bilo uopšte imamskog stana, a sada je jedan od najljepših možda u Hercegovini sa svim uređajem i kancelarijom, koje također nije bilo. Također je za svaku pohvalu (Nurija-ef.) i po pitanju vjerske obuke jer je i prošle i ove godine uspio da djeca, njih oko 23, završe Kur'an, te se prvi put nakon 30 godina u Prozoru čuju djeca da muezine u džamiji. Isto tako

Obnova Čaršijske džamije u Prozoru 1966. godine pod rukovodstvom Nurije-ef. Duhandžića, porodična foto-arhiva

se (mora spomenuti) da je ovih dana (Nurija-ef.) sproveo agitaciju hadža, te fala Allahu kao historijski događaj ove godine ide na hadž do sada upisanih 6 hadžija iz Prozora, te i zato pripada jedino njemu ta zasluga. Iz ovih nekoliko pokazatelja ovaj Odbor kao cjelina sa svojim potpisima garantuje za te zasluge za koje bi trebalo da se isti nagradi. Pored toga ovih šest hadžija moli da se našem imamu ukaže za te zasluge kao nagrada da bude vođa puta jedne grupe na hadž među kojima bi isključivo bile i naše hadžije."¹⁸

Uzimajući u obzir navedeno, Starješinstvo IZ je odredilo Nurija-efendiju za vodiča jedne grupe hadžija, te mu je u tu svrhu bilo plaćeno odsustvo s posla u periodu od 14. januara do 26. februara 1971.¹⁹

Osim što je bio vrlo radin, dosljedan, ustrajan i uspravan u svojoj misiji, Nurija-ef. je bio uzor kolegama imamima i u svome odijevanju, čemu

je također poklanjao veliku pažnju. Hodao je s fesom na glavi, u crnom krojenom odijelu i dugom kaputu krojenom od istog štofa, a nerijetko je sa sobom nosio i crni kišobran.²⁰

Na opće zadovoljstvo svojih džematlija i pretpostavljenih organa Islamske zajednice obavljao je dužnost glavnog imama, imama, hatiba i mualima u Prozoru sve do 1. decembra 1978. godine kada je na vlastiti zahtjev upućen u proceduru penzionisanja.²¹ U povodu odlaska u penziju upriličio je o svome trošku mevlud u Čaršijskoj džamiji u Prozoru 1. decembra 1978. na kojem se oprostio od svojih džematlija. Preselio je na ahiret 1993., a ukopan je u mezarju u Voljevcu.

Lik i djelo Nurija-ef. i danas je živo među njegovim džematlijama u Prozoru koji se s posebnom sjetom sjećaju svog učitelja. Na njega ih, između ostalog, podsjeća i kamena ploča s čije bilješke na poleđini saznajemo

¹⁷ AIZBIH, "Prijedlog Odbora IZ Prozor upućen Starješinstvu IZ da se protiv Nurije-ef. ne pokrene disciplinski postupak zbog nenajavljenog odlaska na hadž", 7. april 1968. godine, zbirka: Dosijeji vjerskih službenika, dosije Nurije-ef. Duhandžića, kutija br. 7/D, 90-98.

¹⁸ AIZBIH, "Prijedlog Odbora IZ Prozor da se Nurija-ef. nagradi za uspješan rad",

12. novembar 1970. godine, zbirka: Dosijeji vjerskih službenika, dosije Nurije-ef. Duhandžića, kutija br. 7/D, 90-98.

¹⁹ AIZBIH, "Obavijest Starješinstva IZ o imenovanju Nurije-ef. za vodiča jedne grupe hadžija", 5. januar 1971. godine, zbirka: Dosijeji vjerskih službenika, dosije Nurije-ef. Duhandžića, kutija br. 7/D, 90-98.

²⁰ Sjećanje s nama podijelio Muharem-ef. Omerdić, 13. august 2024. godine.

²¹ AIZBIH, "Rješenje Starješinstva IZ o razrješenju Nurije-ef. sa dužnosti vjerskog službenika u Prozoru radi odlaska u penziju", 5. decembar 1978. godine, zbirka: Dosijeji vjerskih službenika, dosije Nurije-ef. Duhandžića, kutija br. 7/D, 90-98.

Nurija-ef. Duhandžić u društvu svojih džematlija, porodična foto-arhiva

da je tu ploču kao mejštaš postavio Nurija-ef. krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća. Mejštaš je pronađen prilikom uređenja dvorišta Čaršijske džamije u Prozoru 2018., a danas je izložen u džamijskom haremu.²²

Hroničar svoga vremena

Imajući u vidu poruku sarajevskog ljetopisca Mula Mustafe Bašeskije, koji je na početku svoga *Ljetopisa* zapisao da “sve ono što se zabilježi ostaje, a sve što se pamti nestaje”, Nurija-ef. je čitatelje i pretplatnike

Glasnika Islamske zajednice obavještavao o svim značajnijim aktivnostima koje su se dešavale u zajednici u kojoj je živio, radio i djelovao. Njegov prvi tekst, objavljen 1958. o svečanom ispraćaju hadžija iz džemata Voljevac, potvrđuje duboku ukorijenjenost

organiziranja “svećanih ikrara” (ispraćaja na hadž) u islamskoj tradiciji Bošnjaka. Ikrar-dova Osmanu Brkiću iz Jelića i Ibrahimu Omeragiću iz Zastinja upriličena je u džamiji Voljevac 6. juna 1958. godine uz učešće brojnih komšija, rodbine i prijatelja koji su na jedan sat prije podne-namaza pratili hadžije niz dolinu Vrbasa kroz koju se “prolamao gromki glas tekbira... ljudi, žena i djece”. Nakon obavljene džume

“proučena je ‘dova za brade’ kao i hadžijska dova obadvojici hadžija... a po završetku hadžijske dove hadžije su klanjale ‘seferiju’... i krenuli iz džamije, praćeni mnogobrojnim tekbirima. Pred džamijom su hadžije stale naprijed sa imamima i bližnjom familijom, a ostali svijet, kojega je bilo oko hiljadu duša, u povorki je krenuo pješke za Gornji Vakuf. Obzirom na daljinu puta do Gornjeg Vakufa mnogo se je svijeta vratilo, ali je većina svijeta dopratila hadžije do željezničke stanice... bližnja rodbina sa imamom otpratila je hadžije do Sarajeva.” (Duhandžić, 1958:546-548)²³

Organiziranje mevludskih svečanosti u raznim prilikama, a naročito 12. rebiul-evvela, kada se rodio posljednji Allahov poslanik, Muhammed, a. s., još je jedan od vjerskih običaja kojem Bošnjaci pridaju veliku pažnju. Mještani džemata Vesela kod Bugojna su prema pisanju Nurija-ef. “svake godine (učili mevlud) drugi dan Kurban-bajrama” (Duhandžić, 1959a:476-477)²⁴, dok su džematlije u Gračanici kod Bugojna zakazale mevlud 21. juna 1959. “u čast Božijeg poslanika Muhameda a. s. i u čast opravljenog mesdžida... koji je bio mali, dotrajavao, ispucanog zida, krova” (Duhandžić,

²² Safet Pozder, “Imam koji je izbjegao strijeljanje u Jasenovcu”, preuzeto sa: Imam koji je izbjegao strijeljanje u Jasenovcu | Drugi svjetski rat | Al Jazeera, (Pristupljeno 14. augusta 2024)

²³ Nurija Duhandžić, “Svećani ispraćaj hadžija u Voljevcu – Gornji Vakuf”, *Glasnik VIS-a*,

IX (XXI)/ 1958, br. 9-12, str. 546-548.

²⁴ Nurija Duhandžić, “Mevludi-šerif u Veseloj kod Bugojna”, *Glasnik VIS-a*, X (XXII)/1959; br. 10-12, str. 476-477.

²⁵ Nurija Duhandžić, “Proslava Mevluda u Gračanici (kod Bugojna)”, *Glasnik VIS-a*, X (XXII)/1959, br. 10-12, str. 477-478.

1959b, 477-478)²⁵, a povodom izbora novog džematskog odbora u džamiji Mehmed-bega Stočanina u Gornjem Vakufu proučen je mevlud 10. aprila 1960. godine. (Duhandžić, 1960:399-400)²⁶

Uz informaciju da su za vrijeme Drugog svjetskog rata "aktivno pomagali oslobodilački pokret i da je selo dalo u Narodnu armiju i nekoliko oficira", Nurija-ef. je obavijestio čitatelje *Glasnika* da su mještani sela Derviši u godinama iza rata sagradili novu osnovnu školu, a potom i mesdžid 1962. godine. Potom je detaljno predstavio akciju obnove džamije i izgradnje imamskog stana, gasulhane i abdesthane u Prozoru sredinom šezdesetih godina istaknuvši u tekstu između ostalog da je ovo bila jedna od najvećih radnih akcija u Hercegovini na kojoj je u jednom danu bilo više od 250 ljudi. (Duhandžić, 1966:581-584)²⁷ S posebnim zadovoljstvom i ushićenjem pisao je o Agan-ef. Čolakoviću, mladom imamu, "koji je iz osnova oživio vjerski život" u džematu Varvara u Prozoru i koji je pokrenuo akciju da "se selo Varvara elektrifikuje, da se sagradi imamski stan i da se riješe svi problemi koji stoje na putu napretka ovog historijskog naselja". (Duhandžić, 1969:307-308)²⁸

U nastavku donosimo spisak objavljenih tekstova Nurija-ef. u *Glasniku VIS-a*:

1. "Svečani ispraćaj hadžija u Voljevcu – Gornji Vakuf", IX (XXI)/ 1958; br. 9—12, str. 546-548.
2. "Mevludi-šerif u Veseloj kod Bugojna", X (XXII)/1959; br. 10-12, str. 476-477.

3. "Proslava Mevluda u Grabčanici (kod Bugojna)", X (XXII)/1959; br. 10-12, str. 477-478.
4. "Mevludi-šerif u Gornjem Vakufu", XI (XXIII)/1960; br. 7-9, str. 399-400.
5. "Novi mesdžid u Dervišima-Bojska", XIII (XXV)/1962; br. 4-6, str. 166.
6. "Proslava Nove 1385. muslimanske godine i Mevludi-šerif u Prozoru", XXVIII/1965, br. 7-8, str. 280-291.
7. "Generalna adaptacija džamije sa izgradnjom gusulhane i stana za imama", XXIX/1966; br. 11-12, str. 581-584.
8. "Aktivnost vjerskog života u Varvari", XXXII/1969; br. 7-8, str. 307-308.

Zaključak

Nurija-ef. Duhandžić pripada onoj generaciji naših imama koji su u vrlo teškim društveno-političkim okolnostima održali žišku islama na svome dlanu. Nakon medrese, učesća u partizanskom pokretu i brojnih tortura koje je doživio u logoru Jasenovac, Nurija-ef. je svoju misiju započeo u rodnome mjestu Voljevac gdje je za nešto više od pet godina svojim držanjem, radom i zalaganjem postigao značajan ugled i poštovanje među svojim džematlijama. Entuzijazam i veliku radinost pokazao je i u džematu Vrse kod Gornjeg Vakufa u kojem je obavljao poslove vjerskog

službenika od novembra 1959. do jula 1964. godine, a potom je preuzeo dužnost imama, hatiba, mualima i glavnog imama u Prozoru gdje je pokazao zavidne organizacijske sposobnosti.

U Prozoru je Nurija-ef. bio istinski posvećen imamskom pozivu zbog čega je više puta nagrađivan od nadležnih organa Islamske zajednice, a 1971. godine određen je za vodiča jedne grupe naših hadžija. Zajedno sa svojim džematlijama obnovio je gotovo iz temelja Čaršijsku džamiju u Prozoru, sagradio imamski stan, abdesthanu, gasulhanu i kancelariju za sekretara. Naročitu pažnju u radu posvećivao je djeci u mektebu koju je znao podučavati šest dana u sedmici tokom cijele godine, na čemu su mu njegove džematlije bile posebno zahvalne jer se u Prozoru nakon pauze od petnaest godina počelo čuti dječije učenje Kur'ana, ezana, mevluda, ilahija i drugog vjerskog sadržaja. Svojim držanjem, ophođenjem, predanim radom, kao i načinom odijevanja, služio je kao primjer drugim imamima ne samo na području Prozora, već i na području gotovo cijele Hercegovine.

Penziju je dočekao u Čaršijskoj džamiji u Prozoru, a penzionerske dane proveo je u rodnom Voljevcu gdje je i preselio na ahiret 1993. godine. Iza njega su ostali sinovi Dževad, Mirsad, Siradž i Fuad, kojem se najtoplije zahvaljujem na ustupljenim detaljima iz nadasve bogate životne biografije njihovog rahmetli babe Nurija-ef. Duhandžića.

za imama", *Glasnik VIS-a*, XXIX/1966; br. 11-12, str. 581-584.

²⁸ Nurija Duhandžić, "Aktivnost vjerskog života u Varvari", *Glasnik VIS-a*, XXXII/1969; br. 7-8, str. 307-308

²⁶ Nurija Duhandžić, "Mevludi-šerif u Gornjem Vakufu", *Glasnik VIS-a*, XI (XXIII)/1960, br. 7-9, str. 399-400.

²⁷ Nurija Duhandžić, "Generalna adaptacija džamije sa izgradnjom gusulhane i stana

Literatura

Arhiv Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, zbirka: Dosjei vjerskih službenika, dosjeje Nurije-ef. Duhandžića, kutija br. 7/D, 90-98.
Porodična arhiva Nurija-ef. Duhandžića.

Intervju sa Fuadom Duhandžićem, sinom Nurija-ef. Duhandžića, razgovarao autor teksta.
Duhandžić, Nurija (1958). "Svečani ispraćaj hadžija u Voljevcu – Gornji

Vakuf". *Glasnik VIS-a*, IX (XXI) 9-12, 546-548.

Duhandžić, Nurija (1959a). "Mevludi-šerif u Veseloj kod Bugojna". *Glasnik VIS-a*, X(XXII), 10-12, 476-477.

- Duhandžić, Nurija (1959b). "Proslava Mevluda u Gračanici (kod Bugojna)". *Glasnik VIS-a*, X (XXII), 10-12, 477-478.
- Duhandžić, Nurija (1960). "Mevludi-šerif u Gornjem Vakufu", *Glasnik VIS-a*, XI (XXIII), 7-9, 399-400.
- Duhandžić, Nurija (1966). "Generalna adaptacija džamije sa izgradnjom gusulhane i stana za imama". *Glasnik VIS-a*, XXIX, 11-12, 581-584.
- Duhandžić, Nurija (1969). "Aktivnost vjerskog života u Varvari". *Glasnik VIS-a*, XXXH, 7-8, 307-308.
- Pozder, Safet, "Otišao u smrt kako bi spasio imama", preuzeto sa: Otišao u smrt kako bi spasio imama – SAFF Portal.
- Pozder, Safet, "Imam koji je izbjegao strijeljanje u Jasenovcu", preuzeto sa: Imam koji je izbjegao strijeljanje u Jasenovcu | Drugi svjetski rat | Al Jazeera.
- Zečević, Alen, "Emerik Blum: Vizionar čija djela u BiH još niko nije dostigao", preuzeto sa Emerik Blum: Vizionar čija djela u BiH još niko nije dostigao | Društvo | Al Jazeera.

ميهو مانغو

الشيخ نوري دُخانجيتش، مجدد الحياة الدينية في مدينة بروزور

الموجز

يقدم هذا المقال حياة وعمل الشيخ نوري دُخانجيتش (1927-1993)، خريج المدرسة الشرعية في فوينيتسا، والإمام والخطيب والمعلم، الذي أمضى معظم حياته العملية في مدينة بروزور، وترك فيها أثرا لا يمحي في تحسين الحياة الدينية والتعليمية واستعادة ممتلكات الوقف، في النصف الثاني من القرن العشرين. وبالاستناد إلى الوثائق الموجودة في ملفه في المقام الأول، يعرض الجزء الأول من المقال البيانات الأساسية للسيرة الشيخ نوري، ومشاركته في الحرب العالمية الثانية، وإقامته في معسكر اعتقال ياسينوفاتس. ثم يستعرض المقال عمله إماما وخطيبا ومعلما في مساجد فوليفاتس وفرنسي، وبروزور، حيث أمضى معظم حياته العملية في أداء وظيفة كبير الأئمة. وفي خاتمة المقال يعرض الكاتب أعمال الشيخ نوري المنشورة، الذي كان حريصا على أن يسجل في صفحات الجريدة الرسمية للمشيخة الإسلامية كافة الأحداث المهمة التي كانت تجري في المجتمع الذي عاش وعمل فيه.

الكلمات الرئيسية: الشيخ نوري دُخانجيتش، ياسينوفاتس، فوليفاتس، فرنسي، بروزور، المسؤول الديني والتعليمي.

Summary

NURIJA EFENDI DUHANDŽIĆ – REVIVALIST OF RELIGIOUS LIFE IN PROZOR

Meho Manjgo

This article presents the life and work of Nurija-ef. Duhandžić (1927-1993), a student of Fojnica madrasa, imam and muallim who spent most of his working life in Prozor where he left a memorable trace in the field of development of teaching religion and revival of waqf property during the second half of the 20th century. The first part of the article offers a brief biography of Nurija-ef. Duhandžić. From his personal records, the author here gathered his activity in the Second World War and his imprisonment in Jasenovac concentration camp. Further he presents the contribution of Nurija efendi Duhandžić in his service as an imam, hateeb, and muallim in jamaats of Voljevac, Vrse and Prozor. However, most of his working time he spent in Prozor as main imam. In the last part of the article, the author presents a list of the published articles wherein Nurija efendi Duhandžić tried to record all the major events that took place in the community he lived in.

Keywords: Nurija-ef. Duhandžić, Jasenovac, Voljevac, Vrse, Prozor, religious education referee

IMOVINSKI STATUS ŽENE U ISLAMU U DJELIMA JOSEPHA F. SCHACHTA

Amina SVRAKA

Media centar Islamske zajednice u BiH
aminasvraka@gmail.com

SAŽETAK: Joseph F. Schacht je bio jedan od najznačajnijih orijentalista prošlog stoljeća i vodeći stručnjak među orijentalistima u oblasti islamskog prava, a njegova djela i danas su osnov za izučavanje šerijatskog prava na Zapadu. Njegovo istraživanje, između ostalog, uključuje analizu položaja žene u islamu, a njegovo polazište ogleda se u tvrdnji da su žene u predislamskom društvu imale manje prava, ali da je islam unio značajne promjene, poboljšavajući njihov status. U ovom radu cilj je bio utvrditi kako je ovaj orijentalista razumijevao i interpretirao imovinski status žene u islamu. U fokusu ovog istraživanja dva su Schachtova djela: *Porijeklo muhammedanske jurisprudencije* i *Uvod u islamsko pravo*. U radu je izložen izbor Schachtovih interpretacija ajeta o imovinskom statusu žene, njegovo razumijevanje prava žene na vjenčani dar, izdržavanje, kao i pravo na nasljedstvo.

Ključne riječi: orijentalizam, islam, žena, imovinski status, Joseph F. Schacht

1. Uvod

Još od prvog prijevoda na latinski jezik koji je načinio Robert Kettonski u XII stoljeću (1143. godine) Kur'an plijen pažnju orijentalista, ali je mnogo vremena proteklo do prvih ozbiljnijih naučnih pokušaja razumijevanja islama i muslimana. Kroz minula stoljeća orijentalisti su bili posvećeni izučavanju Kur'ana kroz prevođenje, istraživanje i komentiranje. U namjeri da islam i muslimane predstave Zapadu, pored Kur'ana i hadisa, proučavali su jezik, kulturu i običaje Bliskog istoka (Orijenta). Prilikom izučavanja islama koristili su se drugačijim polazištima, metodama i parametrima u odnosu na one koji su bili primjenjivani kada je po srijedi bilo izučavanje kršćanstva i fenomena unutar zapadnog društva. Njihov pristup češće je bio tendenciozan, pa i zlonamjeran, negoli

objektivan i naučan. Stoga je u njihovim djelima izvornost Kur'ana ne samo dovođena u pitanje, već je redovno negirano njegovo božansko porijeklo, a sunnet okarakterisan kao nešto što su naredne generacije pripisale Muhammedu, a. s. Ovakav pristup u većini slučajeva rezultirao je izvankontekstualnim tumačenjima kur'anskih ajeta i pogrešnim shvatanjima poslaničke prakse, a posljedično tome i nepotpunom, iskrivljenom slikom islama na Zapadu. Međutim, vrijedno je istaći da se u okviru orijentalističkog naučnog pravca javio određen broj autora i istraživača čiji su polazište i stav prema islamu bili znatno drugačiji, bliži onome što možemo označiti kao naučno i objektivno. U tom kontekstu važno je, između ostalih, spomenuti imena Johna Esposita, Annemarie Schimmel, Louisa Massignona i dr.

U djelima orijentalista položaj žene u islamu i muslimanskim društvima nerijetko je tematiziran, a žena uglavnom opisivana kao obespravljena, potlačena i manje vrijedno biće. Da se primijetiti da su prilikom analize položaja i prava žene u islamu orijentalisti često bili tendenciozni i da su uglavnom "zaboravljali" kakav je položaj žena imala u zapadnom društvu, te da pri tome nisu željeli ili nisu bili u stanju razumjeti i interpretirati stvarni status koji je ženi dat u islamu. Takve primjere, između ostalog, nalazimo u djelima Alforda T. Welcha, Reubena Levya, Williama Montgomeryja Watta, Gustava Grünebauma i dr. Među orijentalistima koji su tendenciozno pisali o islamu je i Joseph Franz Schacht.

Ovim istraživanjem želi se utvrditi na koji način je Joseph Franz

Schacht, kao jedan od prvaka orijentalizma prošlog stoljeća, razumijevao i interpretirao imovinski status žene u islamu. U radu su analizirana njegova tumačenja ajeta koji govore o pravu žene na vjenčani dar, izdržavanje i nasljeđivanje, a koja su sadržana u njegova dva djela: *Porijeklo muhammedanske jurisprudencije* (*The origins of Muhammadan jurisprudence*) i *Uvod u islamsko pravo* (*An introduction of Islamic law*).

2. Ko je bio Joseph F. Schacht?

Kazali smo da je Joseph Franz Schacht bio jedan od vodećih orijentalista XX stoljeća. Riječ je o njemačkom orijentalisti katoličkog porijekla. Rođen je 15. marta 1902. godine u Ratiboru (Racibórz, tadašnja Njemačka, današnja Poljska). Studirao je teološki studij posebno specijaliziran za klasične i semitske jezike na Univerzitetu u Breslau (Wrocław, Poljska). Veoma mlad, u dvadeset prvoj godini života, brani doktorsku tezu 1923. godine. S dvadeset pet godina biva imenovan u zvanje vanrednog profesora i postaje najmlađi univerzitetski profesor u Njemačkoj.

Usljed specifičnih okolnosti odlučio je napustiti Njemačku 1934. godine. Jedno vrijeme proveo je putujući po Bliskom istoku, posebno se fokusirajući na izučavanje arapskog jezika i orijentalnih rukopisa. Predavao je na brojnim univerzitetima, između ostalog u Egiptu, gdje je bio jedini profesor Evropljanin koji je predavanja držao na arapskom jeziku. Za vrijeme Drugog svjetskog rata djeluje u Engleskoj, prvo u Londonu, a potom u Oxfordu, gdje je predavao arapske i islamske studije na Oksfordskom univerzitetu. Kasnije je kao profesor arapskog jezika bio angažiran na Univerzitetu u Leidenu (Nizozemska), a potom na Univerzitetu Kolumbija (Sjedinjene Američke Države). Umro je 1. augusta 1969. godine u Englewoodu (New Jersey, Sjedinjene Američke Države).

Njegov primarni naučni interes bio je u oblasti islamskog prava, o čemu je objavio dva značajna djela:

Porijeklo muhammedanske jurisprudencije (*The origins of Muhammadan jurisprudence*, 1950) i *Uvod u islamsko pravo* (*An introduction of Islamic law*, 1964). Jedan je od urednika *Enciklopedije islama* (*Encyclopedia of Islam*) i *Enciklopedije društvenih nauka* (*Encyclopedia of Social Sciences*). Uz to, autor je značajnog broja naučnih članaka. (Wakin, 2007)

3. Schachtovo viđenje tretmana žene u islamskom pravu

Primarni interes Josepha F. Schachta u pogledu izučavanja islama bio je usmjeren na islamsko pravo i društveno-pravni poredak koji je islam uspostavio. Njegova djela o islamskom pravu vodeća su u ovoj oblasti i temelj su za moderno proučavanje islamskog prava na Zapadu. On u *Uvodu u islamsko pravo* (1964) razlaže islamsku pravnu nauku na sljedeća poglavlja: osobe, imovina, obaveze u općem smislu, obaveze i ugovori u pojedinačnom smislu, porodica, nasljedstvo, kazneno pravo itd. Ovakav raspored, kako to primjećuje Muhammed Mustafa al-A'zami (2012:381-382), "prilagođava" islamsko pravo klasifikaciji rimskog prava i to neosnovano, jer takav raspored nema nikakve povezanosti s granama prava i klasifikacijama koje se primjenjuju u islamskom pravnom sistemu. Al-A'zami u ovome vidi jasnu implikaciju ovakvog Schachtovog postupka, a to je da je cijeli islamski pravni sistem preuzet iz rimskog pravnog sistema, ali više o tome nekom drugom prilikom.

Evidentno je da se on u okviru izučavanja islamskog prava interesirao za položaj žene polazeći od njezinog statusa u predislamskom društvu, a potom analizirajući promjene koje je islam donio u tom pogledu. Iako Schacht (1964:13) ističe da jedan od ciljeva kur'anskog normativa jeste poboljšati položaj žene, umnogome je evidentno njegovo neispravno razumijevanje islamskih propisa u tom kontekstu. Tako u pogledu interpretacije obrednog statusa žene u islamu tvrdi da ona ima manje prava i dužnosti,

te da je u tom pogledu inferiorna u odnosu na muškarca. Schacht ovdje zanemaruje niz kur'anskih ajeta iz kojih se posve jasno iščitava da su "žene ravnopravno s muškarcima uključene u 'ritualne' i 'obredne' ravni islama", kako to pojašnjava Karić (2019:148) te kaže: "Kur'an poručuje da vjerovanje u Boga pripada podjednako i ženama kao i muškarcima."

U Schachtovim djelima nalazimo da je razmatrao status žene u okviru porodičnog prava. U tom kontekstu on zaključuje kako je porodični zakon u Kur'anu iscrpno tretiran i to uglavnom u drugoj i četvrtoj kur'anskoj suri, te da je fokus na pitanjima odnosa prema ženama i djeci, siročadi, rodbini i robovima. Schacht (1964:126-127) konstatuje da je institucija braka, zatim pitanja poput porodičnih odnosa i razvoda, nasljeđivanja i vakufa za muslimane religioznog karaktera i da su oni u svijesti muslimana u jačoj sprezi s vjerom nego s pravom, te da su zbog toga i normirani vjerskim zakonom. Kada je riječ o bračnom pravu, stava je da je žena i ovdje u nepovoljnom položaju u odnosu na muškarca, ali da joj po mnogim pitanjima pravo ide u korist, o čemu će biti više govora u nastavku. Često ističe kako u islamskom pravu žena "vrijedi" koliko pola muškarca pa kaže: "što se tiče krvarine (أَقِيلَة - أَقِيلَة), svjedočenja i nasljedstva, ona se računa kao pola muškarca". (1964:126-127) Značajnu promjenu i povoljan status žene Schacht vidi jedino u pogledu imovinskog statusa.

3.1. Schachtova interpretacija imovinskog statusa žene u islamu

U kontekstu govora o imovinskom statusu žene u islamu ovdje je važno napomenuti da je Kur'anom ženi dato pravo na posjedovanje i raspolaganje vlastitom imovinom, potom pravo na nasljedstvo, vjenčani dar, pravo na izdržavanje od strane supruga u toku braka, kao i za vrijeme postbračnog pričekaja – 'iddeta (عِدَّة) i pravo na naknadu (alimentaciju) u slučaju razvoda.

Da je imovinski status žene u islamu izuzetno povoljan ističe i Schacht

pa kaže: “Što se tiče imovinskog i obli-gacionog prava, žena je jednaka muš-karcu”. (1964:126-127) On je u svo-jim djelima detaljno, između ostalog, govorio o vjenčanom daru, pravu na izdržavanje u braku i za vrijeme pri-čeka (‘iddeta), te o nasljednom pravu.

3.1.1. Mehr

Značajan segment njegove inter-pretacije imovinskog statusa žene u islamu pronalazimo u onim di-jelovima gdje tumači bračno pravo u islamu, što je u potpunosti oče-kivano imajući u vidu da se zna-čajan segment imovinskog statusa žene ostvaruje upravo kroz brak. On detaljno analizira šerijatsko-prav-no uređenje institucije braka, uv-jete i osnove bračnog ugovora. U tom kontekstu naglašava da brak u islamskom pravu ne poznaje zajed-ničko materijalno dobro imajući u vidu da je suprug dužan izdržavati suprugu (nafaqah – نَفَقَة), a da ona ima pravo samostalno raspolagati svojom imovinom. Pod izdržavanjem se podrazumijeva smještaj, hrana i odjeća, uz napomenu da žena nije dužna snositi bilo koji dio troškova sklapanja braka. (1964:186) Ovo ga navodi na zaključak da supruga ima bolju imovinsku poziciju u braku u odnosu na muža.

Schacht pokazuje veliki interes za vjenčani dar (mehr – مَهْر). On polazi od toga da obaveza vjenčanog dara koju muškarac ima prema ženi pro-ističe iz 4. ajeta sure En-Nisā u ko-jem se kaže:

I draga srca ženama vjenčane da-rove njihove podajte; a ako vam one od svoje volje od toga šta poklone, to s prijatnošću i ugodnošću uživajte.

U komentaru ovog ajeta on (1964:167) pojašnjava da o visini me-hra odlučuje supruga, ali da ona ovu odluku može prepustiti i budućem suprugu, što bi u konačnici mogao biti i jedan vid njenog odricanja i to u slučaju da joj budući muž dodijeli niži mehr u odnosu na onaj koji bi ona inače tražila od njega, uz napo-menu da mehr ne može biti manji

od deset dirhema. Schacht se potom zanima za rok isplate mehra te kaže:

...praksa je da se dio mehra isplati odmah, a isplata ostatka odgodi. Moguće je dogovoriti isplatu ili odgodu plaćanja mehra u cijelo-sti. Dio koji preostane za isplatu dopijeva na naplatu: (1) smrću jednog od supružnika i (2) u slu-čaju poništenja braka (razvoda). (1964:167-168)

Posebnu pažnju posvetio je inter-pretaciji 237. ajeta sure El-Bakare u kojem se kaže:

A ako ih pustite prije nego što ste u odnos s njima stupili, a već ste im vjenčani dar odredili, one će za-držati polovinu od onoga što ste odredili, osim ako se ne odreknu ili ako se ne odrekne onaj koji odluču-je o sklapanju braka; a ako se odre-knete, to je bliže čestitosti. I ne za-boravite da jedni prema drugima velikodušni budete, ta Allah zaista vidi šta radite.

i 49. ajeta sure El-Ahzāb koji glasi:

O vjernici, kad se vjericama oženi-te, a onda ih, prije stupanja u bračni odnos, pustite, one nisu dužne čekati određeno vrijeme koje ćete vi brojati, već ih darujte i lijepo ih otpremite.

U kontekstu navedenih ajeta Schacht ističe da je posve jasno da je muž dužan platiti samo polovinu utvrđene sume mehra u slučaju da ne dođe do upotpunjenja braka te kaže (1964:167):

“Žena ima pravo na polovinu ugo-vorenog mehra (ili, ako nije odre-đen mehr, na otpremninu koja se naziva mut’a (مُتْعَة) i sastoji se od kompleta odjeće“).

Schacht ovdje napominje da se pojam *mut’a* ne koristi u značenju privremenog braka i zaključuje

“...da obaveza muža da plati mehr u potpunosti u slučaju ‘puštanja’ žene tj. prekida braka djeluje kao snažno ograničenje njegove slo-bode”. (1964:167)

Iz navedenog možemo zaključiti da on obavezu plaćanja mehra jednim

dijelom shvata i kao “alat” za spreča-vanje eventualnog razvoda imajući u vidu finansijske obaveze koje bi u tom slučaju pale na muža.

Schacht i u ovom slučaju pokuša-va povezivati šerijatsko pravo s rim-skim, pa tako izjednačava mehr i *do-natio ante nuptias* u rimskom pravu (u Justinijanovom pravu *donatio prop-ter nuptias*), što predstavlja dar koji je zaručnik ili njegov staratelj davao zaručnici očekujući da će brak biti zaključen, a darovana imovina je od-govarala vrijednosti miraza.

“Darovanom imovinom uprav-ljao je muž, nakon njegove smrti djeca, ali je žena imala pravo uži-vanja tog dijela imovine.” (Šarac i Lučić, 2006)

On ovdje propušta da primijeti i to da vjenčani dar shodno šerijat-skom pravu pripada supruzi i ona njim punopravno u cijelosti raspolaze, što nedvojbeno predstavlja ključnu razliku između ova dva vida vjenčanog dara.

3.1.2. Razvod braka i ‘iddet

Kao što smo ranije istakli, žena ima pravo na izdržavanje i za vrijeme postbračnog pričeka – ‘iddeta (عِدَّة), te pravo na naknadu (alimentaciju) u slučaju razvoda braka. Razvod braka i prava žene u tom kontekstu jedna je od tema kojoj je Schacht posebno posvetio pažnju, a priček (‘iddet) se može klasificirati kao centralni pojam u Schachtovoj interpretaciji imovin-skog statusa žene u islamu imajući u vidu koliko je posvećeno pisao o toj temi.

Evidentno je da Schacht u svojim djelima nije uspio dosljedno predsta-viti normativ razvodnog postupka u šerijatskom pravu odnosno da nije do kraja pojasnio vrste razvrgavanja bra-ka i pojedinosti, već se opredijelio na pojašnjavanje samo nekih formi pre-kida braka. Pa tako navodi mogućnost “puštanja” supruge – *mubāra’t* (مُبَارَاة) kao formu sporazumnog raskida braka. Pojašnjava da ovaj prekid braka dola-zi “uz obostrano odricanje bilo kakvih finansijskih obaveza”. (1964:164) Po-sebno ističe *el-hul’u* (حُلْع) koji definira

kao mogućnost žene da se otkupi iz braka uz naknadu, te da se ovaj vid prekida braka smatra razmjenom imovine, kao i to da muž ne može povući ponudu *hul'a* koju je dao. Schachtov govor o formama prekida braka prožet je tvrdnjom da položaj žene u islamu nije nepovoljan, ali da joj je dato manje prava nego muškarcu.

Ranije smo naveli kako Schacht razumijeva pravo supruge na izdržavanje u toku braka. On ističe da se to pravo nastavlja i za vrijeme *'iddeta*, ali pod uvjetom da brak nije prekinut krivicom žene (kao primjer navodi izlazak žene iz vjere). U pogledu dužine trajanja *'iddeta* za razvedenu ženu, ovisno o specifičnosti situacije, Schacht (1964:166-168) zaključuje sljedeće - *'iddet* razvedene žene traje tri mjesecna pranja, za udovicu je to period od četiri mjeseca i deset dana, dok vrijeme pričeke za trudnu ženu završava njenim porođajem, uz to naglašava da se o periodu pričeke trudne žene - udovice u Kur'anu ne govori ništa izričito, te navodi da je:

uobičajeni stav bio smatrati da je po porođaju period pričeke - *'iddeta* završen i da je ona slobodna tj., da može stupiti u drugi brak, iako bi se to moglo dogoditi odmah nakon smrti njezina muža i puno prije navršavanja četiri mjeseca i deset dana. (Schacht, 1967:225)

Schacht tvrdi da je došlo da različitog čitanja tj. razumijevanja kur'anskih ajeta koji govore o *'iddetu*, te da se pravne škole razilaze u pogledu preciziranja prava koja ima supruga dok je u statusu *'iddeta*. Kao primjer navodi 6 ajeta sure Et-Talāk kojim se propisuje obaveza zbrinjavanja žena u periodu pričeke:

Njih ostavite da stanuju tamo gdje i vi stanujete, prema svojim mogućnostima, i ne činite im teškoće zato da biste ih stijesnili. Ako su trudne, dajte im izdržavanje sve dok se ne porode, a ako vam djecu doje, onda im dajte zasluženu nagradu sporazumjevuši se međusobno na lijep način. A ako nastanu razmirice, neka mu onda druga doji dijete.

Komentirajući navedeni ajet, Schacht (1967:225-226) ističe kako prema mišljenju malikijske pravne škole definitivno razvedena supruga, koja nije trudna, ima pravo samo na smještaj kod supruga u periodu pričeke, dok prema mišljenju hanefijske pravne škole ima pravo i na ishranu. Indikativno je to što Schacht (1967:225-226) u situacijama kada prezentira različita mišljenja pravnih škola često nastoji prenaglasiti razilaženje među pravnim školama, uglavnom pojašnjavajući da je riječ o suprotstavljenim mišljenjima koja su direktna posljedica različitog čitanja kur'anskoga teksta, ali i proizvoljnog mišljenja imama četiri pravne škole, kako to nerijetko tvrdi.

3.1.3. Nasljeđivanje

Nasljednom pravu Joseph Schacht posvećuje posebnu pažnju i iznosi detaljna pojašnjenja ajeta koji sadrže propise o nasljeđivanju. Kada je riječ o pravu žene na nasljedstvo on pojašnjava različite situacije i izlaže konkretna pravna rješenja. Ističe da jedna od temeljnih karakteristika nasljednog prava u islamu jesu udjeli određenih nasljednika koji su spomenuti u Kur'anu. Schacht (1964:168-171) u ovom pogledu pojašnjava kako "ove odredbe imaju za cilj modificirati sistem čisto agnatskog nasljeđivanja, prema kojem samo muškarci nasljeđuju, uglavnom u korist najbližih ženskih rođaka, supružnika, a također i oca (ili drugih potomaka)". Objašnjavajući pojedinosti i prava supruge na nasljedstvo, on kao primjer navodi (1964:168) da ako muž u toku smrtne bolesti definitivno pusti (razvede) ženu, ona zadržava pravo da ga naslijedi ukoliko on umre za vrijeme trajanja njenog *'iddeta*; isto važi i u obrnutoj situaciji tj. muž će naslijediti suprugu koja je namjerno izazvala prekid braka ukoliko ona umre u toku trajanja njenog *'iddeta*.

Nakon što detaljno pojasni nasljedne dijelove, on upozorava kako se ovakva podjela ne primjenjuje

dosljedno u praksi, pa između ostalog navodi (1964:73):

Ipak, nalazimo da je čak i u području braka, razvoda i porodičnih odnosa stvarna praksa bila dovoljno jaka da prevlada nad duhom, a u određenim slučajevima i nad slovom vjerskog zakona, uglavnom pogoršavajući položaj žene. Osim toga, brojne skupine preobraćenika na islam zadržale su svoj izvorni zakon o nasljeđivanju, uglavnom na štetu žena.

Na koncu, zaključuje da je pravom na nasljeđivanje imovinski i društveni status žene značajno poboljšan. Prilikom analize Schachtove interpretacije imovinskog statusa žene u islamu ne treba izgubiti iz vida da su njegova djela o islamskom pravu nastajala sredinom prošlog stoljeća, te da je u to vrijeme društveno-pravni kontekst na Zapadu bio znatno drugačiji.

4. Zključak

Joseph Schacht se ističe među orijentalistima po intenzitetu interesovanja za islamsko pravo, ali i po zanimanju za položaj žene u islamu i islamskom pravu. Stava je da žena načelno ima manje prava, ali i dužnosti, te da se u islamskom pravu "računa kao pola muškarca". Međutim, smatra da pravni položaj žene nije nepovoljan u potpunosti, te da su muškarac i žena izjednačeni na polju obligacionog i imovinskog prava. Vjenčani dar, zatim izdržavanje za vrijeme braka i pričeke (*'iddeta*), te nasljedno pravo segmenti su imovinskog statusa žene kojima posvećuje posebnu pažnju u svojim djelima. Treba imati u vidu da Schacht pripada grupi orijentalista koji su subjektivno i tendenciozno pristupali izučavanju islama. Iako često "priznaje" povoljan imovinski status žene u islamskom pravu, njegova interpretacija nije izašla daleko iz okvira njegovog općeg pogleda na islam. Ipak, takav pristup nije u tolikoj mjeri primjetan konkretno u Schachtovoj interpretaciji imovinskog statusa žene u islamu, koliko je to izraženo u drugim segmentima njegovoga rada, počevši

od pristupa temeljnim izvorima islama – Kur'anu i sunnetu, zatim u definisanju i teoriji razvoja islamskog prava itd. Međutim, pitanje položaja žene u islamu, između ostalog i njenog imovinskog statusa, od iznimnog je značaja. Dugo vremena bio je aktuelan opis muslimanskih društava koji

je formiran još u srednjem vijeku, a koji ih je određivao kao represivna, nasilnička, iracionalna, neprijateljski raspoložena prema ženama i sl., što je u konačnici vodilo cilju – percepciji islama kao "onog drugog", nazadnog, suprotnog ("naprednog") Zapadu. Imajući u vidu da su Schachtova

djela primarna literatura za izučavanje islamskog prava na Zapadu, važno ih je analizirati i ukazati na one segmente koji nisu u skladu s islamskim normama i narativom. Utoliko je to važnije, jer se i današnje percepcije o islamu i muslimanima grade upravo na ovakvim i sličnim djelima.

Literatura

- A'zami (al-), Muhammed Mustafa (2012). *On Schacht's Origins of Muhammadan Jurisprudence*. Lahore: Suhail Academy. Dostupno: <https://archive.org/details/OnSchachtsOriginsOfMuhammadanJurisprudenceByM.M.Azami/page/n1/mode/2up>
- A'zami (al-), Muhammed Mustafa (2014). *Historija kur'anskoga teksta – od objave do kompilacije: Komparativna studija sa Starim i Novim zavjetom*. Preveo: Džemaludin Latić. Sarajevo: El-Kalem.
- Hasanović, Zuhdija (2018). *Studije o percepcijama Sunneta*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka i El-Kalem.
- Ibn Kesir (2019). *Tefsir: skraćeno izdanje*. Grupa prevodilaca, Novi Pazar: El-Kelimeh.
- Kalin, Ibrahim (2019). *Ja, onaj drugi i drukčiji svijet*. Preveo: Avdija Salković. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Karadavi (al-), Jusuf (1990). *Razumijevanje sunneta: Metodološke smjernice i pravila*. Preveo: Ahmet Alibašić. Sarajevo: BEMUST
- Karić, Enes (2019). *Kako čitati Kur'an: crtice (potrage za strukturama cjeline temeljne Knjige islama)*. Sarajevo: Media centar Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.
- Schacht Joseph (1964). *An introduction to Islamic law*. Oxford: Clarendon & Oxford University Press. Dostupno: <https://archive.org/details/INTRODUCTIONISLAMICLAWSchacht>
- Schacht, Joseph (1967). *The origins of Muhammadan Jurisprudence*, London: Oxford University Press. Dostupno na: <https://archive.org/details/schacht-joseph-the-origins-of-muhamaddan-jurisprudence>
- Šarac, Mirela i Lučić, Zdravko (2006). *Rimsko privatno pravo*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Topoljak, Sulejman (2015). *Islamsko bračno pravo*. Novi Pazar: El-Kelimeh.
- Wakin, Jeanett (2003). "Remembering Joseph Schacht (1902-1969)". *Occasional Publications*. Dostupno na: https://pil.law.harvard.edu/wp-content/uploads/2019/12/Remembering_Joseph_by-Wakin.pdf

الموجز

حق المرأة بالتملك في الإسلام في أعمال جوزيف شاخت

أمينة سفراكا

كان جوزيف شاخت أحد أهم مستشرقى القرن الماضي والمستشرق الأبرز في مجال الشريعة الإسلامية، ولا تزال أعماله هي الأساس لدراسة الشريعة في الغرب اليوم. ومن بين القضايا التي شملتها أبحاثه، مسألة مكانة المرأة في الإسلام، حيث ينطلق من التأكيد على أن حقوق المرأة في الجاهلية كانت منقوصة، فجاء الإسلام ليدخل تغييرات مهمة، أدت إلى تحسين مكانتها. إن الهدف من هذا البحث هو الوقوف على فهم هذا المستشرق وتفسيره لحق المرأة بالتملك في الإسلام. ويركز هذا البحث على كتابين من تأليف شاخت، هما: «أصول الفقه المحمدي» و«مدخل إلى الفقه الإسلامي». يعرض البحث مجموعة مختارة من تفسيرات شاخت للآيات القرآنية المتعلقة بحق المرأة بالتملك، وفهمه لحق المرأة في المهر، والنفقة، والميراث.

الكلمات الرئيسية: الاستشراق، الإسلام، المرأة، حق التملك، جوزيف شاخت.

Summary

THE STATUS OF WOMEN REGARDING PROPERTY IN ISLAM IN WORKS OF JOSEPHA F. SCHACHT

Amina Svraka

Joseph F. Schacht was one of the most significant orientalists of the last century and a leading expert among the orientalists in the field of Sharia law. His works still are the basis for studying Sharia law in the West. His research includes analyses of the position of women in Islam in which regard his position reflects the opinion that in the pre-Islamic society, women had lesser rights and that Islam brought significant changes and improved their status. This article aims to analyse his understanding and interpretation of women's property rights in Islam. The research focuses on two Schacht's works: *The Origin of Muhammadan Jurisprudence* and *An Introduction to Islamic Law*. Schacht's selection and interpretation of the Qur'anic ayahs regarding women's property rights, his understanding of the woman's right to a wedding gift, her right to financial support and her inheritance rights are also presented here.

Keywords: orientalism, Islam, woman, property rights, Joseph F. Schacht

ANGAŽMAN HUSEINA ĐOZE U GAZI HUSREV-BEGOVOJ MEDRESI I NJEGOV POGLED NA POZICIJU MLADIH IZMEĐU TRADICIJE I MODERNOSTI

Behija DURMIŠEVIĆ

Gazi Husrev-begova medresa, Sarajevo

behijadurmis@yahoo.com

SAŽETAK: Husein Đozo 1960. godine dolazi na čelo Vjersko-prosvjetne službe Vrhovnog islamskog starješinstva Islamske zajednice u Jugoslaviji. Školske 1960/61. Husein Đozo je počeo raditi i u Gazi Husrev-begovoj medresi. Te i narednih godina predavao je predmete: akaid, fikh, tefsir, hadis, ahlak i vaz. U radu s učenicima, govoreći o muslimanskim društvima, Đozo je naglašavao potrebu da ta društva izađu iz stanja učmalosti i nazadnosti, prilagođavajući se savremenosti, odnosno novim društvenim, političkim, kulturnim i svakim drugim okolnostima. Tih 1960-ih godina Đozo je govorio i pisao i o mladima. U svojim usmenim nastupima i pisanim radovima ukazivao je da postoji nešto u društvu što bi se moglo nazvati problemom omladine. No, on je stava da se problem omladine ne može izolirati i neovisno o društvu razmatrati. Način života omladine, po Đozi, zapravo izražava određeni revolt te se tu neosporno radi o pobuni, što u konačnici predstavlja progres i kretanje naprijed.

Ključne riječi: Husein Đozo, Gazi Husrev-begova medresa, islam, muslimani, muslimanski svijet, savremenost, reforma

“Husein-ef. Đozo, uvijek uspravan, uredan i vedar, na predavanjima je aktuelizirao sasvim konkretna pitanja. Sadržaj pitanja i odgovore na njih vezivao je za sam život i vrijeme u kojem smo živjeli. Prilikom ocjenjivanja učenika nije bio strog. Na času, nakon što bi prešao programom predviđenu lekciju, redovno bi pravio osvrt na stanje muslimana, kako na našim prostorima tako i u muslimanskom svijetu. S tim u vezi naglašavao je potrebu za reformom, za novim stavom, za kreativnim intelektualnim naporom u cilju razumijevanja

i rješavanja kako vjersko-pravnih pitanja tako i stvarnih društvenih odnosa.” Mustafa Sušić

Husein-ef. Đozo kao profesor Gazi Husrev-begove medrese

Školske 1960/61. Husein Đozo je počeo raditi u Gazi Husrev-begovoj medresi. Te godine funkciju direktora obavljao je profesor Mustafa Ševa, a članovi Nastavničkog vijeća medrese, njegove radne kolege, bili su profesori: Džemal Pandža, Ibrahim

Trebinjac, Kamil Silajdžić, Abdulah Dervišević, Zehra Šoše, Muhamed Halilbegović, Kemal Afgan, Sinan Sokolović i drugi. Profesoru Đozi dodijeljeni su predmeti: akaid, tefsir i fikh. Kasnije je predavao još i hadis, ahlak i vaz.

Hronike sistema obrazovanja u FNRJ kazuju da je od oslobođenja 1945. školstvo prolazilo evidentne preobražaje koji su sa sobom nosili stanoviti napredak, što se neminovno moralo odraziti i na rad Gazi Husrev-begove medrese. Do početka

šezdesetih godina XX stoljeća medresa je učenike za prvi razred primala iz četverorazrednih osnovnih škola, a školovanje u medresi trajalo je osam godina. No, školski registri bilježe, kada je profesor Đozo počeo raditi u Medresi, školske 1960/61. upisana je posljednja generacija učenika osmogodišnje medrese. A godinu nakon toga, školske 1961/62. provedena je reforma u ovoj školi koja je pretpostavljala prelazak s osmogodišnjeg na petogodišnje školovanje. Tako, svi učenici koji su u Medresu primljeni 1961/62. prethodno su završili osmogodišnju osnovnu školu.

Husein Đozo je, kada je govorio o Gazi Husrev-begovoj medresi i kada je pravio osvrt na taj dio svoga angažmana, znao kazati da je to "najznačajnija ustanova u našem vjerskom životu". (Đozo, 1975:1) No, godine u kojima je on predavao u medresi bile su obilježene raznolikim problemima. Redovno je konstatirana materijalna oskudica i neimaština koja se posebno održavala na standard učenika a i na internatski život općenito. Zapravo, tih godina svi učenici medrese nisu mogli stanovati u internatu i bili su primorani živjeti podstanarskim životom u padinskim dijelovima grada. Neki učenici su zabilježili da su to bile teške godine, te da je posebno teška kazna bila ona koja se primjenjivala čak i za sitan prekršaj a pretpostavljala je oduzimanje večere ili nekog drugog obroka. (Veladžić i Karić, 1988:102)

Dakako, Husein Đozo na spomenute okolnosti nije ostajao ravnodušan, ali je isticao da je medresa u svojoj dugoj povijesti, preko četiri stotine godina, preživjela raznolike situacije, prošla kroz mnoge društvene i političke mijene te da je "u svim prilikama imala uvijek dovoljno životne sposobnosti, razumijevanja i smisla za nove situacije, da nađe svoje mjesto i nastavi kontinuitet svoga djelovanja". (Đozo, 1975:1)

Po njemu, osnovu za prevazilaženje teškoća, a bilo ih je mnogo, i to onih najkrupnijih, i temelj za prilagođavanje okolnostima "predstavljala

je sama Vakufnama u kojoj je dalekovidni osnivač Medrese Gazi Husrev-beg odredio da se u ovom zavodu pored islamskih znanosti predaju sve druge discipline koje bude zahtijevalo vrijeme". (Đozo, 1975:1)

Imajući u vidu navedene riječi, Husein Đozo je kao profesor u medresi, po kazivanju njegovog učenika Muharema Omerdića, pri tumačenju principa islama "bio protivnik zastarjele argumentacije i zagovarač naučne metodologije i logičkog rasuđivanja". (Omerdić, 1998:116)

Nadalje, profesor Muharem Omerdić kaže da je Husein Đozo, kao nezaboravan profesor, predavao nastavno gradivo na interesantan način i da sadržaji njegovog tumačenja nisu bili bauk niti su se doimali monotono. Na časovima je volio više vidjeti učenika nego sebe kao nastavnika te je redovno isticao da oblasti koje je predavao imaju široko polje izučavanja gdje se uz pomoć razuma i nauke može dati značajan doprinos njihovom boljem razumijevanju i popularnosti. Profesor Omerdić navodi da je sačuvao bilješke s Đozinih predavanja, te da su mu one predstavljale dragocjenu građu za kasnije proučavanje Đozinog pristupa i metodologije u predavanju nastavnog gradiva iz akaida u srednjoj školi. (Omerdić, 1998:116)

Početak šezdesetih godina prošlog stoljeća, uporedo s prelaskom s osmogodišnjeg na petogodišnje školovanje, u medresi se odvijala i izmjena nastavnog plana i programa, na čemu je radila komisija Vrhovnog starješinstva Islamske zajednice. Njezin zadatak je bila reorganizacija Gazi Husrev-begove medrese i Alaudin medrese u Prištini. Iz plana i programa kojeg je prihvatilo Nastavničko vijeće medrese može se uočiti intencija da svršenic medrese dobije temeljito stručno obrazovanje, te da se "svjetovni" predmeti reduciraju u znatnoj mjeri. Iz zapisnika sa sjednice Nastavničkog vijeća od 19. septembra 1961. može se vidjeti da tadašnji direktor medrese profesor Mustafa Ševa navedenu intenciju obrazlaže

riječima da je medresa "stručna vjerska škola koja treba da daje stručno obrazovan vjerski kadar". (Veladžić i Karić, 1988:106)

Govoreći o svom angažmanu tih godina u medresi, Husein Đozo je kazivao da je nastojao da učenici slušajući njegova predavanja s časova ponesu široka etička shvatanja i da budu prožeti islamskim učenjima o čovjeku i njegovoj misiji na zemlji. No, on je stava da medresa nije uvijek pokazivala dovoljno sluha i razumijevanja za potrebe novog vremena u smislu Vakufname i da se ponekad kasnilo u prilagođavanju obrazovnog dijela programa. Ovakvo stanje, isticao je, ipak nije bilo lahko prevladati s obzirom na očite tragove opće zaostalosti. Islamsko društvo, općenito, prolazilo je kroz period dekadence, koji je dugo trajao ostavljajući duboke tragove koji su svoju refleksiju imali, dakako, i na rad medrese. (Đozo, 1975:1)

Tih godina medresa je oskudijevala i s nastavnim kadrom. Školski registri bilježe da su neki profesori predavali po više predmeta istovremeno imajući pred sobom obavezu napraviti više različitih nastavnih programa. U objavljenim radovima koji tretiraju rad medrese u ovom periodu vidljivo je da škola nije imala riješen problem udžbenika i literature za stručne vjerske predmete. (Veladžić i Karić, 1988:106-107)

Mustafa Sušić, dugogodišnji profesor fikha u Gazi Husrev-begovoj medresi, sjećajući se perioda kada je bio učenik Huseina Đoze, kaže da je ovaj profesor "u osmom razredu predavao predmet hadis, odnosno *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku* po udžbeniku *Ulūmu-l-Kur'ān ve Ulūmu-l-hadis* autora Subhija Salihha". Nadalje, Mustafa Sušić se sjeća da je Đozo na časove "uvijek dolazio uredno obučen i da je bio uglavnom vedar i prijatan. U cipelama sprijeda zaobljenim na *pačiji kljun*, nakon što bi sjeo za katedru i upisao čas, ustao bi i šetajući po razredu predavao novo nastavno gradivo. Nije mnogo vremena posvećivao sadržajima koji se mogu naučiti iz knjige. Nakon što

bi završio predavanje gradiva koje je predviđeno planom i programom, značajan dio časa bi posvetio objašnjavanju pitanja vezanih za stanje muslimana u Jugoslaviji i u islamskom svijetu”. Na časovima nastave u medresi i u pisanim radovima Đozo nerijetko kritizira alime, učenjake, koji su na savremeni svijet gledali iz prošlih vremena. Njegova gledišta nisu bila takva. Naprotiv, znao je kazati da stavovi alima iz prijašnjih vremena ne moraju biti i njegovi stavovi. (Omerdić, 1998:116) Ti alimi su govorili iz njihovog vremena, a njegovo opredjeljenje je govoriti jezikom i argumentima svoga vremena. (Karić, 2010:25) Tako je često iznosio stavove protiv običaja koji su se uvukli u praksu muslimana, a nisu imali islamsko utemeljenje, nisu bili dio korpusa islamskih vrijednosti i propisa. U tom kontekstu je spominjao praksu učenja talkina, učenja Kur’ana za novac, posjete turbetima i traženja pomoći od davno umrlih ljudi, neškolanja ženske djece itd. (Karić, 2010:25)

Nadalje, profesor Sušić se sjeća da je Đozo, gledajući svijet iz ugla savremenosti, a u svjetlu islama, donoseći i fetve, nova pravna rješenja, u tom duhu, često bio na meti tradicionalista koji su o njemu pisali kao o “šarlatanu” i “inovatoru”. Đozin odgovor je bio da je siguran da će u budućnosti doći generacije koje će čitati njegove stavove, pozivati se na njih i tumačiti ih.

Mustafa Sušić također kazuje da je Husein Đozo za vrijeme angažmana u Gazi Husrev-begovoj medresi, 1963. godine, preuzeo i uredništvo *Takvima*, časopisa koji je izdavalo Udruženje ilmije Islamske zajednice u SFRJ, koji je izlazio jednom godišnje uz donošenje hidžretskog /islamskog kalendara. Do tada, po riječima Sušića, u *Takvimu* se moglo pročitati nešto o principima islamskog vjerovanja, o osnovnoj islamskoj praksi i još poneka anegdota. No, vrlo brzo nakon Đozinog preuzimanja uredništva, tiraž *Takvima* je porastao na 100 000 primjeraka. Čitatelji su tada

u *Takvimu* mogli naći tekstove pisane na raznovrsne teme, slične temama koje je Đozo tumačio držeći časove u medresi.

S druge strane, Husein Đozo, osvrćući se na period svog radnog angažmana u medresi, znao je kazati da je uvijek bio duboko svjestan da medresa za muslimane i za islam ovih prostora ima vanredno veliki značaj. Stoga je u radu s učenicima nastojao voditi računa kako o osjetljivosti i važnosti ambijenta u kojem učenici medrese odrastaju tako i o složenosti sredine u kojoj se školuju. Smatrao je da je zadaća nastavnika ove škole raditi na izgradnji i očuvanju islamskog bića učenika ove škole, obrazovati ih kao pripadnike Islamske zajednice i pomoći im da se pravilno uključe u sredinu i društvo u kojem žive. (Đozo, 1975:1)

Inicijativa za izradu prvog Kućnog reda Medrese

U kontekstu Đozinog rada na izgradnji i očuvanju islamskog bića učenika ove škole, može se kazati da je u hronikama Gazi Husrev-begove medrese, u onom dijelu koji tretira pitanje odgojnog procesa, zabilježeno da je u vrijeme Đozinog angažmana u medresi izvršena dogradnja novog dijela objekta ove škole, te je osigurana jedna mala prostorija za obavljanje namaza. No, ipak, “problem obavljanja namaza u Medresi i dalje je ostao neriješen”. (Veladžić i Karić, 1988:107) Jednostavno, obezbjeđivanjem prostorije za namaz nije učenicima uvedena obaveza obavljanja namaza, nego je to prepušteno odgojnom djelovanju nastavnika vjerskih predmeta. Učenici toga doba kažu da se, nakon preseljenja medrese iz Đulaginog dvora u Dobrovoljačku ulicu, namazu u medresi “nije poklanjala osobita pažnja, i njegovo obavljanje bilo je prepušteno slobodnoj volji đaka. Općenito se tada u Medresi malo klanjalo”. (Veladžić i Karić, 1988:102) Također, hronike bilježe da su roditelji učenika na roditeljskim sastancima tražili od nastavnika medrese

da poduzmu mjere da učenici više klanjaju. (Veladžić i Karić, 1988:108)

Tako, iz zapisnika sa sjednice Nastavničkog vijeća medrese, održane u oktobru 1964. godine, može se vidjeti da vaspitač Murat Hadžimešić, podnoseći izvještaj o vannastavnim aktivnostima, konstatira da “u medresi ima posebna prostorija koja služi za džamiju, a koju polaze većinom mlađi učenici, a iz starijih razreda samo Šiptari, naročito sada pred ramazan”. (Veladžić i Karić, 1988:108) Nadalje, u zapisniku s iste sjednice konstatira se da je pitanje ne samo namaza nego i islamskog odgoja tretirano na ozbiljan način, da je Husein Đozo bio jedan od aktera i da je, među ostalim, tražio da se izradi Kućni red medrese koji bi obavezivao učenike na izvršavanje vjerskih propisa, a posebno klanjanje namaza u džematu. Nakon kratkog vremena takav Kućni red na sjednici Nastavničkog vijeća je usvojen. (Veladžić i Karić, 1988:108)

Nadalje, Husein Đozo je kazivao da je radeći s učenicima znao da đaci medrese i njezini svršenci kada se angažiraju kao imami trpe mnogobrojne primjedbe u pogledu oblačenja i ponašanja van džamije. Zamjeralo im se da se odijevaju savremeno, da nose kravate, da imaju pristojne frizure, da se fotografiraju, da odlaze na fudbalske utakmice, da prate sportske priredbe, da u ljetnim danima idu gologlavi i slično. O svemu navedenom razgovarao je s učenicima, ali je o tome i pisao u časopisima.

Isticao je da, u pogledu navedenog, učenicima i mladim imamima treba pojasniti da islam, istina, daje opće moralno-etičke norme koje obuhvataju i odijevanje. Ali ne postoji strogo precizna određena forma islamskog odijevanja. On je stava da u načinu odijevanja muslimani nisu dužni ogleđati se čak ni na Božijeg poslanika Muhameda, a.s. Način odijevanja pitanje je koje određuju vrijeme i prilike u kojima se živi. A život je u stalnom kretanju i stalnim mijenama. No, smatrao je, također, da učenici i mladi imami trebaju znati da se tradicija i običaj ne smiju olahko

napustiti kao ni atributi vlastitog duhovnog personaliteta. (Đozo, 1999:40)

Višegodišnji angažman u medresi Đozu je inspirirao da više puta naglasi kako je pitanje ramazanske imamske prakse učenika medrese, pitanje zaposlenja svršenika ove škole, odnosno pitanje njihovog imenovanja kao mladih imama prilično složeno. Ovdje nisu važni samo propisi islama koje treba poštovati i prema njima usklađivati svoje ponašanje. Važne su i tradicije i običaji koje ne treba zanemarivati. Đozo je savjetovao da učenik i mladi svršenik medrese posebno, a imam općenito, mora voditi računa o sredini u kojoj je zaposlen, ne smije je izazivati. Naročito na početku svoga angažmana mora biti taktičan i nastojati zadobiti povjerenje radnog okruženja. Tako će uspješnije djelovati među džematlijama, a onda će ih, smatrao je Đozo, morati postepeno navikavati i na to da čovjek može gologlav klanjati, da se imam može sportom baviti, dakako da se može i fotografirati i slično. Đozo je također kazivao da period u kojem je bio angažiran u medresi, kao i godine prije i nakon toga, zapravo predstavljaju vrijeme u kojem je medresa prolazila kroz "najsloženiju fazu prilagođavanja. Duboke društvene promjene u Jugoslaviji koje su postavile cjelokupni život na nove osnove nužno su izazvale potrebu prilagođavanja u oblasti vjerskog života..." Medresa se i tada, iako u složenim uslovima rada, "snalazila, tražila svoje mjesto i prostor djelovanja u novoj stvarnosti". (Đozo, 1975:1)

Đozo kaže da je u to doba snažno osjećao potrebu za bržim kretanjem i bržim prilagođavanjem savremenim potrebama vjerskog života. Znao je da će se učenik medrese i svršenik ove škole naći pred novim džematlijama, da će ih trebati pravilno usmjeravati i znati se suprotstaviti pokušajima razdora i smutnje. Osjećao je da su džematlije više svjesne i obrazovane nego što je to ranije bio slučaj. Stoga je u radu sa učenicima nastojao potaknuti ih na traženje svestranijeg obrazovanja, na

širenje pogleda, kako bi mogli rješavati vlastite i dileme svojih budućih džematlija. (Đozo, 1975:1)

Kazivao je da se baš u radu s učenicima medrese i u kontaktima s mladim svršenicima ove škole pitanje njihovog budućeg obrazovanja postavilo u najoštrijoj formi. Znao je da se pitanje formiranja novog profila vjerskog kadra ne može riješiti u okviru donošenja novih pravnih rješenja, reorganizacije i promjene nastavnog plana medrese. Sretna je okolnost bila, smatrao je, što su u to doba bili sazreli uslovi i svijest o potrebi osnivanja Islamskog teološkog fakulteta. Zadaća ovog fakulteta bila bi da kroz obrazovne procese uspostavi sklad između uma i vjere i između znanosti i religije te omogući rast povjerenja među ljudima i rast povjerenja ljudi prema Bogu. U tom kontekstu uvijek je iznova nastojao pojasniti da islamska misao u svojoj suštini nije ugrožena, niti preživljava krizu. U krizi je predstava o islamskoj misli i ljudsko shvatanje koje je uglavnom formirano davno, pod svim drugim okolnostima. Upravo komponenta "ljudskog" u shvatanju, koja je povijesna i uslovljena datim okolnostima, nikako ne može biti vječna. Učenicima je objašnjavao da je uzaludno pokušavati oživjeti i dalje prenositi ono što je usahlo i zaostalo. (Đozo, 2006:372)

Zato je Đozo, naročito u radu s učenicima starijih razreda medrese, ali i u pisanim obraćanjima isticao da se mora najozbiljnije shvatiti vrijeme u kojem su se nalazili. Važno se obrazovati, stručno se osposobiti i to "najsavremenijim oružjem znanja i stručnosti". (Đozo, 2006:372) Isticao je da potreba za sposobnim vjerskim kadrom nikad nije bila naglašenija. Jer, riječ vjere i vjerski život nalazili su se pred novim postavljanjem, novim potvrđivanjem i novim dokazivanjem. A nalazili su se i pred novim džematlijama. A mladi među njima posebno su zahtjevni. Prema njima, smatrao je Đozo, treba pokazati poseban senzibilitet – oni razumiju samo novi jezik i nove argumente.

Husein Đozo i njegov pogled na poziciju mladih između tradicije, modernosti i budućnosti

U godinama u kojima je bio angažiran u medresi, Đozo je više puta pisao o mladima općenito. Zapravo je ukazivao na to da postoji nešto što bi se moglo nazvati problemom omladine. No, on je bio stava da su pritužbe starijih ljudi, odnosno roditelja, protiv njihove djece stare koliko i ljudski rod i da se na tom polju vremenom nisu desile značajnije promjene. Tako, ako bi se pogledala percepcija mladih ljudi u očima starijih članova društva, uočile bi se izjave vrlo sličnog sadržaja poput one, naprimjer, iz Babilona ispisane na kamenoj ploči 300. godine p. n. e.:

"Današnja je mladež pokvarena, zla, isprazna i lijena. Nikad više neće biti kao što je bila nekada i neće biti sposobna sačuvati našu kulturu."

Aristotel je 320. godine pr. n. e. napisao:

"Naši mladi imaju slijedeće karakteristike – puni su želja (...) ali vrlo nestalni u vlastitim željama, uvijek spremni na rугanje, žele strastveno, ali se vrlo brzo umaraju."

I u narednim vremenskim periodima i mijenama o mladima se govorilo kao o sebičnim, netolerantnim i samoljubivim osobama koje ne razmišljaju dovoljno i bez spremnosti su da izraze poštovanje prema odraslim i starijim. No, ništa od ovoga, nijedna slična rečenica, ne može se naći u Đozinom govoru o mladima, u njegovom pristupu svijetu mladih ljudi. Zapravo, on iznova naglašava da se odrasli često tuže na svoju djecu, jer po njihovom shvatanju djeca odstupaju od onog životnog stila kojeg roditelji za njih smatraju najboljim. U tom smislu roditelji često navode da djeca nisu privržena tradiciji i da su ravnodušna prema roditeljskim uvjerenjima i običajima. Tako, roditelji se plaše da u postupcima djece nema garancije da će moći očuvati amanet i djelo svojih roditelja. (Đozo,

1966a:232) Đozo ovdje ne vidi veliki problem. U sukobu roditelja i djece, starijih i mlađih, on ne vidi ništa loše. Zapravo, kaže da se baš u toj suprotstavljenosti krije želja za novim, da je to upravo sukob starog i novog, što sve skupa predstavlja proces koji se naziva progresom. Taj je sukob po Đozi neminovan, potreban i koristan. Ne treba ga dramatiizovati. (Đozo, 1966a:232) Jer u sukobu onog starog što nose roditelji i novog što nose potomci, što nose mladi, krije se suština napredovanja.

Nadalje, Đozo objašnjava da ovakav odnos nikako neće donijeti kraj onog starog, jer se uvijek sve završi određenim kompromisom. Zapravo, sve ekstremne želje i zahtjevi u konačnici dožive neuspjeh. Staro je mnogo otpornije i jače nego ono novo. Novo se tek isprobava, dok staro predstavljaju stoljetna iskustva u vidu tradicije, vjerovanja i običaja. Tako, po Đozi, u kategoriji starog čitavo je naše naslijeđe, čitava naša tradicija. I naše unutarnje biće satkano je, među ostalim, od elemenata prošlosti. (Đozo, 1966a:232)

U skladu s tim, po Đozi, od osobite je važnosti kako se čovjek postavlja u okruženju, u svijetu i prirodi, je li orijentiran prema naprijed u pravcu općih kretanja ili je zagledan nazad, je li orijentiran prema materijalnim dimenzijama ili prema onim duhovnim, ili prema objema podjednako. Đozo ovdje ističe da upoznati zakone kretanja, usmjeriti svoja nastojanja i aktivnosti u pravcu tendencije navedenih tokova, i duhovnih i materijalnih, predstavlja najveći zadatak i misiju čovjeka. (Đozo, 1966a:232)

A kada je riječ o mladim ljudima, Đozo u ovom kontekstu kazuje da odrasli često zaboravljaju da je pitanje ponašanja mladih ljudi, pitanje njihove orijentacije, složeno pitanje i da se ne može promatrati izolovano, bez povezivanja s općim problemom čitavog društva. Stariji bi htjeli da se pitanju omladine, pitanju srednjoškolaraca, studenata i općenito mladih ljudi dadne poseban tretman, da ga izdvoje iz općeg društvenog problema, da ga izvuku neovisno o okolnostima

i faktorima u okviru kojih je nastalo. Po Đozi, nepravedan je i pogrešan takav pokušaj. Đozo ovdje, kao primjer, pravi osvrt na članak objavljen u *Političari* 4. februara 1971. pod naslovom "Jednoglasno i dvolično" u kojem se donosi vijest da je jedna sedamnaestogodišnja učenica isključena iz škole zato što je snimljena gola u nekim scenama jednog domaćeg filma. Ovu odluku Savjet škole donio je jednoglasno. No, Đozo drži da je društvo u ime kojeg je donesena ova odluka, i koje je vjerovatno pozdravilo donosioce ove odluke, samo omogućilo ovakav angažman ove djevojke. Ne samo omogućilo, ono ga je i direktno tražilo. (Đozo, 2006a:372)

Đozo jest stava da u ponašanju omladine, u njihovom odnosu prema određenim društvenim i duhovnim vrijednostima, jesu prisutne određene nastranosti, razuzdanosti i raspuštenosti. No, on ističe da je to pojava prisutna u čitavom svijetu i kao takva privlači pažnju savremenih sociologa. On je ne vidi kao problem omladine, nego kao problem čitavog društva. Kaže: "Ako kod naših sinova i naših kćeri nije nešto uredi u njihovom ponašanju i u njihovom shvaćanju i gledanju, ne bi bilo ispravno samo njih za to optuživati." (Đozo, 1966a:233) Jer, ono što mladi ispoljavaju stečeno je odgojem i sadržajima koje nude, među ostalim, škola, literatura, film, štampa, televizija, radio itd. Svi ovi faktori vrše stanovit utjecaj, a iza njih stoje odrasli, a ne djeca. Po Đozi, ponašanje mladih zapravo odražava ponašanje starijih te tako ne postoji problem omladine nego problem čovjeka koji se možda najzornije očituje i ukazuje u ponašanju mladih ljudi. (Đozo, 1966a:233)

Đozo ovdje postavlja pitanje šta je suština navedenog problema, pa shodno tome šta je suština problema mladih? Po Đozi, ukratko, problem nije gnoseološki, nego etički. Nije u nauci, ni u tehnici, niti u industriji, nego u volji, u srcu i u duši. Nije u znanju, nego u ponašanju. Nije u materijalnim dobrima, nego u duhovnim vrijednostima. (Đozo, 1966a:233)

Također, ovdje Đozo tumači da je savremeni čovjek pokušao putem negacije Boga i duhovnih vrijednosti ostvariti svoju slobodu i gospodarenje svijetom. No, nije došla vladavina čovjeka, nego mašine. I umjesto ostvarene slobode i vladavine, čovjek se našao u teškoj krizi. Ta kriza u mnogome je uzrokovana gubitkom tradicije, gubitkom duhovnih, prvenstveno religijskih vrijednosti. Po Đozi, ludo je bilo vjerovati da je Bog umro, da se Boga može ubiti nekažnjeno i da će ta smrt značiti čovjekovo spasenje. Nadalje, Đozo konstatira da je razvoj nauke evidentan, te da je nauka trebala učvrstiti povjerenje čovjeka u sebe samoga, a potom ga, stvarajući mu uslove za život oslobođen teških grubosti, učiniti slobodnim za unutarnje dimenzije života, za velike vrijednosti kulture. No, stvari se nisu razvijale u tom pravcu. Istina, nauka jest pružala udobnost koju je obećala, ali je istovremeno nasilju dala oružje, stvarajući opasnost da čovječanstvo uništi samo sebe. Tako čovjek, smatra Đozo, uvučen u nepoznate procese i suočen s nekim novim načelima morala i pravde, uzaludno traži izgublenu vjeru, i pri tom nije stekao povjerenje ni u sama sebe ni u svijet u kojem živi. Ukratko, to su obilježja savremenog čovjeka koji se izuzetno bio pouzdao u nauku i tehniku te je u ime nauke nijekao duhovne vrijednosti. Po Đozi, omladina koja je rasla i živjela u ovakvoj atmosferi jest morala u sebi ponijeti bitna obilježja te atmosfere. Činjenica jeste da je problem tu, svejedno da li se on označavao kao problem čovjeka ili problem omladine. A budući da je njegova narav etička, u tom smislu treba tražiti i rješenje. Ovdje Đozo dodaje da je u ovom kontekstu potrebno kazati kako se ponekad čini da položaj čovjeka nikad nije bio bolji, da je u centru najveće pažnje, da njemu sve služi i oko njega se kreće. Da se različiti sistemi – filozofski, politički, društveni, natječu u borbi za bolji život čovjeka. No, Đozo je stava da je između teorije i stvarnosti velika razlika, pa možda i proturječnost. Dodaje da evidentnu

hipokriziju savremenog društva naj-intenzivnije preživljava mladi čovjek. (Đozo, 1966a:235)

Neopterećen i bez kompleksa koji pritišću stariju generaciju, ne može podnijeti da živi u atmosferi hipokrizije. Mladi čovjek u svemu navedenom hoće da vidi sebe, ne želi biti samo broj, hoće da vidi svoju vrijednost, svoje mjesto u društvu, neće da robuje ni mašini ni materiji. Đozo smatra da je ovaj revolt u osnovi opravdan i da ima dublji smisao:

“Ponašanje naših sinova i kćeri nad kojim se mi licemjerno zgražamo ne smije se shvatiti kao neki moralni prestup, moralna zastrañivanja mladog čovjeka.” (Đozo, 1966b:282)

Postoji više odgovora na pitanje zašto mladi čovjek ne gleda u svome ocu uzora, zašto ne vidi autoritet. Po Đozi, najizravniji odgovor je da u načinu života ljudi starije generacije ima nečeg preživjelog i deformisanog što ne može zadovoljiti mladog čovjeka koji protiv toga negoduje na prkosan, a nekad, moglo bi se kazati, na pre-već smio način. (Đozo, 1966b:282)

Zahvalnost mladom čovjeku

Dakako, Đozo je stava da se odrastao i svjestan čovjek ne može složiti sa svim vidovima prkosa i revolta mladih ljudi, jer kao izazov puni su ekstrema i nastranosti. No treba ga prepoznati kao opomenu i upozorenje na situaciju koja ne valja. Đozo čak izražava zahvalnost mladom čovjeku što je makar na ovaj način skrenuo pažnju na određene tendencije u društvenom i duhovnom životu. U ovom kontekstu navodi da je svjestan da je savremeni čovjek prodro duboko u kosmos i u materiju, da je napravio izvanredne prodore u atom i došao do fantastičnih otkrića, ali oblast ljudske duše i srca stoji pred njim gotovo potpuno neistražena. Čovjek zna mnogo o kosmosu, kako se kreću nebeska tijela, osvaja daleke planete, a stoji nemoćan prema zbivanjima unutar svog vlastitog unutarnjeg svijeta. Ovdje Đozo izražava

nadu da će mladi čovjek, budući da najsažniji doživljava savremenu duhovnu krizu, naći svoj put koji će ga podsjetiti na potrebu vraćanja izvoru duhovnih vrijednosti. A kada je riječ o duhovnim vrijednostima i njihovom kontekstualiziranju, Đozo naglašava da je neobično važno znati pristupiti mladim ljudima. Jer, oni imaju svoj jezik i svoje autoritete. To su jezik i autoriteti njihova vremena. Đozo smatra da mladi obrazovani ljudi njegovog vremena žele upoznati islam i njegovu historiju i da im treba omogućiti da dođu do svoga cilja. (Đozo, 1966b:284)

Treba im omogućiti da dođu do cilja i budućnosti. A budućnost će, čini se, tražiti odlučan odmak od konvencionalne muslimanske misli koja je uglavnom obojena okoštanim tradicionalizmom i jednodimenzionalnim tumačenjem modernog svijeta. Tražit će također hrabro hvatanje u koštac sa izazovima koji stoje pred muslimanima općenito, a pred mladim ljudima posebno. Ovaj poduhvat zahtijevao bi novo futurističko razumijevanje islama. S tim u vezi treba kazati da u svakom radu, svakom razumijevanju koje je okrenuto budućnosti postoje bitna obilježja koja treba uzeti u obzir. U savremenom svijetu sve je povezano sa svim drugim. Međupovezanost i međuovisnost norme su savremenog svijeta. A to što je savremeni svijet međupovezan i međuovisan znači da ne može biti izoliranosti. Smanjenje razdaljina među gradovima i kontinentima znači da se svijet brzo smanjuje. Sve kulture, male ili velike, djeluju jedna na drugu. Ideje bukvalnog, literalističkog tumačenja izvora islama, ideje kulturne čistoće i monolitnih institucija, čini se sve više će biti nepoželjne i osuđivane na propast. Tako, raznolikost, mnogoglasje i pluralnost nisu samo suština održivosti vać i kamen temeljac dobrih odnosa među ljudima i funkcionalne savremene vjerske zajednice. Đozo naglašava da posebno mladi ljudi trebaju biti svjesni svoje budućnosti. Zapravo, moglo bi se kazati da po svojoj suštini islam jeste svjetonazor koji je usmjeren na budućnost. Tako

Kur'an, naprimjer, traži od svojih vjernika da budu svjesni svoje historije, ali i budućnosti.¹ Među ostalim, pojam budućnosti vezan je i za pojam drugog svijeta, ahireta, a ahiret se opet odnosi na islamsko shvatanje vremena. U materijalističkim i racionalističkim filozofijama vrijeme je linearni slijed – završava se smrću pojedinca. Poslije čovjekovog života, što se njegovog identiteta tiče, nema za njega više vremena. No, islam gleda vrijeme kao mozaik u kojem su i zemaljsko i božansko vrijeme isprepleteni. Ovaj život je u zemaljskom vremenu, a ahiret je život u vječnosti. Nečiji život ne završava se smrću i čovjekova djela na ovom svijetu utječu na njegov život na budućem svijetu. Zato su buduće vrijeme i vrijeme na ovom svijetu međusobno isprepleteni i zahtijevaju odgovornost. A punina čovjekovog života pripada i ovom i onom svijetu. Shodno tome, budući da je pred mladim ljudima budućnost, stalno ih treba podsticati na odgovoran odnos prema njoj. Zato Đozo poziva muslimane općenito, a mlade ljude posebno, da aktivno oblikuju budućnost. Da se u svijetu angažiraju i da ga mijenjaju, kako bi bio pravednije i miroljubivije prebivalište čovječanstva. Jer u središtu praktičnog islamskog načina života nije okoštali tradicionalizam, nego dinamični princip, princip neprekidne i razložne borbe prema onom boljem, prema dobru. A dobro po Đozi može trijumfirati samo ako se čovjek osjeća, ako živi i vlada se u skladu s principom dobra, s principom stalne borbe za njegovo ostvarenje.

Zaključak

Danas, šezdeset godina od početka Đozinog angažmana u medresi, možemo vidjeti da su njegove ideje koje je dijelio s učenicima i dalje žive i aktuelne. Njegov odnos prema mladima i pristup svijetu

¹ “I kad im se kaže: “Čuvajte se onog što je pred vama, kao i onoga iza vas, da biste bili pomilovani” (Jā-sīn, 45) Vidi: *Kur'an s prijevodom Nurke Karamana*, 2018:442.

mladih ljudi i dalje budi pažnju i zanimanje. Zapravo, sadržaji njegovih obraćanja učenicima i mladim ljudima uvijek su artikulirani kao svjesno nastojanje da se terminima moderne misli iznova objasne islamske vrijednosti i principi i da se moderna misao integrira s islamom. Njegova tumačenja i artikulacije i danas su aktuelni, motiviraju i pokreću. To je stoga što izvire iz života s kojim je Đozo od rane mladosti bio u stalnom i intenzivnom sučeljavanju i raspravi. Istina, on u

jednom biografskom osvrtu piše da su ga neki događaji u životu zatekli politički nespornog i neiskusnog, no borbu za korak s vremenom vodio je cijeli životni period.²

Ukupno njegovo djelo snažno je obilježeno idejom oživljavanja islama. Dakako, ono je ishodilo iz širokog pokreta buđenja islama na svim stranama islamskog svijeta, što se odvijalo u četrnaestom stoljeću po Hidžri. Na našim prostorima otvorilo je široku duhovno-povijesnu perspektivu s jakim učinkom na svijest i

praksu muslimana ovih prostora. Istina njegovog djela možda je najviše prisutna u nemirima koje je proizvela, u aktuelnostima koje je izazvala i u pomacima naprijed koje je u različitim oblastima našeg vjerskog života ishodila. Tako, svaka buduća faza životne realizacije islama na našim prostorima, koja će u sebi nositi nova unapređenja, zasigurno će snažno biti obilježena Đozinim djelom.

² Dosije Huseina Đoze, *Biografija*, Arhiv Islamske zajednice Bosne i Hercegovine.

Literatura

- Đozo, Hadži Husein (1966b). "Mladi i religija" *Glasnik*, XXXI, 7-8, 282-284.
- Đozo, H. Husein (1966a). "U čemu je suština problema omladine – Ko je odgovoran za izvjesne nastranosti naših najmlađih", *Glasnik*, XXIX, 5-6, 232-235.
- Đozo, Husein (1999). *Fetve I*. Priredio Aziz Hasanović. Sarajevo: Bemust.
- Đozo, Husein (1975). "Gazi Husrevbegova medresa", *Preporod*, VI, 16, 1.
- Đozo, Husein (2006). *Izabrana djela III*. Sarajevo: IC El-Kalem i Fakultet islamskih nauka Sarajevo.
- Karić, Enes (2010). *Husein Đozo*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- (2018). *Kur'an s prijevodom Nurke Karmana*. Sarajevo: Kupola.
- Omerdić, Muharem (1998). "Doprinos prof. Huseina Đoze akaijskoj nauki kod nas". U: *Život i djelo Huseina ef. Đoze*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Veladžić Ismet i Karić, Enes. (1988). "Gazi Husrevbegova medresa od oslobođenja do danas (1945-1987)". U: *450 godina Gazi Husrev-begove medrese*. Sarajevo: Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu.

الموجز

عمل حسين جوزو في مدرسة الغازي خسرويك الثانوية الإسلامية ورؤيته لمكانة الشباب بين التقليدي والحداثي

بهية دورميشيفيتش

تولى الشيخ حسين جوزو في عام 1960 منصب رئيس إدارة الشؤون الدينية والتعليمية في الرئاسة العليا للشيخية الإسلامية في يوغوسلافيا. وبدأ حسين جوزو العمل في مدرسة الغازي خسرويك الثانوية الإسلامية في العام الدراسي 1960/1961، وفي تلك السنة وما تلاها تولى تدريس المواد الآتية: العقيدة، والفقه، والتفسير، والحديث، والأخلاق، والوعظ الديني. وفي عمله مع التلاميذ كان يحدّثهم عن المجتمعات المسلمة، مؤكداً على ضرورة خروج تلك المجتمعات من حالة الركود والتخلف، وحاجتها للتأقلم مع العصرية والظروف الجديدة الاجتماعية والسياسية والثقافية وغيرها. وفي الستينيات، تكلم جوزو وكتب عن الشباب. وكان في محاضراته وأعماله المكتوبة يشير إلى وجود شيء في المجتمع يمكن تسميته بمشكلة الشباب. إلا أنه كان يرى أن مشكلة الشباب لا يمكن عزلها والنظر فيها بشكل مستقل عن المجتمع. بل إن أسلوب حياة الشباب، وفق ما يرى جوزو، يعبر في الواقع عن شكل من أشكال الرفض، الذي يؤدي في النهاية بلا شك إلى التقدم والسير نحو الأمام.

الكلمات الرئيسية: حسين جوزو، مدرسة الغازي خسرويك، الإسلام، المسلمون، العالم الإسلامي، العصرية، الإصلاح.

Summary

CONTRIBUTION OF HUSEIN ĐOZO IN GAZI HUSREV-BEY MADRASA AND HIS VIEW ON THE YOUTH BETWEEN TRADITION AND MODERNITY

Behija Durmišević

In the year 1960, Husein Đozo was elected a head of the Religious-education Office of the Islamic Community of Yugoslavia. In the academic year 1960/61, he started his service in Gazi Husrev-bey's Madrasa. From that year onward there he taught the following subjects: aqaid, fiqh, tafseer, hadith, akhlaq and the methodology of delivering lectures in a jamaat. Working with the students, discussing the Muslim society, he stressed the need to overcome ignorance, and narrow-mindedness and to adjust to the new contemporary developments, adopting the new social, political, cultural and all other circumstances. Throughout the sixties of the 20th century, Husein Đozo spoke and wrote about the youth. Often stressing the elements in our society that could be classified as the problems of the youth. However, he pointed out that the problem of the youth cannot be isolated and viewed outside of the framework of society as a whole. The life of the young people expresses some kind of a revolt which can ultimately be seen as a movement forward and progress.

Keywords: Husein Đozo, Gazi Husrev-bey's madrasa, Islam, Muslims, Muslim world, contemporary world, reforms

ULEMA VAREŠA U OSMANSKOM I AUSTROUGARSKOM PERIODU

Elvir DURANOVIĆ

Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, Sarajevo
elvir.duranovic@iitb.ba

SAŽETAK: Autor u tekstu na osnovu neobjavljene građe i objavljenih radova predstavlja alime, imame i mualime koji su tokom osmanskog i austroougarskog perioda djelovali u Varešu i njegovoj okolini. U prvom dijelu rada govori se o ulemi koja je iz srednjovjekovnih utvrda Dubrovnik kod Ilijaša i Bobovac započela proces širenja islama u vareškom kraju. Drugi dio rada tematizira alime koji su radili kao imami i mualimi u Čaršijskoj džamiji u Varešu od kraja XVIII stoljeća do okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine. Treći dio rada posvećen je alimima koji su djelovali u vareškoj džamiji tokom austroougarskog doba, dok u četvrtom dijelu autor donosi podatke o nekim imamima koji su radili u prigradskim naseljima na području Vareša do kraja Prvog svjetskog rata.

Ključne riječi: Vareš, Čaršijska džamija u Varešu, ulema Vareša, nakšibendijski tarikat

Imami na području Vareša tokom osmanskog perioda

Nakon osmanskih osvajanja Vareš i okolna naselja ušla su u sastav nahije Bobovac (Aličić, 2008:45), a potom nahije Dubrovnik nazvane po istoimenoj srednjovjekovnoj utvrdi u srednjem toku rijeke Misoče (Handžić, 2000/I/1:381-382), te nahije Visoko (Handžić, 2000/1:471). Kao i u drugim bosanskohercegovačkim gradovima, islam i islamska kultura počeli su se razvijati u utvrdama srednjovjekovnih gradova odakle su se vremenom širili na naselja oko grada. Prvi džemati s imamima i mujezinima osnivani su u utvrdama iz kojih se glas mujezina razliječio dolinama oko njih. Na takav

način islam se iz utvrda Dubrovnik i Bobovac širio među lokalnim stanovništvom na području Vareša.

Među prvim imamima u utvrdi Dubrovnik bio je Mevlana Ramadan koji je ovu dužnost, uz platu od 1400 akči¹, obavljao od 1516. godine. (Husić, 2002:94) Između 1530. i 1540. godine imam u Dubrovniku bio je fekih Mehmed koji je imao istu plaću kao i Ramadan-ef. (Husić, 2002:94) U Bobovcu, pak, prvi poznati imam bio je Kasim-ef. Imamsku službu u Bobovcu vršio je u godinama nakon Fatihovog osvajanja ove utvrde 1463. Kasim-efendija je 1472. godine za svoju službu dobio posjede u selima Zgošća i Dragovići.

(Husić, 2000:94-95) Iza njega 1485. godine u utvrdi Bobovac imam je bio izvjesni Karadža koji je za tu službu dobio posjede u Donjoj Ribnici. (Husić, 2000:95) Početkom XVI stoljeća 1516. imam u ovoj utvrdi bio je imam Abdulah-ef. s posjedima u Brežanima. Od 1530. godine imamsku dužnost u Bobovcu obavljao je Muruvet-hodža, sin Alijin. Njemu je u posjed dodijeljeno selo Poljani. (Husić, 2000:95) Zbog širenja osmanske države na zapad i sjever 1540. godine ukinuta je posada u Bobovcu, a s njom i imamska služba.

Osim vojnih utvrda, na području Vareša do XVII stoljeća nije bilo džamija s imamima tako da su se o

¹ *Akča* – para, novčić. Najsitniji turski srebrni novac. Vidi: Škaljić, 1966:78.

² *Sejar-vaiz* – Putujući propovjednik. Škaljić, 1966:555.

³ *Sejar-mualim* – Povremeni sezonski vjerski učitelj. Škaljić, 1966:555.

vjerskom životu brinuli sejar-vaizi² i sejar-mualimi³ o kojima za sada nema sačuvanih podataka. Prema popisu stanovništva Bosanskog sandžaka iz 1604. godine na području Vareša nije popisani nijedan imam niti bilo koji drugi islamski vjerski službenik, što znači da do te godine na području ovog grada nisu postojale nikakve islamske vjerske i prosvjetne ustanove. (Handžić, 2000) Hamdija Kreševljaković navodi da je prva, stara džamija u gradu Varešu sagrađena prije 1655., a poslije 1604. godine. Uz ovu džamiju nalazio se mekteb. U prvoj polovini XVIII stoljeća ova stara džamija u Varešu je izgorjela, pa je oko 1760. godine poznati sarajevski posjednik hadži Mustafa Bešlija⁴ sagrađio novu džamiju. (Kreševljaković, 1942:416-417) Najvjerojatnije je krajem XVIII stoljeća imam u džamiji u Varešu, i to bi bio prvi poznati imam ove džamije, bio hafiz Mustafa. Naime, u Arhivu Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu nalazi se žalba Nefise, kćerke hafiza Mustafe, protiv izvjesnog Stojana. Budući da je ova žalba iz 1811. godine⁵, jasno je da je Mustafa, kao visoki vjerski dostojanstvenik – hafiz, bio imam, tada kao i danas, jedine džamije u Varešu krajem XVIII stoljeća, jer se njegova sigurno punoljetna kćerka Nefisa kadiji sa žalbom obratila 1811. godine. U prilog tvrdnji da je hafiz Mustafa bio imam vareške džamije svjedoči činjenica da se kao imami poslije njega, osim u jednom slučaju, spominju njegovi potomci, a poznato je da su se vjerske službe u osmansko doba, među njima i imamska, po *Tevdžihi džihet kanunami* prenosile s oca na sina. Naime, nakon hafiza Mustafe, imam i hatib u Čaršijskoj džamiji u Varešu bio je Abdulah halifa, sin Alijin, koji je na toj dužnosti ostao do smrti 1822. godine. (Kreševljaković, 1943:417) Carskim beratom od 17. januara 1823. godine za imama u džamiji u Varešu postavljen je Huseinhalifa, sin Mustafin (Kreševljaković, 1943:417), odnosno hafiza Mustafe. Imamsku službu u Čaršijskoj džamiji iza Husein-ef. naslijedio je njegov sin Salih koji je u mladosti 1807. prepisao

djelo *Zubde en-nesaih ve 'umde et-teravib* koje se čuva u orijentalnoj zbirici Nacionalne i univerzitetske biblioteke u Sarajevu. (Lavić, 2011:kat. br. 1231, Rs br. 535) Isti ovaj Salih prepisao je 1812. godine i drugi rukopis, *Mizan el-Hakk fi ihtijar el-Hakk*. Ovaj rukopis nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. (Kreševljaković, 1943:417) Iz navedenog zaključujemo da su imami u Čaršijskoj džamiji u Varešu od kraja XVIII do polovine XIX stoljeća, osim u slučaju Abdulaha, sina Alijinog, bili hafiz Mustafa i njegovi potomci, sin Husein i unuk Salih.

U popisu stanovništva nahije Visoko iz 1850. navodi se da je mahalski imam u Varešu te godine bio Mehmed-efendija, sin Osmanov, koji je na tu dužnost imenovan iza Salih-ef., sina Huseinovog. Mehmed-efendija je umro 1852. godine⁶.

Tada ili nešto ranije na mjesto imama u Varešu dolazi čuveni alim i šejh Muhamed-ef. Hadžijamaković. Muhamed-ef., sin Mehmeda Alem-dara, rođen je 1812. ili 1814. godine u Sarajevu. Nakon početnog školovanja u mektebu i nekoj od sarajevskih medresa Muhamed-ef. odlazi na studije u Istanbul gdje ostaje vrlo kratko, tek devet mjeseci. Po jednoj verziji iz Istanbula se vratio na očevo poziv, a po drugoj, iz Istanbula je otišao jer su na nekom prijemu, na kojem su bili učenici medresa, došli hrvači među kojima je bio i izvjesni Arap, čuven po snazi i vještini. Muhamed-ef. se okušao s njim i savladao ga pri čemu je, izgleda, ovog Arapa prejakno stisnuo, od čega je ovaj umro. Čuvši za to, sultan ga je pozvao da ga nagradi, međutim, on je pomislio da ga sultan poziva na odgovornost, pa je napustio Istanbul i vratio se u Bosnu. (Hadžijamaković, 1996:295-296)

Čini se da je Muhamed-ef. prvo postavljen na dužnost imama imao upravo u Čaršijskoj džamiji u Varešu. U Varešu se zadržao prilično dugo, od 1850. do 1864. godine. Uz vjersko-prosvjetni rad u džamiji u Varešu i okolnim mjestima, vrijeme u ovom živopisnom bosanskohercegovačkom gradiću iskoristio je za lično usavršavanje, posvetivši se izučavanju tesavufa. I prije dolaska u Vareš bio je derviš nakšibendijskog tarikata i murid Siri-babe (umro 1847), šejha tekijske na Oglavku, koji mu je dao inabu – program učenja koji se dodjeljuje muridima prilikom stupanja u tarikat. (Hadžijamaković, 1996:296) Ljubav prema Allahu i posvećenost duhovnom usavršavanju bili su mu vodilja tokom cijelog života. Iz poštovanja prema svom šejhu i učitelju, Muhamed-ef. se dok je bio imam u Varešu oženio kćerkom Sirri-babe, Latifom, s kojom je imao dvije kćeri: Ummihanu i Fatimu. Nakon smrti supruge Latife, Muhamed-ef. se oženio po drugi put, Hasnom Hasagić rodnom iz Sarajeva, čija je porodica u to vrijeme živjela u Varešu. S njom je imao jednu kćer: Dervišu i tri sina: Abdulaha, Ahmeda i Muhameda. (Hadžijamaković, 1996:296) Muhamed i Ahmed su postali čuveni alimi i muderisi. Ahmed je predavao u Hanikahu do njegovog spajanja s Kuršumli-medresom 1921. godine. Pred njim je učio znameniti bošnjački alim Muhamed Seid Serdarević kojem je Ahmed-ef. Hadžijamaković izdao idžazetnamu. (Duranović, 2023:32-33) Muhamed je bio muderis u Atmejdand-medresi. Jedno vrijeme predavao je vjeronauku u Dječjačkoj školi u Sarajevu. (Hadžijamaković, 1996:296) Nakon smrti šejha Gazi Husrev-begovog hanikaha Mustafa-ef.⁷, u decembru

⁴ Mustafa Bešlija poznati je sarajevski dobrotvor s kraja XVIII stoljeća. Među njegovim brojnim hajatima je izgradnja džamije u Varešu. Umro je 1794. godine u Sarajevu. O Mustafi Bešliji više vidi: Bašeskija, 1997:333.

⁵ "Murasela", A-265/TO, Arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke (AGHBB)

⁶ TC BOA Nufus Defterleri.

⁷ Hamdija Kreševljaković među šejhovima

Hanikaha spominje i šejha Mustafu koji je na ovoj dužnosti naslijedio Kučuk Mehmed-ef. Budući da je nakon smrti Kučuk Mehmed-ef. 1852. ostalo upražnjeno mjesto šejha u Gazi Husrev-begovom hanikahu, Asimbeg, mutevelija Gazi Husrev-begovog vakufa doveo je iz Istanbula šejha Mustafa-ef. koji je bio rodnom iz Sarajeva. Vidi: Kreševljaković, 1932:157.

1864. na njegovo upražnjeno mjesto u Hanikahu, na prijedlog sarajevskog kadije, carskim beratom od 26. januara 1865. imenovan je šejh Muhamed-ef. Hadžijamaković. Do okupacije 1878. Muhamed-ef. se posvetio svojim dužnostima u Hanikahu gdje je uz zikr četvrtkom uveo i neke predmete iz medrese (Hadžijamaković, 1996:296), uslijed čega su učenici Gazi Husrev-begove medrese počeli da odlaze na predavanja u Hanikah. S tom praksom nastavio je i Ahmed-ef. Hadžijamaković koji je svog oca naslijedio na dužnosti šejha u Hanikahu. Predanim radom u Hanikahu, uz izuzetne retoričke sposobnosti potvrđene na brojnim vazovima koje je održao, ubrzo je stekao veliki ugled u Sarajevu. (Hadžijamaković, 1996:296) Početkom austrougarske okupacije Muhamed-ef. Hadžijamaković je zajedno s drugim ponosnim Bošnjacima stao u odbranu Bosne i Hercegovine. Zbog aktivnog učešća u organiziranju otpora okupaciji, imam Čaršijske džamije u Varešu i šejh Gazi Husrev-begovog hanikaha, šejh Muhamed-ef. Hadžijamaković, osuđen je na smrt i pogubljen 25. augusta 1878. godine ispod Gorice. Ukopan je u blizini mjesta gdje je ubijen. Mezar mu nije bio obilježen tako da se ni danas ne zna gdje mu je grob. (Hadžijamaković, 1932:297-299)

Imami Čaršijske džamije u Varešu u austrougarsko doba

Poslije Muhamed-ef. Hadžijamakovića, na dužnosti imama Čarijske džamije iza 1864. godine nalazimo

Husein-ef. Demirovića. Husein-ef. je potomak ulemanske porodice Demirovića iz Ramića-mahale u Banovićima. Njegov otac mula Hasan bio je dugogodišnji imam Stare džamije u Banovićima. (Bećarević, 2013:71) Husein-ef. je rođen 1854. godine. Osnovno školovanje završio je u rodnom mjestu, nakon čega je upisao Behram-begovu medresu u Tuzli. Okončavši školovanje u Tuzli, Husein-ef. je nastavio studije u Istanbulu u Fatihovoj medresi gdje je dobio idžazet. (Ibni Hasan, 1985:31) Prije 1890. godine bio je imam, hatib i mualim u Varešu iz kojeg je u augustu te godine u svojstvu imama Čaršijske džamije od Zemaljskog vakufskog povjerenstva tražio novčanu potporu.⁸ Kao svršnik Fatihove medrese u Istanbulu Husein-ef. je vrijedno radio kao imam i mualim. U molbi od 6. augusta 1890. piše kako ima mnogo posla (hizmeta) na vjerskom prosvjećivanju Bošnjaka vareškog kraja. U Varešu je ostao do 1893. godine, kada je u dogovoru s Bošnjacima Vlasenice prešao na dužnost imama i hatiba Sultan-Fatihove džamije u Vlasenici,⁹ za šta mu je Ulema-medžlis u junu 1895. izdao dekret o namještenju.¹⁰ U Vlasenici je imenovan za prvog mualima u mektebi-ibtidaiji¹¹ te za člana Vakufskog povjerenstva u ovom gradu.¹² Uz to, budući da je krajem XIX i početkom XX stoljeća u Vlasenici još uvijek bila aktivna medresa, Husein-ef. je imenovan za njenog muderisa. (Suljković, 1989:38) Shodno navedenom, sve ključne vjerske dužnosti u Vlasenici krajem XIX stoljeća obnašao je

Husein-ef. Demirović. Budući da je preuzeo nekoliko važnih funkcija koje je u drugim mjestima obavljalo više osoba, Husein-ef. jednostavno nije bio u mogućnosti svakoj od njih posvetiti se u punom kapacitetu tako da su se određeni propusti u radu prvo počeli primjećivati u njegovom radu u mektebi-ibtidaiji. Naime, Vakufska komisija u Vlasenici žalila se 1901. godine Ulema-medžlisu na njegov nemaran rad u ovoj obrazovnoj ustanovi.¹³ Nekoliko godina kasnije, 1906. Husein-ef. je premješten na mjesto imama, hatiba i mualima u džematu Puračić kod Lukavca.¹⁴ U Puračiću se zadržao nekoliko godina, a potom se 1912. godine vratio u Vlasenicu na ranije dužnosti. Iako je i sam često bio u potrebi, ipak je našao načina da te 1912. godine s pozicije imama i mualima u Vlasenici dadne dobrovoljni prilog za "Gajret". (Javne potvrde..., 1912:15) Također, početkom Prvog svjetskog rata u augustu 1914. dao je prilog za "Bosansko-hercegovačko zemaljsko društvo za pomoć i dobrovoljnu sanitarnu njegu u ratu, a u slučaju opće nevolje i u mirno doba u Sarajevu". (Vlasenica..., 1914:2) Hasan Tihjić iz Vlasenice koji je lično poznavao Husein-ef. Demirovića opisao ga je na sljedeći način:

Bio je visok, tankovijast, brada progrušala, a na glavi je nosio veliku bijelu ahmediju i često bi šetajući se čaršijom zavlacio ruke pozadi svog dugog crnog džubeta. Bio je mnogo pedantan. Nije pušio. Sve u svemu bila je to jaka i cijenjena persona naše kasabe. Ponekad bi volio da se našali. Svakog Bajrama bi ispekao veliki kotao halve, a mi djeca, ponesi bi kašćice za pasom da bi mogli jesti halvu. Često bi se družio sa njim kadija Hadžegrija, Brčak. (Softić, 1978:390)

Tokom Prvog svjetskog rata zajedno s Bošnjacima Vlasenice bio je primoran otići u muhadžirluk, skrasivši se u Tuzli. U ratnim godinama počeo je pobolijevati.¹⁵ Nakon povratka u Vlasenicu, iza rata, zdravlje mu se pogoršalo. Umro je 1919.

⁸ "Iz Vareša Demirović Husein eff moli za jednu potporu", ZVP-13-2628/1890, AGHBB.

⁹ "Zapisnik", ZVR-105-5439/1898, AGHBB.

¹⁰ "Medžlis ulema dostavlja dekret Demirović Husejin ef. za imamet i hatabet Sultan Mehmed Fatih vakufa u Vlasenici", ZVR-2569/1895, AGHBB.

¹¹ "Reformirana muhamedanska vjerska škola mektebi ibtidaije u Vlasenici – Godišnji školski zaključni izkaz za školsku godinu 1900. 1901", ZVR-158-3565/1901, AGHBB.

¹² "Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu br. 15147/I, ZVR-148-543/1901, AGHBB.

¹³ "Vlasenica vak. kom. Saopćenje glede nemarnosti Husein ef. Demirovića" I mual. mektebi ibtidaije", ZVR-158-3564/1901.

¹⁴ "Medžlis ulema dostavlja dekret Demirovića Husein ef. za imamet, hitabet i mekteb mualimluk Puračić džamije vakufa kotar D. Tuzla", ZVR-263-3072/1906.

¹⁵ "Lječnička svjedodžba", UM-7-1767/1918, AGHBB.

godine u Vlasenici gdje je i ukopan. Među Bošnjacima ovog grada ostao je upamćen kao posljednji muderis vlaseničke medrese. (Suljić, 1989:38)

Da je Vareš privlačno mjesto za imame sklone tarikatu i duhovnom napredovanju kroz nauku tesavufa potvrđuje dolazak hadži hafiza Salih-ef. Suljića, poznatog pod nazivom Hafiz Kuga, u ovo mjesto. Svjetlo tesavufa koje je upalio šejh Muhamed-ef. Hadžijamaković u Varešu nastavilo je sjati s Hafizom Kugom. Hafiz Salih-ef. Suljić rođen je u selu Kuge kod Srebrenika 1870. godine. Nakon osnovnog obrazovanja koje je stekao u rodnom mjestu upisao je Svirac-medresu u Gradačcu u kojoj je naučio Kur'an napamet i dobio časno zvanje hafiza. (Hadžimehanović, 1983:187) Po okončanju školovanja u Medresi 1893. godine prvo zaposlenje nalazi upravo u Varešu gdje je na dužnosti imama Čaršijske džamije naslijedio Husejn-ef. Demirovića. Ubrzo po dolasku u Vareš opazio je među džematlijama tragove nakšibendijskog tarikata preostale iz vremena šejha Muhamed-ef. Hadžijamakovića, pa je tri godine, koliko se nalazio na dužnosti imama Čaršijske džamije, iskoristio za dublje upoznavanje s ovim derviškim redom i druženje sa šejhovima nakšibendijskog tarikata na Oglavku i Živčićima, u čiji red je i sam pristupio. Oplemenivši svoj život tesavufskom naukom kroz nakšibendijski usul, hafiz Salih-ef. Suljić je 1896. godine napustio Vareš. Godine 1901. prvi put je išao na hadž kao hadžija iz Tuzle. (Ovogodišnje hadžije..., 1901:3) Budući da je u svoje doba bio izuzetno cijenjen, ljudi iz raznih krajeva Bosne i Hercegovine molili su ga da on za njihove umrle, bolesne ili nemoćne kao bedel obavi hadž. Zabilježeno je da je 1932.

godine hadž obavio za nekog Bošnjaka iz Zenice, mada je u to doba bio imam i mualim u Tuzli. (Hakki, 1933:233) Tokom života devet puta je obavio hadž, što za sebe, što kao bedel. (Hadžimehanović, 1983:187) Krajem XIX i početkom XX stoljeća hفز. Suljić je imenovan za imama u Pačadži Hadži Nesuhovoj džamiji u Sarajevu¹⁶, da bi 1910. godine¹⁷ bio postavljen za imama Kosundže Osman-begove ili Brđanske džamije. (Hadžimehanović, 1983:187). Hafiz Suljić bio je vrlo osebudna i interesantna osoba. Nosio je poširoko crno džube i bijelu ahmediju. Bio je dobroćudan i plemenit. S namjerom da pomogne ljudima bavio se pisanjem zapisa. Mnogo je putovao po cijeloj Bosni i Hercegovini, a posebno po Bosanskoj krajini. Smatralo se da je bio evlija, dobri čovjek koji je imao *keramete*¹⁸. Svake godine je išao na dovu na Ajvatovicu, a u Pruscu je odsjedao kod svojih ahbaba Saliha i Mujage Čepala (Čepalo, 2001:130), a i sam je učio kišne dove u Tuzli. (Hadžimehanović, 1982:187) Neposredno pred početak Drugog svjetskog rata, u februaru 1941. godine, hفز. Suljić je kao imam Brđanske džamije u Tuzli uputio dopis Ulema-medžlisu u Sarajevu da mu se, s obzirom na starost i činjenicu da je u imamskoj službi do tada bio blizu 50 godina, odredi redovna mjesečna plaća. Ulema-medžlis je njegovu molbu prosljedio Saborskom odboru koji je istu odbio uz obrazloženje da za 1941. godinu u budžetu nisu predviđena sredstva za takav izdatak te da se za narednu budžetsku godinu odobri stalna mjesečna plaća hفز. Suljiću.¹⁹ Cijeli Drugi svjetski rat proveo je sa svojim džematlijama na dužnosti imama u Brđanskoj džamiji. Umro je 1945.

godine. Prema ličnoj želji, ukopan je na porodičnom imanju pored svog sina Džemala koji je umro 1943. (Hadžimehanović, 1981:133-134) Hafiz Suljić bio je oženjen Fatimom Džambić iz Srebrenika. (Strašević, 2021:65) Njegov brat Mehmed bio je dugogodišnji mujezin Jalske džamije, a njegov sin Hamdi bio je imam Mosničke džamije u Tuzli. (Hadžimehanović, 1982:187-178)

Iza hafiza Salih-ef. Suljića od 1897. godine dužnost imama i hatiba Čaršijske džamije i mualima sibjan-mekteba u Varešu obavljao je Mehmed-ef. Semić.²⁰ Mehmed-ef. Semić rođen je u Arnautovićima kod Visokog. U molbi za izdavanje dekreta Mehmed-ef. Semiću koju su Bošnjaci Vareša uputili Ulema-medžlisu u Sarajevu 1899. godine navodi se da je on završio medresu u Visokom, a poslije nje i neku od sarajevskih medresa.²¹ Dekret je dobio 1901. godine.²² Po dolasku u Vareš Mehmed-ef. Semić u potpunosti se posvetio vjersko-prosvjetnom radu i islamskom prosvjećivanju Bošnjaka ovog grada i okoline. Opisujući dužnosti koje je u Varešu obavljao, on u jednoj molbi iz 1910. godine piše:

“Služim kao mualim i imam u gradu Varešu već 13 godina uz godišnju platu od 200 kruna koja mi je određena od vareškog vakufa. Mekteb u kojem služim pohađa djece koja u naukama napreduju skoro kao i u reformiranim mektebi ibtidajama jer držim predavanje kao i u ibtidajama t. je. izim jula i augusta po 4 sati. Sjeromašan sam i otac dvoje nejake djece kojih sa svojom nezatnom platom uzdržavati mogućom nisam.”²³

Bio je oženjen Sabijom (Sabrijom) Serezlija s kojom je imao četvero djece, dva sina i dvije kćeri.²⁴

¹⁶ “Zemaljska vakufska blagajna br. 4443 od 13.12.1899”, ZVR-127-4443/1899, AGHBB.

¹⁷ “Tuzla 492/12 od 18.5.1915.” UM-4-320/1915, AGHBB.

¹⁸ *Keramete* – čudo svojstveno samo dobrim, pobožnim ljudima. Škaljić, 1966:406.

¹⁹ “Suljić hفز. Salih Tuzla br. 331/1941 od 19.2.1941”, R-VIS-8-1709/1941, AGHBB.

²⁰ “Molba Mehmeda Semića mualima sijan mekteba u Varešu radi naklađenja obustavljene mu subvencije”, VMSO-34-6952/1910, AGHBB.

²¹ “Visoko – Vakufska komisija traži dekret imamu džamije u Varešu Mehmed ef. Semiću”, ZVR-240-3837/1900, AGHB.

²² “Medžlis ulema šalje prepis dekreta Semića Mehmed ef. za imamet

džamije Vareš kot. Visoko”, ZVR-157-3446/1901, AGHB.

²³ “Molba Mehmeda Semića mualima sijan mekteba u Varešu radi naklađenja obustavljene mu subvencije”, VMSO-34-6952/1910, AGHBB.

²⁴ Kazivao šejh Azmir Muftić iz Vareša. Zabilježio Elvir Duranović 10. augusta 2024.

Zajedno s mutevelijom vakufa Čaršijske džamije, Alagom Serezlijom, Mehmed-ef. Semić je 28. decembra 1906. godine uputio javnu zahvalu Visokoj zemaljskoj vladi u Bosni i Hercegovini koja je poklonila jednu zgradu za stan imama u Varešu. Te 1906. godine u Varešu je bilo 60 bošnjačkih kuća koje su se do ovog rješavanja stambenog pitanja brinule o smještaju imama i njegove porodice. (Javna zahvala..., 1907:3)

Mehmed-ef. Semić bio je dobar imam i muallim. Godine 1910. godine Kotarsko vakufsko povjerenstvo u jednom dopisu hvali Mehmed-ef. navodeći da se radi o izuzetno sposobnom muallimu, koji, iako radi u sibjan-mektebu, nastavu izvodi kao u reformiranoj mektebi-ibtidaiji.²⁵ Umro je na dužnosti imama Čaršijske džamije u Varešu u maju 1919. godine. Vijest u njegovoj smrti ostala je zabilježena u dokumentu Adem-ef. Imamovića, imama iz Lišnje kod Prnjavora, koji je 21. maja 1919. godine uputio molbu Ulema-medžlisu u Sarajevu u kojoj između ostalog stoji:

“Zato molim Visoki naslov da me blagoizvoli imenovati kao vjeroučitelja i imama u Varešu pošto je tamošnji vjeroučitelj i imam Mehmed-ef. Semić prije 3 dana umro...”²⁶

Mehmed-ef. Semić bio je posljednji imam Čaršijske džamije u Varešu u austrougarsko doba. Njegov sin Hamdija Semić završio je medresu u Travniku.

Imami i mualimi u vareškim prigradskim naseljima tokom osmanskog i austrougarskog perioda

Krajem XIX i početkom XX stoljeća u prigradskim naseljima na području Vareša djelovali su pojedini imami i mualimi o kojima u sačuvanim dokumentima nema mnogo podataka. U džematu

Budoželje, općina Vareš, jedno vrijeme prije Prvog svjetskog rata kao mualim radio je Salih-ef. Fatić, sin Alije. Salih-ef. je rođen 1847. godine na Budoželju. On se u dokumentima potpisivao kao Salih Fehmi, a ponegdje je ispred svog imena dodavao titulu Munla.²⁷ U sačuvanim dokumentima iz lične biblioteke Salih-ef. Fatića nalaze se vasijetname, razne dove, zikrovi, ali i neki zapisi na osnovu kojih znamo da se bavio duhovnim iscjeljivanjem, što je bila gotovo uobičajena praksa među imamima u to doba.²⁸ Godine 1911. zajedno s Mehmed-ef. Semićem učestvovao je u prikupljanju sredstava za rad prosvjetnih društava u Sarajevu. (Vareš..., 1911:3) Na jednom od dokumenta Salih-ef. je lijepim kaligrafskim rukopisom ispisao poruku: *Selametu-l-insan fi hifzi-l-lisan*²⁹.

U Ligatićima, Hoćeviji i Čuništima, općina Vareš, tokom austrougarskog perioda imam je bio Hasan-ef. Hršumović. Hasan-ef. je rođen 1873. godine, a umro je 1939. godine.³⁰ Slično kao i kod Salih-ef., među sačuvanim dokumentima iz lične biblioteke Hasan-ef. Hršumovića nalaze se: vjenčani listovi, vasijetname, dove i zapisi.³¹

Kao sibjan-mualim u Daštansku, općina Vareš, prije 1915. godine radio je Alija-efendija Hrvat. Alija-ef. je rodom iz Zubeta. Budući da je bio neredovan na vjerskoj pouci u mektebu, kao i na vjeronauci u Narodnoj osnovnoj školi u Pržićima, Bošnjaci iz Daštanskog 1915. godine pozvali su Sulejman-ef. Malkića, koji je tada bio imam u Poljicu kod Tuzle, da preuzme dužnost vjeroučitelja u osnovnoj školi i sibjan-muallima

u Daštansku. Uz to, Sulejman-ef. je organizirao poseban mekteb za žensku djecu i držao je predavanja za žene. Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Visokom cijenilo je njegov rad i o njemu se pohvalno izražavalo.³²

Zaključak

U ovom radu predstavili smo, shodno dostupnoj građi i izvorima, poznate podatke o ulemi Vareša i okoline tokom osmanskog i austrougarskog doba. Sumirajući podatke o ulemi na području Vareša, vidljivo je da su, osim u starije doba kada se imamska služba prenosila s oca na sina, u Čaršijskoj džamiji u ovom gradu službovali mladi, energični imami željni dokazivanja. Jedan od vođa otpora austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine, šejh Muhamed-ef. Hadžijamaković, upravo je u Varešu imao svoje prvo zaposlenje. Druga osobitost vareške uleme jeste njihova bliskost sa sufizmom i pripadnost nakšibendijskom tarikatu. Dvojica uglednih šejhova, šejh Muhamed-ef. Hadžijamaković i šejh Salih-ef. Suljić, zvani Hafiz Kuga, ostavili su dubok tarikatski trag u Varešu koji se osjeti do današnjih dana.

S ciljem proširivanja znanja o vareškim imamima, hatibima, muallimima i vjeroučiteljima potrebno je obraditi orijentalne rukopise iz njihovih ličnih biblioteka koje se nalaze u privatnoj kolekciji šejha Azmira Muftića u Varešu.

Također, naredna istraživanja trebala bi se fokusirati na ulemu koja je rođena u Varešu, ali nije djelovala na tom području, poput Ragib-ef. Kazafirovića, Omer-ef. Muftića i drugih.

²⁵ “Vakufsko-mearifskom saborskom odboru u Sarajevu”, VMSO-34-6952/1910, AGHBB.

²⁶ “Molba za premještenje iz Lišnje u Vareš”, UM-6-1217/1919, AGHBB.

²⁷ Zbirka orijentalnih dokumenata Salih-ef. Fatića u vlasništvu Muftić Azmira iz Vareša.

²⁸ Ibid.

²⁹ “Čovjekov spas je u čuvanju jezika”.

³⁰ Zbirka orijentalnih dokumenata Hasan-ef. Hršumovića u vlasništvu Muftić Azmira iz Vareša.

³¹ Ibid.

³² “Sulejman ef. Malkić – Molba za izdavanje dekreta”, UM-6-706/1915. AGHBB

Literatura

- Aličić, S., Ahmed (2008). *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*. Mostar: Islamski kulturni centar.
- Bašeskija, Mula Mustafa, Ševki (1997). *Ljetopis*. Sarajevo: Sarajevo publishing.
- Bećarević, Šemso (2013). "Banovići (selo) od osmanskog perioda do danas". *Baština sjeveroistočne Bosne*, 6, 71-79.
- Čepalo, Husein (2001). *Kulturno historijski spomenici općine Donji Vakuf*. Donju Vakuf: BZK "Preporod" Donji Vakuf.
- Duranović, Elvir (2023). "Idžazetnama Muhameda Seida Serdarevića". *Novi Muallim*, 24, 95, 32-38.
- Hadžimehanović, Refik (1981). "Ljetopis tuzlanskih džamija". *Takvim za 1982.*, 133-134.
- Hadžimehanović, Refik (1982). "Tuzlanski. Hafizi", *Takvim za 1983.*, 187.
- Hakki, I. (1933). "Moje putovanje na hadž (nastavak 7)". *Hikmet*, 44, 233.
- Handžić, Adem (2000). *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*. Zürich: Bošnjački institut odjel Sarajevo i Sarajevo: Orijentalni institut.
- Husić, Aladin (2022). "O imamskoj službi u tvrđavama Bosanskog sandžaka u 15. i prvoj polovini 16. vijeka". *Novi Muallim*, 1, 4, 84-100.
- (1907). "Javna zahvala". *Sarajevski list*, 30, 3, 3.
- (1912). "Javne potvrde-Darovi". *Gajret*, V, 1, 15.
- Kreševljaković, Hamdija (1943). "Vareš kao glavno središte gvozdenog obrta u Bosni i Hercegovini do 1891.". *Glasnik hrvatskog zemaljskog muzeja u Sarajevu*, god. 1942, 409-460.
- Kreševljaković, Hamdija (1932). *Spomenica Gazi Husrev-begove četrsto-godišnjice*. Sarajevo.
- Lavić, Osman (2011). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH i London: Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe.
- (1901). "Ovogodišnje hadžije". *Bošnjak*, 10, 3.
- Suljkić, Hifzija (Ibni Hasan), (1985). "Džamije u Puračiću, Lukavcu i Banovićima", *Islamska misao*, VII, 73, 29-31.
- Suljkić, Hifzija (1989). "Objekti islamske kulture u Vlasenici". *Islamska misao*, XI, 124, 37-39.
- Softić, Nuraga (1978). "Tragom zaboravljenih". *Glasnik VIS*, XLI, 4, 389-390.
- Škaljić, Abdulah (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.
- (1911). "Vareš". *Zeman*, 45, 5.
- (1914). "Vlasenica 29. augusta". *Sarajevski list*, 212, 2.

الموجز

علماء فاريش في العهدين العثماني والنمساوي الهنغاري

ألفير دورانوفيتش

يعرض الكاتب في هذا المقال، مستنيداً إلى مواد غير منشورة وأعمال منشورة، العلماء والأئمة والمعلمين الذين عملوا في فاريش والمناطق المحيطة بها خلال الفترتين العثمانية والنمساوية الهنغارية. يتحدث الجزء الأول من المقال عن العلماء الذين بدأوا نشر الإسلام منطلقين من حصون القرون الوسطى في دوبروفنيك القريبة من إيلياش وبوبوفاتس. ويتناول الجزء الثاني العلماء الذين عملوا أئمة ومعلمين في مسجد تشارشيا في فاريش منذ نهاية القرن الثامن عشر وحتى سقوط البوسنة والهرسك تحت الحكم النمساوي الهنغاري عام 1878. وأما الجزء الثالث من المقال فهو مخصص للعلماء الذين عملوا في مسجد فاريش خلال العصر النمساوي الهنغاري، بينما يقدم الكاتب في الجزء الرابع معلومات عن بعض الأئمة الذين عملوا في ضواحي منطقة فاريش حتى الحرب العالمية الأولى.

الكلمات الرئيسية: فاريش، مسجد تشارشيا في فاريش، علماء فاريش، الطريقة النقشبندية.

Summary

ULAMA OF VAREŠ DURING THE OTTOMAN AND AUSTRO-HUNGARIAN RULES

Elvir Duranović

This text presents 'alims, imams and mu'allims of Vareš and its surroundings during the periods of the Ottoman and Austro-Hungarian rules respectively. The Author for this purpose used published works as well as some unpublished sources. The first part of the article relates about the ulama from the medieval forts of Dubrovnik, near Ilijaš, and Bobovac. The second part thematizes 'alims who worked as imams and mu'allims in Čaršijska džamija mosque in Vareš in the period between the ending of the 18th century until the occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878. The third part of the article presents those 'alims who worked in Vareš mosque during the Austro-Hungarian rule, and the final part brings some data on some 'alims who worked in the areas in the surroundings of Vareš until the First World War.

Keywords: Vareš, Čaršijska džamija mosque in Vareš, ulama in Vareš, Nakshbandi tariqat

TAJIB-EF. BALTA – PORTRET IMAMA U VAREŠU U XX STOLJEĆU

Ferid DAUTOVIĆ

Studentski centar Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

SAŽETAK: Autor u ovom radu predstavlja biografiju vrijednog vareškog imama Tajib-ef. Balte koji je gotovo cijeli radni vijek proveo u džematu Budoželje, općina Vareš, gdje se zajedno s porodicom i skrasio. Na osnovu neobjavljene građe iz arhiva Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, autor portretira vjersko-prosvjetno djelovanje Tajib-ef. Balte koji je od najviših organa Islamske zajednice pohvaljivan za svoj misijski rad.

Ključne riječi: Tajib-ef. Balta, Budoželje, Crna Rijeka, Vareš, Vakufsko povjerenstvo Visoko

Život, školovanje i angažman Tajib-ef. Balte do dolaska u Vareš

Tajib-ef. Balta rođen je 29. augusta 1902. godine u Kamenici, Crna Rijeka kod Ilijaša. Sin je Ibrahim-ef. i Kade, rođene Šehić, iz Kamenice. Narodnu osnovnu školu završio je u Srednjem, a mekteb pred svojim ocem u rodnom mjestu nakon čega je upisao Merhemića-medresu u Sarajevu u kojoj mu je predavao poznati muderis Hasan-ef. Muhamedagić, Bišćak. U Merhemića-medresi uspješno je završio sedam razreda. Po okončanju školovanja u Medresi, 19. februara 1922. zaposlio se kao sibjan-mualim u džamiji u rodnoj Crnoj Rijeci, za šta je od Ulema-medžlisa u Sarajevu 6. marta 1922. dobio dekret br. 7036. registarski broj 254/1922.¹ Na ovu dužnost imenovan je po *Tevdžib džihet kanunami* budući da je prije njega istu službu sibjan-mualima u

Crnoj Rijeci obavljao njegov otac Ibrahim-ef. Uz ovu dužnost dvije godine kasnije rješenjem Pokrajinske uprave br. 20/24 od 16. januara 1924. imenovan je za vjeroučitelja islamske vjeronauke u Narodnoj osnovnoj školi u Nišićima.² U to doba mladi Tajib-ef. potpuno se posvetio vjersko-prosvjetnom radu u mektebu i osnovnoj školi, marljivo prenoseći znanja o islamu na mlađe generacije. Na tim poslovima zatekao ga je poziv za služenje vojnog roka, tako da je od 22 aprila 1925. do 22. januara 1926. godine služio vojni rok u Bolničkoj četi u Kumanovu, Makedonija.³

Vrativši se iz Kumanova, Tajib-ef. je preuzeo ranije dodijeljene mu dužnosti sibjan-mualima u Crnoj

Rijeci i vjeroučitelja u osnovnoj školi u Nišićima. Reorganizacijom nižih organa Islamske zajednice i uvođenjem pozicije imama matičara, Tajib-ef. je 1928. godine polagao državni ispit za vođenje matica. Na spomenutom ispitu od njega se tražilo da pokaže znanje iz: kiraeta, islamskog vjerovanja, ibadata, ahlaka, povijesti islama, munakehata (glavni šerijatski propisi o braku), osnovnih principa administracije (teorija i praksa), zakonskih i krivičnih propisa o odgovornosti za nepravilno vođenje matica, zakona o ustrojstvu mornarice, čitanja i pisanja (arebica, latinica i ćirilica) te vjersko-prosvjetnog autonomnog Štatuta (tada važećeg Ustava Islamske zajednice). Na ovom ispitu Tajib-ef. je pokazao izvrsno znanje

¹ "Dekret za sibjan mualima", Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, Arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu (AGHBB).

² "Rješenje za vjeroučitelja", Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

³ "Vojna isprava bolničke čete Sarajevo", Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

položivši ga s odličnim uspjehom.⁴ S položenim ispitom za vođenje matica Tajib-ef. Balta ispunio je sve uslove da može biti imenovan na dužnost imama matičara, tj., bio je osposobljen za vršenje dužnosti imama, hatiba, muallima (vjeroučitelja) i obaveza vezanih za vođenje matičnih knjiga rođenih, vjenčanih i umrlih Bošnjaka muslimana na području Ulema-medžlisa u Sarajevu.

Neposredno poslije uspješno položenog ispita 1928. godine Tajib-ef. je postavljen za imama, hatiba, muallima/vjeroučitelja u džematu Čifluk Crna Rijeka, Muftijstvo sarajevsko. U dekretu koji je za tu poziciju dobio od reisul-uleme Čauševića stoji:

Ovo zvanje skopčano je sa vođenjem matice rođenih, vjenčanih i umrlih muslimana u Bosni i Hercegovini u smislu Uredbe Ministarstva vjera u Beogradu od 5. decembra 1927. Na dužnosti koje Vam se povjeravaju ovim dekretom imate nastupiti čim primite dekret i iste savjesno vršite. Nastojte da svoje vladanje udesite u granicama šerijata i da uvijek služite dobrim primjerom svojim džematlijama, ukazujući dužno poštovanje pretpostavljenim vlastima i službenim organima.⁵

Nakon što je nastupio na dužnost imama matičara u džematu Čifluk Crna Rijeka, Tajib-ef. se u decembru 1929. u sreskom šerijatskom sudu u Sarajevu oženio Musa Nefom, kćerkom Tahira i Malke, rođenoj 1912. godine. S Nefom je Tajib-ef. imao sedmero djece, četiri sina i tri kćerke: Ibrahim (rođ. 6.5.1928), Asim (rođ. 1.2.1931), Hasnija (rođ. 24.7.1933), Džemal (rođ. 9.2.1936), Muhamed (rođ. 1.3.1938), Fahrija (rođ. 20.6.1941) i Hatidža (rođ. 1942).⁶ Prema kazivanju njegovog

sina Zihnije Balte koje je zabilježio šejh Azmir Muftić, ovdje spomenutog sina Ibrahima Tajib-ef. je dobio s prvom ženom Sadiković Vasvijom. Poslije nje, Tajib-ef. se oženio Nafijom Musa s kojom je imao devetero djece, pet sinova: Džemal, Muhamed, Fahrija, Zihnija i Mehmedalija te četiri kćerke: Vasvija, Hasna, Zineta i Nevzeta.⁷

U ovom periodu Tajib-ef. se angažirao u Udruženju imama matičara. Naime, na osnivačkoj skupštini ovog udruženja održanoj u Sarajevu 25. februara 1931. godine on je izabran za zamjenika članova Kandidacionog odbora ovog udruženja. (Osnivanje Udruženja..., 1931:151-152)

Na poziciji imama matičara u Crnoj Rijeci Tajib-ef. je ostao do kraja 1932. godine kada je postavljen za imama matičara u džematu Budoželje, općina Vareš.

Tajib-ef. Balta – imam u džematu Budoželje, Vareš

Naime, Ulema-medžlis u Sarajevu razriješio ga je 1932. godine dužnosti imama u džematu Čifluk Crna Rijeka, a umjesto njega na tu poziciju imenovan je Arif-ef. Frljak. S druge strane, Tajib ef. je dekretom broj 4180/32 od 10. decembra 1932. postavljen za džematskog imama matičara i mualima u džematu Budoželje, na području općine Vareš, koji je tada pripadao Vakufskom povjerenstvu u Visokom. Uz imamsko-mualimsku dužnost Tajib-ef. je imenovan za vjeroučitelja islamske vjeronauke u osnovnoj školi u Pržićima, općina Vareš. U spomenutom dekretu stajala je i sljedeća odredba:

Ovlašćuje se, također, da do imenovanja novog džematskog imama za Vareš vodi matice i

pretsjedništvo džematskog medžlisa džemata Vareš. Njegove prinadležnosti iznose 6.348 din. od vakufske centrale.⁸

Dakle, Tajib-ef. Balta je imenovanjem na mjesto imama matičara u Budoželju privremeno preuzeo i dužnost džematskog imama i imama matičara u samom gradu Varešu do imenovanja novog imama na tu poziciju. Na ovu poziciju nešto kasnije imenovan je Abdurahman-ef. Alešević. S Bošnjacima Vareša, Budoželja i okolnih sela Tajib-ef. je dijelio dobro i zlo. Bio je s njima u trenucima sreće kada su se vjenčavali i kada su im se radala djeca, ali je bio i glas utjehe kada su im umirali njihovi najmiliji. Potvrđujući njegove ranije dužnosti, Svrzo, muftija Sarajevskog muftijstva, predložio je 18. novembra 1935. Ulema-medžlisu u Sarajevu da se Tajib-ef. prevede i razvrsta po pragmatici, strukturi službenika na mjesto džematskog imama u Budoželju, općina Vareš. Shodno muftijinom prijedlogu Tajib-ef. od 1935. godine trebao je obavljati sljedeće poslove uz novčani dodatak:

- Matičar s ličnim dodatkom od 2.616 dinara godišnje i porodičnim dodatkom za 4 člana u iznosu od 7 200 dinara.
- Imam u Budoželjskoj džamiji s obavezom klanjanja džume i teravije, za što je posebno nagrađen iz samostalnog vakufa.
- Vjeroučitelj u Narodnoj osnovnoj školi u Pržićima s dva sata sedmično, za što ima godišnji honorar 1.584 dinara.
- Mualim u dvogodišnjem mjesnom mektebu u Budoželju, za što prima nagradu iz vakufa, a ima i besplatan stan. Za sve navedene dužnosti prima sveukupno 11.400 dinara.⁹

⁴ “Kotarski šerijatski sud u Sarajevu – Zapisnik o polaganju ispita Tajiba Balte, imama iz Crne Rijeke kod Sarajeva, za vođenje matica”, POV-13-30/1928, AGHBB; “Uvjerenje o položenom državnom ispitu za vođenje matica br. 213/28”, Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

⁵ “Dekret za imama, hatiba i mualima, broj 215/28 od 22.9.1928.”, Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

⁶ “Vjenčani list, broj 601/29 od 11.12.1929”, Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

⁷ Kazivao šejh Azmir Muftić iz Vareša. Zabilježio Ferid Dautović 10. augusta 2024.

⁸ “Imenovanje za džematskog imama u Budoželju, Ulema medžlis, broj 4180/32 od 24.12.1932.”, Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

⁹ “Promaknuće u sistematizovano mjesto džematskog imama u Budoželju, broj 1198/35 od 18. 11.1935, Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

Nedugo poslije toga, 2. marta 1936. godine, Tajib-ef. je položio službeno zakletvu, što je u to doba bio obavezan čin za sve imame-matičare. Tajib-ef. je položio sljedeću zakletvu:

Ja Balta Tajib, džematski imam iz Budoželja, kunem se Bogom Svemogućim i Sveznajućim da ću se pokoravati propisima Islamske zajednice i svim naređenjima svojih pretpostavljenih, da ću se u službi i van službe pristojno ponašati, da ću službeno tajnu čuvati, da ću svoju dužnost vršiti savjesno, marljivo i nepristrasno imajući na umu interese Islamske vjerske zajednice i izbjegavajući sve ovo što bi bilo na štetu poverene mi službe.¹⁰

Svojim savjesnim ponašanjem u imamsko-mualimskom radu Tajib-ef. se cijeli radni vijek držao spomenute zakletve. U međuvremenu je aktivno djelovao i u Udruženju imama matičara te je ponovo na izbornoj skupštini ovog udruženja održanoj 1935. godine biran kao zamjenik člana Upravnog odbora (Skupština imama-matičara..., 1935:4), da bi ponovo 1938. godine bio reizabran u istom svojstvu u uglavnom odboru ovog Udruženja. (Sa skupštine..., 1938:179)

S obzirom na to da je Tajib-ef. vrijedno izvršavao poverene mu obaveze, Ulema-medžlis u Sarajevu ga je, s ciljem promaknuća, imenovao 1936. godine za džematskog imama u Zavidovićima. Tajib-ef. je prešao u Zavidoviće gdje je otpočeo s vjersko-prosvjetnim radom, ali se u ovom mjestu kratko zadržao. Naime, njegova porodica, a i on, izgleda nisu željeli napustiti Budoželje u kojem su počeli graditi život tako da je on usrdno zamolio Ulema-medžlis da ga vrati u Budoželje,

što mu je i udovoljeno. (Prevođenje i razvrstavanje..., 1936:102)¹¹

Vrijedni podaci o vjersko-prosvjetnim aktivnostima Tajib-ef. Balte u osnovnim školama na području Vareša i u mektebu nalaze se u njegovom dosjeu koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Naime, 16. juna 1936. godine džemat Budoželje obišao je Hamdija Azabagić, šerijatski sudija i tada predsjednik Povjerenstva, koji je nakon posjete podnio izvještaj o stanju vjerske pouke u ovom džematu. U svom izvještaju koji je koncipiran u vidu upitnika Azabagić je zabilježio:

Mekteb se naziva:

Dvogodišnji mekteb u Budoželju u kome ima jedna prostorija za nastavu u školi.

Broj muslimanske djece:

U prvom razredu osam muških i četvero ženskih. Ukupno 12. U drugom razredu 28 muških i 8 ženskih. Ukupno 36.

Sedmični broj sati vjeronauke koja se drži u školi je:

20. Prema izvještaju djeca ne dolaze redovno na vjeronauku zbog udaljenosti škole, nepogoda i poljskih radova. Opći uspjeh učenika u prvom razredu je dobar, a u drugom vrlo dobar.¹²

Tajib-ef. prema navedenom upitniku ima vrlo dobre didaktičke sposobnosti i pedagoški se odnosi prema djeci. Njegovu predanost poslu i vladanje u službi Azabagić je ocijenio s *odličan*, dok je opća ocjena njega kao vjeroučitelja *vrlo dobar*.¹³

U isto vrijeme 1936. godine Tajib-ef. je radio kao vjeroučitelj islamske vjeronauke u osnovnoj školi u Okruglici, opština Planina, džemat Budoželje. Te godine islamsku vjeronauku u spomenutoj školi, dva puta sedmično,

pohađala su 4 dječaka i 4 djevojčice. Prema izvještaju vjeroučitelja Tajib-ef. u ovoj školi tada su radila tri nastavnika od kojih je jedan bio Bošnjak. U prvom razredu škole bilo je ukupno 35 djece, od kojih osam bošnjačke (četiri dječaka i četiri djevojčice).¹⁴

Narednih godina Tajib-efendiju obilazili su različiti zvaničnici Vakufskog povjerenstva iz Visokog i svi su njegov vjersko-prosvjetni rad ocjenjivali najvišom ocjenom. Štaviše, predstavnici Povjerenstva koji ga je posjetili 1937. i 1938. godine zabilježili su u svojim izvještajima da Tajib-ef. vrijedno radi na izobrazbi svojih džematlija te bi ga, zbog njegovog uspješnog rada, trebalo nagraditi i promaknuti iz reda *zvaničnika* u zvanje *činovnika*.¹⁵ Od 1939. godine u Budoželju je krenuo s radom mješoviti reformirani dvogodišnji mekteb koji je te godine pohađalo 32 djece. Interesantno je da je te godine nastava u mektebu dva puta prekidana. Prvi put radi bolesti mektepske djece, a drugi put zbog požara u mektebu.¹⁶

Budući da je bio među rijetkim imamima s potrebnim kvalifikacijama da može predavati islamsku vjeronauku u osnovnim školama na području Vareša između dva svjetska rata, Tajib-ef. je radio u različitim školama. U njegovom dosjeu stoji da je islamsku vjeronauku predavao u osnovnim školama u: Pržićima, Okruglici i Kralupima (Vareš-Majdan).

Uz vjersko-prosvjetni rad, Tajib-ef. je mnogo radio na poboljšanju infrastrukture Islamske zajednice u svom džematu. Neumorno se zalagao za podizanje i izgradnju novih i renoviranje starih džamija i mekteba na području Vareša. Prilikom obnove džamije u Budoželju mještani su u mihrabu pronašli zazidanu bocu s

¹⁰ "Zakletva", Sresko vakufsko povjerenstvo u Visokom, broj 199/36 od 2.3.1936.", Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

¹¹ "Prevođenje i razvrstavanje...", "Rješenje za džematskog imama u Budoželju, Ulema medžlis, broj 3761/36 od 23. 9. 1936.", Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

¹² "Ocjena vjeroučitelja, Vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Visokom, broj 748/36, od 7.8.1936., Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ "Ocjena vjeroučitelja, Vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Visokom, 12.8.1937.", Dosje Balta Ibrahimov

Taib br. 118, AGHBB. "Ocjena vjeroučitelja, Vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Visokom, broj 531/38, od 1.8.1938., Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

¹⁶ "Ocjena vjeroučitelja, Vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Visokom, broj 700/39, 20.7.1939. Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

pismom koje je Tajib-ef. Balta napisao 1938. godine kada je vodio akciju za izgradnju ove džamije. U ovom interesantnom pismu stoji:

El-Hamdulilalhi 'ala kulli hal
(Hvala Allahu na svakom stanju)

Estagfirullahi min kuli zenb
(Tražim oprost od Allaha za sve grijeh)

Sa pomoći velikog Allaha, dž. š. započeta je ova džamija sa gradnjom 14. juna 1938. g. (13. rebiul-vela 1357. g. po hidžretu).

Svečano otvorenje je izvršeno 9. septembra 1938. god (6. ređe-pa 1357. g)

Džamiju je sagradila ovdašnja ehaliya (seljani) od dobrovoljnih priloga, a ista je stajala osim radne sile seljana preko 30.000 dinara.

Inicijativu za gradnju džamije je dao džematski imam (imam matičar) Balta Tajib ef. sin Ibrahimov rodom iz Crne Rijeke sreza sarajevskog koji je ujedno vodio i najvišu brigu da se ovo djelo privede kraju.

Potom se u pismu navode imena članova Građevinskog odbora kao i imena majstora koji su radili na džamiji. Na kraju pisma je molba:

Svi gore spomenuti mole onog koji nađe ovaj papir da se sjete ovih rahmetlija jer se nadaju da neće doživiti rušenje džamije, sa Allah-rahmetejele, te Fatiha dovom.

U Budoželju, 10. septembra
1939. g. 1357. po hidžretu
Džem. imam
Balta Tajib¹⁷

Tajib-efendijin nesebični angažman na izgradnji džamije u Budoželju nije ostao neprimijećen. Ulema-medžlis u Sarajevu je na sjednici održanoj 1940. godine izrazio svoju zahvalnost i pismeno ga pohvalio pohvalom u kojoj stoji:

Gospodinu, Tajib ef. Balti, džematskom imamu Budoželj Srez visočki

Inspekcionim organ ovog Ulema medžlisa izvijestio nas je da je Vašom inicijativom i preuzimljivošću u posljednjih nekoliko godina podignuto i sagrađeno u džematu Budoželj, sreza visočkog, tri nove džamije, a jedna je iz temelja renovirana. Osim toga na Vaš poticaj sagrađeno je u tome džematu još i sedam zadovoljavajućih mektebskih zgrada.

Primivši ovaj izvještaj na znanje u svojoj sjednici od 24. oktobra 1940. broj 9742/40, ovaj Ulema medžlis je istodobno zaključio da Vam za taj neumorni i predani rad na unaprijeđenju vjersko-prosvjetnih prilika povjerenog Vam džemata izrazi ovim putem svoju zahvalnost i da Vas ovim pismeno pohvali

Želimo da u započetom poslu i nadalje ustrajete kao svjetao primjer Vašim kolegama.

Pretsjednik, Ćerimović, s.r.¹⁸

Osnivanjem ulemanskog udruženja "El-Hidaje" 1936. godine Tajib-ef. je nastojao svoje aktivnosti usaglasiti s akcijama koje je širom Bosne i Hercegovine provodilo ovo udruženje. Tako je ratne 1943. godine "El-Hidajino" povjerenstvo u Visokom organiziralo niz vjerskih aktivnosti u kojima je s održanim prigodnim predavanjem u džamiji u Budoželju učestvovao i Tajib-ef. Balta. (Rad Povjerenstva El-Hidaje..., 1943:156)

Cijeli Drugi svjetski rat i teške godine poslije njega Tajib-ef. je proveo sa svojim džematlijama neumorno radeći na očuvanju i promoviranju islamskih vrijednosti među njima. U izvještaju o imamima na području Bosne i Hercegovine iz

1947. godine među džematskim imamima navodi se ime Tajib-ef. Balte, imama u Budoželju.¹⁹

Svojim produktivnim radom u Varešu Tajib-ef. nije ostao neprimijećen od državnih organa od kojih je počeo osjećati pritisak uslijed čega je polovinom 1946. godine bio primoran dati ostavku na mjesto džematskog imama u Budoželju koju je Ulema-medžlis na svojoj sjednici održanoj 9. marta 1947. primio na znanje i s februarom 1947. godine razriješio ga daljnje službe u Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini.²⁰

Nedugo poslije toga Tajib-ef. je od 1952. do 1957. godine tri puta osuđivan od državnog režima, a posljednju kaznu izdržao je 22. septembra 1957. godine.²¹ Azmir Muftić je zabilježio od jednog člana porodice Tajib-ef. Balte koji se prisjetio da je Tajib-ef. osuđen zbog toga što je kao imam na nekom predavanju govorio protiv mješovitih brakova.²² Svjesni teške situacije u kojoj se Tajib-ef. tih godina nalazio, odgovorni u Ulema-medžlisu su mu 1954. godine dozvolili da povremeno honorarno vrši dužnosti imama i hatiba te klanja dženaze u Budoželju u kojem se Tajib-ef. stalno nastanio.²³ Ove obaveze povremeno je obavljao do 15. februara 1957. kada je ponovo dao ostavku Ulema-medžlisu radi prelaska u državnu službu. Ulema-medžlis ga je odjavio s dužnosti imama u Budoželju s 1. februara 1957.²⁴ Njegovi najbliži vjerovatno su ga savetovali da će biti mirniji ako pređe u državnu službu, što je on i prihvatio. No, ni u državnoj službi nije mu bilo lahko jer nakon četiri mjeseca provedenih u "Upravi komunalnih službi" u Varešu morao ići na odsluženje zatvorske kazne da bi se po povratku iz zatvora 10. oktobra

¹⁷ Pismo se nalazi u ličnoj biblioteci šejha Azmira Muftića u Varešu. Ovom prilikom mu se zahvaljujemo što nam je skrenuo pažnju na njega.

¹⁸ "Pohvala za rad", 9742/40, od 19. 11. 1940.", Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

¹⁹ "Pretsjedništvu vlade Zemaljskoj komisiji za vjerska pitanja Sarajevo br. 86/47",

21/47, Komisija za vjerska pitanja, (KVP), Arhiv Bosne i Hercegovine (ABIH).

²⁰ "Razrješenje", br. 615/46, od 9.3.1947.", Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

²¹ "Sekretarijat za unutrašnje poslove Sarajevo broj 29830/62 od 16.7.62", Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

²² Kazivao Asmir Muftić iz Vareša. Zabilježio Ferid Dautović 10. augusta 2024.

²³ "Honorarno odobrenje za imama i hatiba u Budoželju, br. 2458/54, od 25.10.1954, Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

²⁴ "Rješenje o razrješenju, br. 331/57, od 13.2.1957.", Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

1957. zaposlio u “Rudniku željeza” u Varešu gdje je ostao do kraja augusta 1958. godine, dakle nešto manje od godinu dana.²⁵

U međuvremenu, nakon njegove ostavke, dužnost imama u Budoželju preuzeo je Nesib-ef. Uzunović. Čini se da džemat Budoželje nije odgovarao Nesib-ef. koji se tu zadržao kratko, do 1959. godine. U isto vrijeme Tajib-ef. Balta, koji je gotovo cijeli svoj dotadašnji radni vijek proveo na mjestu imama u Budoželju, dogovarao se s Bošnjacima Budoželja da se, nakon odlaska Nesib-ef., on ponovo vrati na mjesto imama u ovom mjestu. Cijeneći njegov minuli rad, džematlije Budoželja u dva navrata su pravili peticije da se Tajib-ef. vrati na dužnost imama kod njih.²⁶ Vakufsko povjerenstvo prihvatilo je njihov prijedlog tako da je Ulema-medžlis u Sarajevu 3. jula 1959. godine izdao Potvrdu o postavljenju.²⁷ Tako je Tajib-ef. nastavio da obavlja dužnost imama i hatiba u Budoželju od 27.

jula 1958. sve do 31. januara 1963. godine kada ga Starješinstvo IVZ razrješava dužnosti imama. Penzionisan je dan kasnije, 1. februara 1963. godine.²⁸ Tajib-ef. Balta, dugogodišnji imam u Budoželju koji se cijelim svojim bićem vezao za ovaj džemat, umro je 1968. godine. Ukopan je u porodičnom groblju Balta u blizini džamije u Budoželju.

Zaključak

Na osnovu neobjavljene građe iz arhiva Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu u ovom radu predstavili smo životopis Tajib-ef. Balte. Tajib-ef. potječe iz ulemanske porodice Balta. Njegov otac Ibrahim-ef. također je bio imam i mualim. Gotovo cijeli

radni vijek Tajib-ef. je proveo u džematu Budoželje, općina Vareš, u kojem se na kraju sa svojom porodicom i skrasio. Tajib-ef. je primjer vrijednog imama posvećenog misiji islama koji je od najviših organa Islamske zajednice nerijetko dobivao pohvale. Bio je aktivan u radu “Udruženja imama-matičara” u Sarajevu, a rado je učestvovao i u aktivnostima koje je širom Bosne i Hercegovine provodilo ulemansko društvo “El-Hidaje”. Budući da je u periodu između dva svjetska rata bio jedan od rijetkih imama s potrebnim kvalifikacijama za rad u državnim školama na području Vareša, Tajib-ef. je kroz mektepsku pouku u Budoželju i islamsku vjeronauku u osnovnim školama ostavio neizbrisiv trag.

²⁵ “Radna knjižica Balta Tajib”, Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

²⁶ “Izjava Vakufskom povjerenstvu Visoko”, Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

²⁷ “Potvrda o postavljenju br. 1276/1959,

od 3.7.1959”, Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHBB.

²⁸ “Rješenje Komunalnog zavoda za socijalno osiguranje br. 10137, od 1.2.1963., Dosje Balta Ibrahimov Taib br. 118, AGHB

Literatura

(1931). “Osnivanje Udruženja imama-matičara”. *Gajret*, XII, 6, 151-152.

(1936). “Prevođenje i razvrstavanje po Pragmatici džematskih imama i pomoćnika

na području Ulema-medžlisa u Sarajevu”. *Glasnik IVZ*, VII, 2-3, 102.

(1943). “Rad Povjerenstva El-Hidaje u Visokom”, *El-Hidaje*, VII, 4-5, 156.

(1937/38). “Sa skupštine džematskih imama”. *El-Hidaje*, II, 11-12, 179.

(1935). “Skupština imama-matičara u Sarajevu”. *Islamski svijet*, IV, 158, 4.

الموجز

الشيخ طيب بلطة – صورة الإمام في فاريش في القرن العشرين

فريد داوتوفيتش

يعرض الكاتب في هذا المقال سيرة الإمام الجليل الشيخ طيب بلطة، الذي قضى معظم حياته العملية في مسجد بودوجيلي، في بلدية فاريش، حيث كان يعيش مع عائلته. واستناداً إلى مواد غير منشورة من أرشيف مكتبة الغازي خسرو بك في سراييفو، يرسم الكاتب صورة لأنشطة الشيخ طيب بلطة الدينية والتعليمية، الذي حظي بثناء وتقدير السلطات العليا في المشيخة الإسلامية لعمله الدعوي.

الكلمات الرئيسية: الشيخ طيب بلطة، بودوجيلي، تسرنا رييكا، فاريش، أمانة الأوقاف في فيسوكو.

Summary

TAJIB EFFENDI BALTA – AN IMAM OF VAREŠ OF THE 20TH CENTURY

Ferid Dautović

In this article, the author presents a biography of an outstanding imam, Tajib efendi Balta who spent his entire professional life in the jamaat of Bodoželje, municipality of Vareš, where he also made his permanent residence. On the basis of some unpublished data obtained from Gazi Husrev-bey's Library in Sarajevo, the author here offers an insight into Tajib effendi Balta's contribution to religious education in the region.

Keywords: Tajib-ef. Balta, Budoželje, Crna Rijeka, Vareš, Vakufsko povjerenstvo Visoko

TERAVIH-IMAMI NA PODRUČJU VAREŠA

Azmir MUFTIĆ
JP ŠPD ZDK d.o.o. Zavidovići
azmir.muftic1234@gmail.com

SAŽETAK: Stoljećima se islamski vjerski život u manjim i od gradskih centara udaljenim naseljima u kojima nije bilo stalnih imama intenzivirao tokom mjeseca ramazana, kada su u ova naselja dolazili teravih-imami. Do izgradnje prvih mekteba, mesdžida ili džamija, teravih-namaz klanjao se u porodičnim kućama, nerijetko u kućama samih teravih-imama ako su oni bili iz tog sela. Prije ili nakon klanjanja teravije imami su držali predavanja prenoseći na taj način osnovna znanja o islamu Bošnjacima u ruralnim krajevima. Autor u ovom radu na osnovu arhivske građe Medžlisa Islamske zajednice Vareš i metodom intervjua predstavlja teravih-imame s područja Vareša tokom XX stoljeća. Prije navođenja kraćih biografija teravih-imama, autor se bavi organiziranjem klanjanja teravih-namaza prije i poslije Drugog svjetskog rata kada je komunistička vlast imala potpunu kontrolu nad svim segmentima vjerskog života Bošnjaka, pa i nad klanjanjem teravih-namaza.

Ključne riječi: Vareš, teravih-namaz, teravih-imami, Medžlis IZ Vareš, ramazanska sijela

Uvod

Poput drugih Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, i Bošnjaci Vareša vrlo rano su prihvatili uzvišenu vjeru islam te u skladu s hanefijskim mezhebon razvijali vlastitu islamsku tradiciju na temeljima osmanlijske tradicije na koju su se nadovezivali i kojom su se nadahnjivali. Kao i u drugim oblastima vezanim za istraživanje bošnjačke historije, kulture i baštine općenito, možemo konstatirati da smo nasljednici bogate tradicije i prakse, ali isto tako da imamo nedovoljno pisanih tragova, što bi dalo više svjetla na svaku oblast pojedinačno, pa tako i na islamsku tradiciju Bošnjaka vezanu za klanjanje teravih-namaza od 20 rekata u džematu u mjesecu ramazanu. Mi ćemo se u ovom radu jednim manjim dijelom oslanjati na prenesenu tradiciju i

usmena kazivanja, a većim dijelom na ono što se može dokumentovati pisanim tragovima.

Organiziranje i klanjanje teravih-namaza na području Vareša u XX stoljeću

Najstariji spomen vezan za teravih-imame je u sačuvanom dokumentu Kotarskog vakufsko-me'arifskog povjereništva br. 16/20 od 26. 01. 1929. godine, upućen vakufskom džematu u Ravnima, na ruke g. Alije Kovačevića iz Mižnovića, akt pisan rukom, u kome se kaže:

Prema naredbi Vakufsko-me'arifskog saborskog odbora u Sarajevu od 16. 01. 1929. g. br. 236/29, pozivate se da odmah naredite svim vjerskim službenicima (imamima, hatibima, muallimima,

vjeroučiteljima, sibjan i sejjah muallimima, mujezinima i onim hodžama koji uče hatme i klanjaju teraviju) koji se u području vašeg džemata nalaze u selima: Kunosići, Seoci, Ligatići, Mižnovići, Ravne i Zubeta i druga okolna sela, da odmah ovome povjerenstvu dođu i ponesu svoje svjedodžbe, dekrete i druge isprave o naukovanju, a oni koji nemaju neka dođu i jave kad su rođeni, od kada i gdje služe, te kako imadu plaće, od vakufa, od naroda, u novcu i naturi, od države i od drugih sredstava. Ovo je hitno radi usklađenja njihovih plaća.

Pečat i potpis predsjednika

Iz ovog dokumenta, od prije nešto manje od sto godina, jasno je vidljivo nastojanje vodstva Islamske zajednice da u jednu već postojeću, ustaljenu i naslijeđenu praksu uvede red, kako se navodi između ostalog da bi

teraviih-imami, kao i drugi islamski službenici, bili primjereno nagrađeni za svoj rad. U džamijama u kojima se klanjala džuma i drugi svakodnevni vaktovi, teraviih-namaz su obavljali aktivni džematski imami koji nisu tema ovog rada. Ovim radom obuhvatit ćemo teraviih-imame koji su predvodili džemate u samom Varešu i po selima, u mesdžidima, mektebima i po privatnim kućama, najčešće u kući samog teraviih-imama ako je bio mještatin, ali i po kućama drugih džematlija. U aktu OIVZ Vareš, br. 107/61 od 26. juna 1961. godine, dakle od prije 60 godina, evidentirane su džamije, mesdžidi i privatne kuće gdje se klanjao teraviih-namaz. Tako se navodi da je aktivno 9 džamija, 5 mesdžida i 8 privatnih kuća za obavljanje molitve u ramazanu i to:

1. Kadarići – kuća Arnautović Zilke,
2. Seoci – kuća Bisić Abida,
3. Zubeta – kuća Begić Rasima,
4. Orah/Dabravine – kuća Berbić Čamila,
5. Mižnovići – kuća Gondže Saliha,
6. Ligatići – kuća Muftić Ahmeda,
7. Stupni Do – kuća Likić Arifa,
8. Mijaković – kuća Ibrišimović Alije.

Nije bio rijedak slučaj da se u jednom selu teraviih-namaz klanjao na dva mjesta, i u džamiji, mektebu, u jednoj ili dvije privatne kuće. Tako se prenosi da se između dva svjetska rata u selu Budoželje teravija klanjala i u džamiji i u mektebu na Zahridju, gdje je džemat predvodio Muharemeff. Islamović, otac Abid-ef. Islamovića. Isto tako, u spomenutom periodu, do izgradnje džamije u selu Striježivo teraviih-namaz klanjao se na dva mjesta, u dva mekteba, Zubača mektebu i Kevrića mektebu, koji su bili u neposrednoj blizini, a svaka porodica je za sebe angažirala teraviih-imama, dok su se ostale džematlije priključivali jednom ili drugom džematu. Nakon što je u Zubetima izgrađen mesdžid, zbog nekih nesuglasica, teraviih-namaz se klanjao i u mesdžidu i u privatnoj kući. Po kazivanju

starijih Varešana, koji još pamte to doba, žene sve do skidanja zarova u gradu Varešu nisu dolazile u džamiju na teraviih-namaz, a i nakon toga vrlo rijetko – sve do izgradnje nove džamije 1964. godine koja je imala širok mahfil za ženski dio džemata.

Ženski džemat za teraviih-namaz u Varešu predvodio je mujezin Vareške džamije Cicvara Alija, sin Agana, rođen 1895. u Visokom, a stalno nastanjen u Stupnom Dolu. Teraviih-namaz za ženski džemat klanjao se u kući Serezlije Mustafe, sina Alije, rođenog 1878. na kućnom broju 52, i u kući Uščuplić Muhameda, sina Mehe, rođenog 1891., na kućnom broju 20. Nakon smrti Uščuplić Muhameda, njegova supruga Nefisa udala se 1936. godine za Džido Ibrahima, sina Huse s Budoželja, koji je doselio u istu kuću i opet se tu nastavilo s klanjanjem teraviih-namaza za žene u Varešu. Slična praksa prisustva žena, sve do sedamdesetih godina prošlog vijeka, bila je i na selima, gdje su žene najčešće prisustvovala teraviih-namazu samo kad se klanjao u njihovoj kući, sve do izgradnje mesdžida.

Nakon uspostave socijalističke vlasti, ukoliko se teraviih-namaz klanjao u privatnim kućama bilo je potrebno pribaviti dvije vrste saglasnosti: saglasnost od vlasti – državnog organa, i saglasnost od nadležnog vjerskog organa. U sačuvanom Odobrenju br. 1592 od 04. 05. 1954. izdatom od strane NO Srez Vareš, SUP Vareš, na ime Hršumović Abdulaha iz Ligatića, odobrava se da može u toku ramazana od 04. maja do 04. juna 1954. vršiti vjerske obrede u kući Alihodžić Avdije iz Mižnovića, s obzirom na to da u tom selu nema džamije. Pečat i potpis: načelnik Govedarica Petko.

U nekim selima teraviih-namaz nije se klanjao u određenoj kući. Kako su mještani teraviih-imama pozivali na iftar i na konak, bila je praksa da se u toj kući klanja i teravija. Na selima, naročito u zimskom dobu, nakon obavljanja namaza nastavljalo se sa sijelom i razgovorom. U sačuvanom Odobrenju OIVZ Vareš br. 2/64 od 01. januara 1964. kojim se odobrava

Hršumović Abdulahu da može klanjati teraviju u kući Muftić Sulje u Ligatićima, od 15. januara do 15. februara 1964. stoji znakovita uputa:

Nalaže vam se da se imate strogo pridržavati propisa u rukovođenju sa teraviih namazom, kao i da ne bi poslije obavljenog obreda pravili sijela nepotrebna, koja su uobičajena u našim selima po završetku namaza.

Pečat i potpis predsjednika OIVZ-e Saletović Muhameda

Ovim dopisom od prije 60 godina, izrijekom je evidentirana tradicija ramazanskih sijela, na koju se pokušavalo administrativno utjecati, radi bojazni da džematlije ne bi došle pod nadzor i udar vlasti koja nije bila naklonjena vjeri i vjernicima. Od teraviih-imama nije se očekivalo samo da predvode vjernike u namazu. Šta se sve tražilo od njih može se iščitati iz sačuvanog Odobrenja OIVZ br. 122/69 od 10. 11. 1969. Hršumović Abdulahu za obavljanje teraviih-namaza i svih drugih vaktova u selu Ostrlja, u kojem se navodi:

Još vam se stavlja u dužnost, da obučavate pripadnike islama o najosnovnijim vjerskim dužnostima, ... na propagiranju islamske štampe, ograđivanju muslimanskih grebalja..., na prikupljanju priloga za IVZ, ... na prikupljanju zekjata i sadekat-u-l-fitra na blokove za izdržavanje GHB medrese.

Pečat i potpis: predsjednik OIVZ Saletović Muhamed

U drugom sačuvanom odobrenju br. 136/68 od 20. 11. 1968. godine istom se odobrava klanjanje teraviih-namaza u vlastitoj kući u Ligatićima, i pored svega gore navedenog nalaže:

Naročito ćete nastojati među džematlija da se izmire, ako među njima ima zavađenih.

Iz ovih uputa vidi se da su teraviih-imami bili daije, upućivači i učitelji u vjeri i društvenom životu, ljudi od autoriteta i povjerenja koji su mogli rješavati i sporove među ljudima. A da bi to mogli, morali su biti učeni,

moralni, poznati po lijepom ponašanju i upućeni u osnovna vjerska znanja. O tome se brinuo lokalni nadležni imam u Varešu, koji je povremeno organizirao svojevrsan ispit za one koji su htjeli biti teraviih-imami. U sačuvanoj Potvrdi br. 38/88 od 26. 03. 1988. godine koja je izdata na ime Muftić Muje, sina Jusufa, kaže se:

Imenovani je pristupio ispitu i ispitivan je iz sljedećih predmeta: kiraet, fikih i imamet... kako je imenovani pokazao dobar uspjeh, izdaje mu se ova potvrda za trajnu sposobnost imamske struke za obavljanje teraviih-namaza za mjesta Ligatići i Mižnovići.

Pečat i potpis: Muhamed-ef. Hadžibaščaušević,
vjersko-prosvjetni referent

Prema kazivanju hadži Jusuf-ef. Muftića (1905-1992) ranije se dozvoljava klanjanje teraviih davala usmeno. Tako je i on, kao džematski imam u Čuništima, nekolicini učenijih džematlija dao izun da mogu prolaziti pred džemat i predvoditi teraviih-namaz. On je dao izun (dozvolu) Zehridu Muftiću da može klanjati teraviih uz ramazan. Također, Hasan-ef. Hršumović (1873-1939), kao nadležni imam, nije dao dozvolu vlastitom zetu da klanja teraviih i predvodi džemat jer je bio sudionik u ubistvu za koje je odgovarao. Rekao mu je: "Ti si katil (ubica) i ne mereš biti imam pravijem ljudima. Jedino kad bi sabro džemat sve samije katila (ubica) onda bi im ti mogo biti imam." Hasan-ef. je, dakle, stao na stranu vjere, istine i pravde, pa makar i na štetu vlastite porodice, zeta i kćerke.

Prilikom traženja i izbora teraviih-imama, pored svega spomenutog, džematlije su se rukovodile i lijepim mekamom. Govorilo se: "Dobar mekam – pola hodže!" Tako su oni teraviih-imami koji su imali lijep glas – mekam, bili traženiji. Naročito se vodilo računa da teraviih-imam zna dvadeset ajeta napamet, koje je učio na 20 rekata teraviih. Ako je imam 'preskakao' s ajeta na ajet, sa sure na suru, govorilo se da "hodža 'mrsi'". Teraviih-imami oko Vareša i Olova

najčešće su na teraviih učili prvih dvadeset ajeta sure El-Hidžr, a i džematlije koje su redovno dolazile na teraviih, slušajući imame, naučili su napamet ove ajete.

Teraviih-imami na području Vareša

U ovom dijelu rada o teraviih-imamima na području Vareša spomenut ćemo i donijeti kraće biografije i osnovne lične podatke o nekim teraviih-imamima koji su u posljednjih 100 godina rođeni, živjeli, djelovali i bili aktivni na području Vareša, a prema (za sada) dostupnim podacima. Spomenut ćemo i dvojicu teraviih-imama koji nisu rođeni u Varešu, ali su dugo djelovali i ostavili dubok trag kao teraviih-imami na ovom području. Svakako da se ovdje radi o teraviih-imamima starije generacije, prije uvođenja stalne prakse da su teraviih-imami učenici medresa.

Naselja Budoželje, Kadarići i Seoci

Islamović Muhamed-ef. zvani Muharem, sin Hasana i Umije, rođene Pajt. Rođen je 1875. na Budoželju, preselio je na ahiret 1964. Otac je Abid-ef. Islamovića. Dva puta se ženio. Prva supruga ma je bila Nurija Hasanspahić, a druga Hanifa Subašić. Živio je od zemljoradnje i stočarstva. U nedostatku i odsustvu imama obavljao je dužnost imama na Budoželju. Klanjao je i dženez na Budoželju, Kadarićima, Seocima i Daštansku. Teraviih-namaz klanjao je u mektebu na Zahridju i u svojoj kući, nakon što je mekteb 1947. državna vlast pretvorila u zadružni hambar.

Naselja Striježevu, Radonjići i Ostrlji

Žutić Omer-ef., sin Osmana i Zibije, rođene Buljetović. Rođen je 1883. u Radonjićima. Umro je 1964. godine. Bio je oženjen Hatom, rođenom Mahmutović. Živio je od zemljoradnje i stočarstva. U

odsustvu imama obavljao je dužnost imama na Striježevu. Klanjao je kao imam i dženez na Striježevu, Radonjićima i Ostrlji. Teraviih-namaz klanjao je na Striježevu, Radonjićima i Ostrlji.

Žutić Mujo, sin Saliha, mujezin džamije na Striježevu. Rođen je 1876. u Radonjićima, preselio je na ahiret 1946. U odsustvu imama vršio je imamsku dužnost na Striježevu. Obavljao je i dženez na Striježevu, Radonjićima, Ostrlji i Stupnom Dolu, gdje je klanjao i teraviih-namaz.

Žutić Fadil, sin Hamde, zvanog Mustafa, i Aiše, rođene Mušija. Rođen je 1932. kao Omer, a kasnije je uzeo ime Fadil. Preselio je na ahiret 2005. Bio je oženjen Ramizom, rođenom Lemeš. Završio je obučarski zanat i kratko radio kao obučar. Nakon toga položio je za bageristu i zaposlio se u Riž Vareš gdje je zaradio penziju. Učio je i naukovao pred Omer-ef. Žutićem u njegovoj kući u Radonjićima. U nedostatku imama obavljao je imamske dužnosti na Striježevu. Teraviih-namaz klanjao je u svojoj staroj kući u Radonjićima, a od 1975. u novosagrađenom mesdžidu. Teraviih je klanjao i na Striježevu, Ostrlji i Stupnom Dolu, gdje se često mijenjao sa Hajro-ef. Hodovićem s kojim je zajedno radio u Riž Vareš, po smjenama. Početkom Agresije na RBiH, u odsustvu imama, preuzeo je dužnost imama na Striježevu do dolaska Abid-ef. Avdukića.

Naselja Ravne i Zubeta

Begić Sulejmen, sin Mehmeda i Hate, rođene Ramić. Rođen je 1915. u Zubetima. Preselio je na ahiret 1997. Prva supruga bila mu je Devlija, rođena Čehajić, a druga Almasa, rođena Šehić. Pohađao je Merhemića-medresu u Sarajevu od 1929. do 1931. Pored toga što je završio tri razreda medrese nikada nije bio džematski imam. Bavio se seoskim poslovima, stočarstvom i zemljoradnjom. U Drugom svjetskom ratu obavio je nekoliko dženez u Ravnima i Daštansku. Bio je i mualim u Daštansku.

Po završetku rata i uspostave socijalističke vlasti, kao svršniku medrese, nuđen mu je državni posao, ali je on odbio ne želeći se odreći vjere i islamskih ubjeđenja. Teraviih-namaz je obavljao preko dvadeset godina u svojoj kući u Zubetima i u kućama drugih džematlija: Avdije, Rasima i Jusufa Begića te u kući Hasana i Rasima Hrvata, do izgradnje mesdžida 1988. godine. Od 1977. sve do Agresije 1992., Begić Sulejmen je bio dugogodišnji predsjednik OIZ Vareš. U toku svoga života dva puta je bio u muhadžirluku, prvi put tokom Drugog svjetskog rata bio je u Brezi i drugi put u toku Agresije na RBiH živio je u Varešu. Oba puta njegova sela Ravne i Zubeta četnici su spalili do temelja. U muhadžirluku je i preselio u 82. godini života, u Varešu, a ukopan je u svojim Zubetima. Sulejmen Begić je bio dostojanstveni gorštak u običnom odijelu, ali autoritativnog izgleda i uvijek dostojan poštovanja.

Naselja Mijakovići, Dragovići i Juse

Likić Mustafa, sin Hasana i Malke, rođene Ibrišimović. Rođen je 1903. u Mijakovićima. Preselio je na ahiret 1967. Supruga mu se zvala Zahida, rođena Salkić. Njegov otac je iz Stupnog Dola, oženio se iz Mijakovića i tamo se naselio. Živio je od zemljoradnje i stočarstva. U periodu od 1929. do 1946. obavljao je više različitih dužnosti u džematu Mijakovići – Dragovići – Juse. Radio je kao privremeni imam, teraviih-imam, zamjenik imama, sibjan-mualim u Dragovićima, a obavljao je i dženezu u sva tri spomenuta sela.

Naselje Daštansko

Hadži Mujo Operta zvani Mujčin, sin Alije i Hate, rođene Vesić. Rođen je 1904. Preselio je na ahiret 1981. Hadž je obavio 1975. Supruga mu se zvala Šifija, rođena Musa. Živio je od zemljoradnje i stočarstva. Prema Matičnoj knjizi umrlih 1941-1945.,

u odsustvu imama obavio je nekoliko dženezu. Bio je mujezin u džematu Daštansko. Teraviih-namaz klanjao je u selu Nažbilj, Kakanj.

Naselja Ligatići i Mižnovići

Hršumović Abdulah-ef., sin Hasan-ef. i Hate, rođene Hodžić. Rođen je 1910. godine u Ligatićima, a preselio je na ahiret 1980. Supruga mu se zvala Hankija, rođena Gljiva, kćerka Ibrahim-ef. Gljive iz Čevljanovića. Najprije je učio pred svojim ocem Hasan-ef. Hršumovićem (1873-1939), a zatim je završio mektebi-ibtidaiju u Olovu. Pohađao je At-Mejdan medresu u Sarajevu. Živio je od zemljoradnje i stočarstva. Teraviih-namaz obavljao je na više različitih mjesta. Najduže u Ligatićima, u svojoj kući i kući Muftić Suleje. U Mižnovićima, u kući Alihodžić Alije, Alihodžić Mušana i Gondžo Saliha. U Boganovićima, u kući Ibre Salibašića. U Ostrlji, u mesdžidu.

Muftić Himzo, sin Omera i Hume, rođene Kamenjašević. Rođen je 1928. u Ligatićima, a na ahiret je preselio 2000. Imao je suprugu Dudiju, rođenu Hodžić. Njegovog oca Omera ubili su četnici 1942. godine, tako da je s bratom Hrustemom i sestrom Nuroom odrastao kao šehidsko dijete, bez priznatih prava u socijalističkoj državi. Cijeli život se sam brinuo za sebe. Završio je redovno mektebi-ibtidaiju u Glavičnu i Žinovoju, Olovo, pred Ahmed-ef. Muminovićem. Odlično je poznao arapsko pismo i arebicu. Svi koji su ga slušali hvalili su njegov glas i pravilno učenje Kur'ana. Živio je od stočarstva i zemljoradnje. Bavio se i dunderskim poslovima, zidanjem kamenih suhozida, tesanjem i rezanjem japije kao i kopanjem i zidanjem bunara za vodu preko deset metara u dubinu zemlje. Himzo-ef. je bio dugogodišnji mujezin džamije u Solunu, a često je na džumi mijenjao imama Hamid-ef. Hadrovića (1901-1985), sve dok se 1986. godine u mesdžidu u Ligatićima nije počelo s klanjanjem džuma-namaza gdje je jedno vrijeme on obavljao dužnost

imama. Još od ranije, 1982. godine bio je mualim djeci u mektebu u Ligatićima. U tim periodima obavljao je i teraviih-namaz. Teraviih-namaz je klanjao cijeli svoj život, od mladosti do starosti, u Ligatićima i Mižnovićima. Samo u Rečici, Olovo, klanjao je 24 godine teraviih-namaz. Teraviih-namaz je klanjao i u Bukovom Dolu, Martinovićima i Rubinjićima, gdje je sam morao i mujeziniti jer niko drugi nije znao. Od 1972. godine, kada je sagrađen mekteb u Ligatićima, do 1992. redovno je predvodio džemat na jacija-namazu, bez obzira ko je bio aktivni imam, i to sve bez dinara naknade.

Muftić Zehrid, sin Mehmeda, zvanog Meho, i Malke, rođene Ferhatović. Rođen je 1938. u Ligatićima, Umro je 1985. Supruga mu se zvala Duda, rođena Muratović. Pohađao je mektebi-ibtidaiju pred Ahmed-ef. Muminovićem u Glavičnu, Olovo. Bio je samouki dunder i tišler. Bavio se seljačkim poslovima. Nikad nije radio u preduzeću. Hadži Jusuf-ef. Muftić dao mu je izun da može prolaziti pred džemat i klanjati teraviiju u Mižnovićima i Ligatićima.

Muftić Mustafa, sin Ahmeta i Dudije, rođene Alihodžić. Rođen je 1934. godine u Ligatićima, a na ahiret je preselio 1986. Bio je oženjen Hasnijom, rođenom Kišić. Dugo se bavio stočarstvom i zemljoradnjom, pa se onda zaposlio u vareško "Šumarstvo", kao vologonac. Pohađao je mektebi-ibtidaiju pred Ahmed-ef. Muminovićem u Glavičnu, Olovo. Dok se nije zaposlio u državnoj firmi, klanjao je teraviije u Ligatićima i Mižnovićima.

Hadži Mujo Muftić, sin Jusufa i Fate, rođene Alihodžić. Rođen je 1936. u Ligatićima, na bolji svijet preselio je 2011. Supruga mu je bila Dišija, rođena Hodžić. Pohađao je mektebi-ibtidaiju pred Ahmed-ef. Muminovićem u Glavičnu, Olovo. Radni vijek proveo je i penziju zaradio u vareškom "Šumarstvu". Nakon penzionisanja, 1988. od Muhammed-ef. Hadžibašćauševića dobio je saglasnost da klanja teraviih-namaz

u Mižnovićima i to je činio sve dok ga je zdravlje služilo. Hadž je obavio 2006. godine.

Eskić Ćamil, sin Redže i Hanke, rođene Kobašević. Rođen je 1935. u Ligatićima. Umro je 2009. Bio je oženjen Fatimom, rođenom Džakmić. Dugo je radio kiridijski posao sa konjima, a onda se zaposlio u vareškom komunalnom preduzeću, gdje je zaradio penziju. Pohađao je mektebi-ibtidajju pred Ahmed-ef. Muminovićem u Glavičnu, Olovo. Još u mladosti je klanjao teravije u Boganovićima, Olovo. Od 1986. godine sve do smrti stalni je mujezin mesdžida/džamije u Ligatićima. Kur'an, ezan, salavate i mevlud je učio naročito lijepim glasom, bosanskim mekamom kojeg su svi voljeli slušati. Džematske imame mijenjao je na teravij-namaz u drugima vaktovima.

Spomenimo ovdje i dvojicu imama koji nisu rođeni na području Vareša, ali su duži period djelovali kao teravij-imami i džematski imami na području OIZ Vareš.

Hadži Hamza-ef. Trako, sin Avde i Zehre, rođene Džaferović. Rođen je 1936. godine u Ričici, Kakanj. Preselio je na ahiret 2018. Supruga mu se zvala Belkisa, rođena Smolo. Od 1948. do 1955. godine, sedam godina zaredom, klanjao je teravij-namaz u Seocima, i još jednu godinu nakon odsluženja vojnog roka. Po njegovom kazivanju, nakon što je jedne godine bilo zabranjeno klanjanje bajram-namaza u džamiji na Budoželju, u dogovoru s džematlijama Budoželja, Kadarića i Seoca, bajram-namaz klanjali su u staroj džamiji na Karićima. Cijeli radni vijek proveo je radeći kao imam u Islamskoj zajednici na području Visokog. U Visokom i okolnim mjestima, Kaknju, Brezi i Varešu, bio je poznat učaj Kur'ana, mevluda i ilahija zbog lijepog glasa i mekama.

Hadži Hajro-ef. Hodović, sin Avde. Rođen 1921. godine u Kasidolima, Priboj, Srbija. Na ahiret je preselio 2011. godine u Varešu. Bio je oženjen Ismetom, rođenom Ragibović. Pohađao je Isa-begovu medresu. Prvo službovanje bilo mu je u selu Međurječje na

teritoriji Bosne i Hercegovine. Selo su popalili četnici 5. februara 1943. godine i ubili 94 osobe a mnogo više ranili. Narod je izbjegao u Priboj, a njegova porodica u Sjenicu. Tu je dobio drugu službu kao imam, hatib i muallim u selu Žabren, Duga Poljana, srez Sjenica, sve do 1945. godine. Godine 1946. vratio se u svoje selo Kasidoli, gdje je imam bio ubijen, a džamija spaljena. S džematlijama je obnovio džamiju i počeo s mektepskom nastavom zbog čega ga je UDB-a dva puta pritvarala i ispitivala i nakon nekoliko dana puštala. Treći put je uhapšen 5. aprila 1950. kada je osuđen na dvije godine strogog zatvora koji je odležao u Požarevcu, Srbija. U Vareš dolazi 25. septembra 1952. i zapošljava se u Riž Vareš gdje radi sve do penzionisanja 1976. godine. Godine 1977. radio je kao imam na Daštansku, a zatim u džematu Jelaške punih pet godina, nakon toga u džematu Ravne, a potom u džematu Ligatići do 1992. godine. Još dok je bio u radnom odnosu u Riž Vareš klanjao je teravij-namaz u Ostrliji, a zatim 23 godine u Stupnom Dolu, po kućama sve do 1964. godine, kad je sagrađen mesdžid. Kad je imam Tajib-ef. Balta bio u zatvoru, četiri mjeseca je klanjao džumanamaz na Budoželju. Hadž je obavio za sebe 1990. godine, a poslije i za svoju suprugu Ismetu. Cijeli svoj radni i životni vijek mijenjao je imame po vareškim džematima. Hadži Hajro-ef. Hodović bio je omiljeni učaj Kur'ana, mevluda i ilahija koje je učio mekamom ala turka i po tome je bio poznat.

U evidenciji matičnih knjiga za džemat Vareš i Budoželje u periodu 1929-1946, evidentirano je nekoliko polaznika i svršenika medresa koji su sigurno, između ostalog po potrebi, klanjali teravij-namaz, ali za sada nemamo tačne podatke u kojim mjestima. To su:

Semić Hamdo, sin Mehmed-ef. vareškog imama. Rođen 1908. u Varešu.

Rizvanović Mustafa, sin Bećira. Rođen 1904. godine u Ostrliji. Pohađao medresu kod Osman-ef. Ređovića u

Smršnici. Kratko vrijeme bio mujezin vareške džamije. Kasnije otišao u državnu službu i radio kao poreski izvršitelj u Varešu. Umro je 1984. godine u Varešu.

Alešević Šemsudin-ef., sin Abdu-rahman-ef. vareškog imama. Rođen 1920. u Varešu. Završio Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu. Radio je kao imam na području Visokog.

Jusić Mehmed-ef., sin hadži Hasana. Rođen 1921. godine u Jusama, Mijakovići. Završio okružnu medresu u Travniku. Radio je kao imam u Vlasenici, Ilijašu, Doboju kod Kakanja, Zgošći, u Jusama i na Striježevu. Nakon toga prešao je u državnu službu u Općinu Vareš, a potom je radio kao direktor Privredne banke u Vitezu i Zenici.

Džafro Bećir, sin Ibrišima. Rođen 1923. godine u Seocima. Završio visočku medresu. Nakon 1945. stupio u aktivnu vojnu službu.

Begić Halil, sin Avdije. Rođen 1934. u Zubetima. Završio redovno Gazi Husrev-begovu medresu 1952. godine. Po završetku medrese jedan ramazan klanjao teravij-namaz. Nakon odsluženja vojnog roka stupio u aktivnu vojnu službu.

U dokumentima je ostalo zabilježeno da je Cerić (Mustafe) Ibrahim-ef. iz Velikog Čajna preselio na ahiret 1983. godine u Radonjićima, Striježevu, dok je predvodio teravij-namaz. Cerić Ibrahim-ef. je otac reisul-uleme Mustafa-ef. Cerića.

Islamović (Muharema) Abid-ef. iz Budoželja razbolio se dok je bio teravij-imam u Kadarićima 1967. godine. Preselio je na ahiret 15. dan tog ramazana.

Zaključak

Ovim spiskom zasigurno nije iscrpljen broj svih onih koji su jedan ili više puta klanjali teravij-namaz na području Vareša, pogotovo nakon uvođenja redovne prakse da teravij-namaz obavljaju softe – učenici medresa. Iz tog perioda naročito mladići i djevojke u trajnom sjećanju nose te teravije i ramazanska sijela od teravije do sehura. Među njima, dvojica

softi ostala su u trajnom sjećanju džematlija Stupnog Dola, a oni su sada vrlo prepoznatljivi u životu i radu IZ Bosne i Hercegovine. To su dr. Grabus Nedžad-ef., muftija sarajevski, na ramazanskoj praksi u Stupnom

Dolu bio je 1985. te hafiz Bugari Sulejman-ef., poznati vaiz, koji je u ovom selu kao teravijh-imam bio 1984. Prema podacima iz evidencije OIZ Vareš, MIZ Vareš, može se iščitati da su i neki penzionisani imami nakon

penzionisanja nastavili s klanjanjem teravijh-namaza. Takvi su bili: Muftić hadži Jusuf-ef., Kovačević-Avdagić Mustafa-ef., Hasanspahić Mušan-ef., Islamović Abid-ef., Lepara Salih-ef., Dinarević Salih-ef. i drugi.

أزمير مفتيتش

أئمة صلاة التراويح في منطقة فاريش

الموجز

عرفت القرون الماضية تزايد ملحوظا في الحياة الدينية الإسلامية في شهر رمضان المبارك في المناطق الصغيرة والبعيدة عن مراكز المدن، والتي لم يكن فيها أئمة دائمون، بل كان يأتيها الأئمة لصلاة التراويح في رمضان. وقبل بناء الكتاتيب والمساجد، كانت صلاة التراويح تُقام في البيوت، وأحيانا في بيوت أئمة التراويح أنفسهم إذا كانوا من القرية ذاتها. وفي تلك المناطق الريفية، قبل صلاة التراويح أو بعدها، كان الأئمة يلقون الدروس عن العلوم الأساسية في الإسلام. يقدم كاتب هذا المقال تعريفا بأئمة صلاة التراويح في منطقة فاريش خلال القرن العشرين، مستندا إلى المواد الأرشيفية المتوفرة لدى مجلس المشيخة الإسلامية في فاريش ومستخدمًا أسلوب الحوار. وقبل سرد السير الذاتية المختصرة لأئمة صلاة التراويح، يتناول الكاتب تنظيم صلاة التراويح قبل الحرب العالمية الثانية وبعدها تحت الحكم الشيوعي الذي كان يسيطر بالكامل على كل شرائح الحياة الدينية للشبانقة المسلمين، بما في ذلك صلاة التراويح.

الكلمات الرئيسية: فاريش، صلاة التراويح، أئمة صلاة التراويح، مجلس المشيخة الإسلامية في فاريش، الجلسات الرمضانية.

Summary

TARAWEEH-IMAMS IN VAREŠ

Azmir Muftić

For centuries, Islamic religious life in remote villages and suburbs which did not have permanent imams, was intensified during the month of Ramadan with the arrival of taraweeh-imams. Prior to opening of new maktabas, masajed and mosques, taraweeh salah was offered in private houses, often in the home of the imam. Before or after the prayer, imams would deliver a lecture, teaching the locals in rural areas about the basic teachings of Islam. The author here presents taraweeh-imams from Vareš of the 20th century, using the available materials from the Archives of the Majlis of the Islamic Community in Vareš and interviews. Along with brief biographies of the imams, the author also elaborates on the circumstances and organisation of taraweeh salah before and after the Second World War, when the communist government held absolute control over the religious affairs of Bosniaks.

Keywords: Vareš, taraweeh salah, taraweeh-imams, Majlis of the Islamic Community of Bosnia and Herzegovina, Ramadan

DOPRINOS HIMZO-EF. ČELENKE IZGRADNJI DŽEMATA ŠERIĆI

Safet HUSEJNOVIĆ

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici
safethus@hotmail.com

SAŽETAK: Himzo-ef. Čelenka je jedan od najznačajnijih boraca za islam i zaštitu muslimana na području Zenice. Hrabri, dobroćudni i krajnje požrtvovani imam, zamjenik muhtara i komandanta Muslimanske milicije za vrijeme II svjetskog rata, rukovodilac mladomuslimanskog pokreta u svom kraju i dugogodišnji zatočenik u kazamatima komunističke strahovlade. Himzo-ef. je bio autoritet kojeg karakterišu vizija, pouzdanje, organizacione sposobnosti, efikasnost, taktičnost, mudrost, povjerenje, postupnost u radu, interakcija s ljudima, posebno s mještanima Šerića u kojim je djelovao i živio. Himzo-ef. je svojom blagošću, strpljivošću, darežljivošću, empatijom, altruizmom i upornošću osvajao srca i duše polaznika. On je u potpunosti sagorijevao u predanosti na vjerskoj pouci i u radu s džematlijama. Cilj rada je da na osnovu dostupne literature i arhivske građe osvjetlimo životni put i djelovanje ovog vrijednog imama i muallima.

Ključne riječi: Himzo-ef. Čelenka, Šerići, Islamska zajednica, mekteb, efendija, muallim

Uvod

Sjećati se naših čestitih imama uistinu je vid svjedočenja o čuvanju dini-islama u jednom neobičnom i bremenitom vremenu koje je iza nas. Biti na braniku Allahove vjere, predvođeni vjernike i dijeleći s njima stvarnost i iskušenja ovog svijeta, mogu biti samo oni koje Uzvišeni odredi i osnaži snagom imana i sabura u toj najčasnijoj misiji čovjeka na Zemlji. Upravo s tom namjerom i spominjemo naše vrijedne i plemenite imame koji nisu više među nama, a koji su nas svojom imamskom misijom zadužili da nastavimo ondje gdje su oni stali i da taj časni emanet predamo generacijama koje dođu poslije nas. Obično kažemo da svako vrijeme ima svoje breme, svoje ljude, svoje gazije, svoje

daije i da Svemogući svojom mudrošću i sveopćim znanjem svakoj vremenskoj epohi podari iskrene robove koji će na svojim leđima iznijeti sve ono što zahtijevaju vrijeme i okolnosti u kojima živi zajednica vjernika.

Znamo isto tako da je naša najdraža domovina Bosna i Hercegovina kroz sva minula stoljeća od susreta s islamom imala mudre, hrabre i izdržljive imame koji su bili personifikacija plemenitih Allahovih robova koji su svojim djelovanjem dali snažan pečat očuvanju Allahove vjere i domovine u kojoj živimo. Historija ih prepoznaje u najboljem smislu.

Jedan od imama koji se posebno istakao kao hatib, mualim, dobrotvor, humanista i aktivista u očuvanju vjerskog i nacionalnog identiteta Bošnjaka je Himzo-ef. Čelenka.

Autor ovog teksta kod njega je naučio kur'ansko pismo, osnovna pravila učenja Kur'ana i temelje o islamu. Bio je istinski vođa u dugogodišnjem radu u džematu Šerići. Ostavio je neizbrisiv trag kod svojih džematlija koji ga se i danas rado sjećaju.

Himzo-ef. Čelenka

Himzo-ef. Čelenka, čestiti zenički imam, ubraja se u plejadu imama koji su u turbulentnim vremenima komunističkog sistema požrtvovano obavljali imamsku misiju štiteći svoju vjeru od svih nasrtaja i iskušenja. Himzo Čelenka, sin Mustafe i Đulbe, rođen je 11. jula 1913. godine u Šerićima. U bivšoj jugoslavenskoj vojsci služio je od 14. aprila 1938. do 1. oktobra 1939. godine. Završio

je mješovitu nižu medresu Sultan Ahmed 1936. godine u Zenici s odličnim uspjehom. U prvom periodu radio je kao imam u Šerićima, od 4. januara 1938. do 4. decembra 1948. godine. Nakon toga, odlazi na izvršavanje zatvorske kazne. Drugi angažman u džematu Šerići imao je od 19. aprila 1961. godine do odlaska u penziju 31. decembra 1986. godine. (Arhiva Medžlisa Zenica)

Dostojanstven kakav je bio, Himzo-efendija nikad nije govorio ništa osim istine. Državnim vlastima predao se 4. decembra 1948. godine. Osuđen je na 17 godina zatvora, a pušten je 29. novembra 1959. godine. Njegovih 11 godina zatvora, odnosno 132 mjeseca ili oko 4.000 dana života žrtvovanih za principe koji imaju samo iskreni, vrijedni su pamćenja. (Kovačević, 2005:67) Himzo-efendija je bio na čelu mjesne organizacije "Mladi muslimani" u Šerićima. U jednom intervjuu, sjećajući se teških zatvorskih dana, kaže:

Mjesec dana bile su moje ruke crne od vezivanja kanapom. I danas često puta u noćima, moje ruke same odskoče. Bio sam u izolaciji četiri godine sa šest hodža i šest fratara u jednoj sobi. Kad smo mi išli na radilište, svi zatvorenici su morali da okrenu glavu duvaru – da nas ne vide. Jer, kažu da mi kvarimo i trujemo ostale zatvorenike. Klasični kriminalci su imali više prava nego mi. Njih nisu ni progonili. Oni su bili redari po kancelarijama. Naročito su znali da drže politička predavanja uz ramazan. Uvijek neko dođe iz Beograda da nas odgovori od posta. Govorio bi: – Vi, mladi muslimani, niste krivična djela učinili, niste ubijali, jedite svinjsko meso, nemojte klanjat,... i idite kući! Najviše se insistiralo da izidemo popravljeni kao ljudi iz zatvora. Mene su zvali jedno veče u kancelariju. Dođe jedan Slavko, vaspitač za Mlade muslimane. Da porazgovaramo, bez pisanja u dosije, šta god ja govorio. On zna ustrojstvo IVZ-a kao i ja. Kaže: – Eto sad imate džamije. Rekoh: – Vi znate šta radite. Za 50 godina ako ne rade medrese i mektebi, neće više ko imati da ide u džamiju. Ovaj Reis nije naš, nego vaš. Kaže mi:

Nišani na mezaru Himzo-ef. Čelenke

– Možda ćeš izići iz zatvora. Kad izadeš, neće te više niko htjeti da sluša u selu. Tamo je sve prevaspitano. – Smijem li ja, pitam, ako mi dadnu da budem hodža, da tumačim šta piše u Kur'anu. – Smiješ, kaže, ali ti neće dati selo, tamo je sve prevaspitano... Ušao sam u zatvor 1948. godine, izašao sam u novembru 1959. godine. Pet godina sam imao gubitak građanskih prava. Nisam mogao da budem u službi 15 godina. (Đidić, Hećimović, 1991: 68-71)

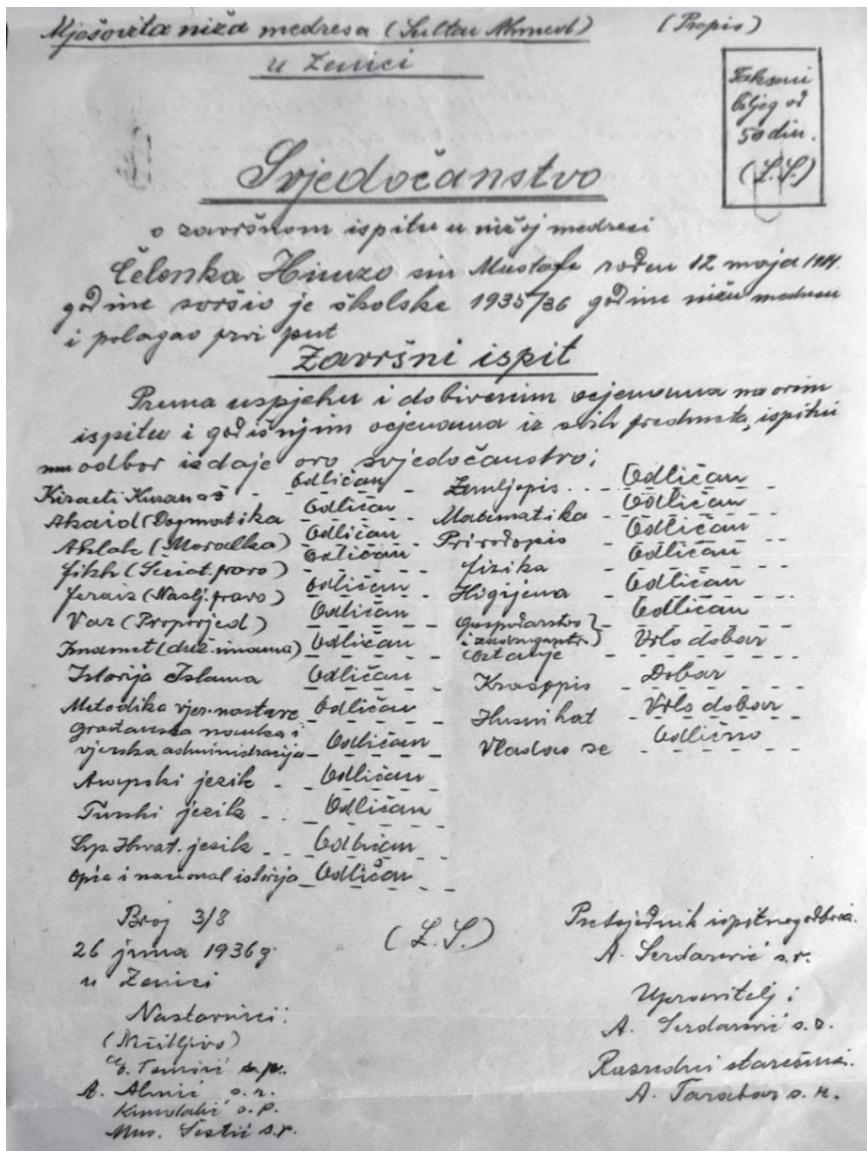
Požrtvovanost je rahmetli Himzo-ef. pokazao ne samo svojim fizičkim patnjama za dobro svoga ummeta nego je po uzoru na Ebu Bekra, r. a., nesebično, velikodušno materijalno pomagao očuvanje islama u našim krajevima. Koliko god je bio svjestan značaja mekteba i medresa, tako je bio presretan kad je čuo da je pokrenuta akcija osnivanja Islamskog fakulteta u Sarajevu. Trebalo je renovirati zgradu, bivši Đulagin dvor, za smještaj fakulteta, a za to su bila potrebna velika sredstva. Raspisan je apel za donaciju. On se među prvima odazvao, skupa sa još njegova tri brata. Odlučili su da svi daju po 5.000.000

dinara, što je bila pozamašna svota. To je bilo nešto prije 1977. godine kada je otvoren fakultet, a inženjerska godišnja plata je bila oko 100.000 dinara. Ko zna kako su sakupili tako veliku svotu novca, a svi su živjeli skromno. Posebno u to doba nisu imali u svojim kućama ni električni štednjak, ni frižider, niti kupatilo s nužnikom. I sada su im svi putevi unutar sela neasfaltirani, razoreni vododerinama. Znači, opći interesi su nadvladali lične i lokalne... (Kasumagić, 1997: 27)

Misionarski rad Himzo-ef. Čelenke

Himzo-ef. je bio autoritet s vjerskom i misijskom identifikacijom kojeg karakterišu vizija, pouzdanje, organizacione sposobnosti, efikasnost, taktičnost, mudrost, povjerenje, postupnost u radu, interakcija s ljudima, posebno s mještanima Šerića, u kojim je djelovao i živio. Imami poput Čelenka-ef. su svojom blagošću, strpljivošću, darežljivošću, empatijom, altruizmom, upornošću – loženjem vatre u mektebima i edebom osvajali

Svjedočanstvo Himze Čelenke iz mješovite niže medrese Sultan-Ahmed u Zenici (Prepis)

srca i duše polaznika. Oni su sagorijevali u predanosti na vjerskoj pouci. Mora se podvući da su ti imami imali sezonske plaće, da su bili bez socijalnog, zdravstvenog i penzionog osiguranja, da do 1970. godine nije bilo ni ilmihala ni sufara, čak ni Kur'ana, a kamoli planova, programa, pedagogija, didaktika i vjeronauke u školama, ali oni su imali rezultate. Kao što konstatuje Mustafa Spahić, po srčanosti, odvažnosti i neustrašivosti pred Partijom i Udbom, za Salih-ef. Gračića se može kazati – čovjek zvani hrabrost. On je bio imam u Topčić Polju, a njegov zatvorski prijatelj Himzo-ef. Čelenka u Doglodima – Šerići. Himzo-ef. je u svom džematu imao više zlatnih vakifa za Islamski fakultet od bilo kojeg drugog medžlisa izuzev Sarajevskog. Po broju polaznika

vjerske pouke i po sadržaju vjerskog života njegov džemat je pokrивao jedan manji medžlis. (Spahić, 2018)

Himzo-ef. Čelenka je redovno dostavljao informacije u zvaničnim glasilima Islamske zajednice o vjerskim aktivnostima u džematu Šerići. U jednom od tih izvještaja čitaoce *Glasnika* obavještava da je selo Šerići udaljeno od Zenice 35 km. U selu se nalaze džamija, škola, ambulanta, poljoprivredna apoteka, otkupna stanica i prodavnica. Vjerski život se odvija na zadovoljavajući način. Gotovo sva djeca su obuhvaćena vjerskom obukom, što je slučaj i sa školom. Na vjersku pouku dolazi oko 200 polaznika, od kojih dvije trećine uče arapsko pismo. Selo broji 113 domaćinstava sa 925 stanovnika. Hadž su obavila 23 lica, što očito govori da ljudi ovog sela

vode računa o vjerskim dužnostima, a i da ekonomski dobro stoje. U selu se ne troši alkohol, a šljive se uopšte ne stavljaju u kace nego se suše na sušarama. U selu se nalazi vodovod, pa se u mnoge kuće uvodi voda, a u zadnje vrijeme sve je više domaćinstava koja posjeduju i svoja kupatila. Selu nedostaje električno svjetlo ali se i na tome uveliko radi u koju svrhu je prikupljeno 15-16 miliona starih dinara. Ljudi ovog naprednog sela vrlo dobri su muslimani i ne žale novčano pomoći sve naše vjerske potrebe, a naročito za naše vjersko prosvjetne ustanove. Tako su u 1970. sakupili milion, a u 1971. milion i tri stotine starih dinara od zekata i sadekatul-fitra za fond GHM medrese i Islamskog teološkog fakulteta. ("Dobrotvori...", 1972:298)

U svom dopisu za *Preporod* iz 1980. godine Himzo-efendija navodi da selo Šerići broji oko 150 domaćinstava (1.000 stanovnika), u brdovitom kraju, na tromedi Zenice, Travnika i Teslića. Ima džamiju koja je dobro posjećena, a posebno uz ramazan, gdje dolazi na teravih-namaz oko 300 osoba oba spola. Predavanja održava džamijski imam Himzo Čelenka... Vjersku obuku pohađa 250 djece različitog uzrasta, a hatmu je ove godine završilo 83 djece iz Kur'an-Kerima. Što se tiče akcije zekata i sadekatul-fitra, ona je za ovdašnje prilike na velikoj visini. Prikupljeno je ukupno 15.000.000 st. dinara. (Čelenka, 1980:14)

Dakle, Himzo-efendija je imao velikog uspjeha u radu s polaznicima mektepske pouke. Na osnovu dopisa koje je slao *Preporodu* i *Glasniku* saznajemo da je mekteb u džematu Šerići pohađao veliki broj djece, od 200 do 250 polaznika. Najvjerovatnije da je shodno broju školske djece u džematu procentualno bio najposjećeniji mekteb u cijeloj bivšoj Jugoslaviji. Odnosno, da nije bilo djeteta a da nije pohađalo mektepsku pouku, bez obzira što se radilo o neobaveznom vjerskom podučavanju. Ova činjenica nam govori da su mještani Šerića imali izgrađenu visoku svijet o vjerskoj pouci. U to vrijeme je radila

Osmanaga Čelenka, težak; Edhemaga Čehić, težak; Hasan Bošnjak, težak Hasan Halilović, Fehim Halilović, Mehmed Halilović, Šerif Garanović, Ibrahim Topić, Avdaga Čehić, Halil Mehić i Zumra-hanuma Čelenka, supruga Himze ef., svi iz Šerića – Dogloba. Ostatak od 2.960 kuna darovaše ostali vrijedni seljani spomenutog sela. ("Iz Zenice...", 1943/44:158)

Zaključak

Imami, hatibi i muallimi su misionari islama; ukoliko ne žele da učine izdaju misije života, imperativno trebaju kazivati i svjedočiti Allahovu riječ, živjeti islam u granicama mogućnosti i biti primjer ljudima u životu.

Izuzetni ljudi, imami, muderisi i drugi koji ostavljaju vrijedan i vjerodostojan trag u vremenu i prostoru su ljudi vizije, volje, energije i uspravnog hoda u onom i za ono što vrijedi. Život nije samo puko fizičko trajanje i obitavanje, nego je život u općem smislu istovremeno i etika poziva, odgovornosti, ideje, izazova, misije, poslanja i zadatka u činjenju univerzalnih vrijednosti dobra i prevenciji svake vrste zla. U tom smislu, Božiji poslanici i njihovi nasljednici su imali jaku vjeru, snagu duha i karaktera i uspravan hod u približavanju Allahu.

Himzo-efendija je primjer čestitog imama i mualima koji se žrtvovao za islam. Maksimalno je ulagao trud u podučavanju polaznika

mektepske pouke tako da nije bilo djeteta u džematu Šerići, a da nije pohađalo mekteb. Plodove svog misionarskog rada osjetio je za vrijeme službovanja u rodnom mjestu. Osim mekteba, džemat Šerići, u to vrijeme, a i danas je prepoznatljiv po tome što nema prodaje i konzumiranja alkoholnih pića. Dugo godina džemat Šerići je prednjačio u materijalnom pomaganju Islamske zajednice, od davanja zekata, sadekatul-fitra i izgradnji Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu. O tome svjedoče pisani tragovi u glasilima Islamske zajednice. Mnogi njegovi učenici, imami, mualimi i džematlije preuzeli su emanet Himze efendije i nastavljaju ga dosljedno slijediti na putu Istine.

Literatura

- Bajrić, M. (1965). "Jedna rijetka svečanost u džematu Šerići". *Glasnik VIS*, XXVIII, 5-6, 195.
- Đidić, F. i Hećimović, E. (1991). *Robija šutnje*, Zenica.
- (1943/44). "Iz Zenice". *El-Hidaje*, 4-5, 158.
- Čelenka, Himzo (1980). "Ramazani-šerif u Šerićima". *Preporod*, 20, 14.
- Č. H. (1978). "Šerići opet najbolji". *Preporod*, 20, 7.
- (1972). "Dobrotvori", *Glasnik VIS-a*, XXXV, 5-6, 298
- H. Asim (1981). "Nesebično žrtvovanje za potrebe drugih". *Preporod*, 21, 9.
- Kasumagić, I. (1997). "Hadži Himzo Čelenka – čelik vjere i hrabrosti". *Preporod*, 17.
- Korkut, B. (1987). *Prevod Kur'ana*. Sarajevo: Starješinstvo IZ za BiH, Hrvatsku i Sloveniju.
- Kovačević, A. (2005). *Iskre svjetlosti*. Zenica: BZK Preporod.
- Kulenović, A. (2019). *Uloga vakufa u razvoju Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- (1942/43). "Novi članovi dobrotvori i utemeljivači". *El-Hidaje*, 1-2, 36.
- Spahić, M. (2006). "O nepoznato poznatom h. Kasimu ef. Dobračić". *Glasnik RIZ*, LXVIII, 3-4, 281-292.
- Spahić, M. (2018). "Ulema i imami koji se ne zaboravljaju". *Preporod*, 6, 34.
- Šestić, Dž. (2009). "Zenički hafizi s kraja 19. i početkom 20. stoljeća". *Takvim*, 229-236.
- Veladžić, I. (1977). "Dala milione i zaplakala od radosti", *Preporod*, 13, 8.

الموجز

إسهامات الشيخ حيمزو تشيلينكا في تكوين جماعة مسجد شيريتشي

سيفت حسينوفيتش

يُعدّ الشيخ حيمزو تشيلينكا أحد أهم المناضلين من أجل الإسلام وحماية المسلمين في منطقة زينيتسا. كان إماماً شجاعاً دمث الخلق ومضحياً للغاية، وكان نائباً للمختار ولقائد القوات المسلمة إبان الحرب العالمية الثانية، وقائد حركة الشبان المسلمين في منطقتهم. أمضى سنوات طويلة في زنازانات نظام الإرهاب الشيوعي. كان الشيخ حيمزو مرجعية تتميز بالرؤية والثقة والمهارات التنظيمية والكفاءة واللباقة والحكمة والغباط والتدرج في العمل والتفاعل مع الناس، وخاصة مع سكان شيريتشي حيث كان يعيش ويعمل. كسب الشيخ حيمزو قلوب وأرواح تلاميذه بلطفه وصره وكرمه وتعاطفه وإيثاره ومثابرتة. كرس حياته بالكامل للتعليم الديني والعمل مع المسلمين. إن الهدف من هذا المقال هو تسليط الضوء على حياة وأعمال هذا الإمام والمعلم الفذ، استناداً إلى المراجع والمواد الأرشيفية المتوفرة.

الكلمات الرئيسية: حيمزو تشيلينكا، شيريتشي، المشيخة الإسلامية، الكتّاب، الشيخ، المعلم.

Summary

CONTRIBUTION OF HIMZO EFENDI ČELENKA IN FORMATION OF ŠERIĆI JAMAAT

Safet Husejnović

Himzo efendi Čelenka is one of the most significant fighters for Islam and the protection of Muslims in Zenica. Brave, kind-hearted and dedicated imam, a deputy muhtar and commander of a Muslim military force during World War II, a head of the Young Muslims movement in his birthplace and a prisoner of notorious communist regime prisons. Himzo effendi was an reliable authority with a vision, marked with confidence, efficiency, wisdom. In addition he was interacting and cooperating with people, especially with inhabitants of Šerići where he lived and worked. He conquered people's hearts and souls with his kindness, patience, altruism and determination. He was absolutely devoted to teaching religion and working with his jamaat. This article aims to, on the basis of available texts and archive documentation bring some light on the life and work of this remarkable imam and muallim.

Keywords: Himzo efendi Čelenka, Šerići, Islamic Community, maktab, imam, muallim

SARAJEVSKI DNEVNIK O SUĐENJU RUKOVODSTVU VAKUFSKE DIREKCIJE 1946. GODINE

Hikmet KARČIĆ

Univerzitet u Sarajevu

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
karcichikmet@gmail.com

Mustafa DEDOVIĆ

Univerzitet u Sarajevu

dedovic.mustafa98@gmail.com

SAŽETAK: Članak "Sarajevski dnevnik o suđenju rukovodstvu Vakufske direkcije 1946. godine" analizira sudski proces protiv dr. Hazima Muftića, direktora Vakufske direkcije, i njegovih saradnika, optuženih za zloupotrebu položaja i oštećenje muslimanskih zakupaca vakufske imovine. Kroz prikaz izvještaja objavljenih u *Sarajevskom dnevniku*, autori istražuju kontekst i motivaciju komunističkih vlasti u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata, koji su težili marginalizaciji religije i vjerskih zajednica. Članak naglašava korištenje komunističke propagande i orijentalističke terminologije u konstrukciji negativnog narativa o Muftiću i njegovim saradnicima, prikazujući ih kao izrabljivače i saradnike okupatorskog režima. Ujedno, autori postavljaju pitanje o stvarnim razlozima za pokretanje ovog procesa, sugerirajući da je bio dio šireg napora za slamanje vjerskih institucija i jačanje komunističkog režima.

Ključne riječi: Hazim Muftić, Vakufska direkcija, Jugoslavija, Sarajevski dnevnik, Islamska zajednica, propaganda, sudski proces

Uvod

Nakon Drugog svjetskog rata i socijalističke revolucije, u Jugoslaviji je uspostavljen specifičan model sekularne države, koji je definitivno razdvojio vjerske zajednice od državnih struktura. Iako su ZAVNOBIH-om bile proklamovane određene slobode, one su nakon dolaska komunista na vlast postupno blijedile. (Dedović, 2019:34) Da bi se detaljnije shvatila politika komunista prema vjerskim zajednicama u Bosni i Hercegovini,

ključno je razumjeti fundamentalne motive njihovog djelovanja u novonastanoj državi. Nekoliko motiva rukovodilo je bosanskohercegovačke komuniste u provođenju politike marginalizacije religije u svakodnevnom životu, a posebno u političkim aktivnostima:

Ideološke osnove marksizma smatrale su religiju glavnim oruđem eksploatacionog sistema u borbi protiv potlačene masa i njihovog oslobođanja. Zato su komunisti imali namjeru izgraditi

društvo u kojem će religija biti isključivo privatna stvar svakog pojedinca, dok bi vjerske organizacije bile lišene prava da utiču na javne djelatnosti. Šovinizam, nacionalizam, individualizam i predrasude trebalo je zamijeniti internacionalizmom, socijalističkim patriotizmom, humanošću, kreativnošću i ljubavlju prema radu. Najmoćniji alati za provođenje ove promjene bili su snažna propaganda, vojska i obrazovni sistem. Historijsko pamćenje, religija i vjerske zajednice

bili su povezani s prethodnim vladajućim sistemom koji se suprotstavljao širenju komunističkih ideja. Po mišljenju komunista, vjerske i nacionalne razlike često su se zloupotrebljavale, što je dovodilo do krvavih nacionalno-vjerskih i građanskih sukoba. Zato su smatrali da jedino ateizam može služiti kao ujedinjujuća snaga. Komunisti su težili tome da postanu jedini ideološki i politički autoritet, marginalizirajući sve druge izvore autoriteta. S obzirom na to da se religija nije mogla zabraniti, deklarirani vjernici i njihove vjerske zajednice bili su potiskivani iz javne sfere i stavljeni pod stroga ograničenja kako bi se kontroliralo njihovo organiziranje i djelovanje. (Bećirović, 2017:119-120)

Otpor prema agrarnoj reformi i kolonizaciji bio je snažan, naročito među vjerskim zajednicama širom Bosne i Hercegovine. Islamska zajednica gledala je negativno na ove promjene, jer su vakufski posjedi i njihova imovina bili pogođeni novim agrarno-imovinskim promjenama. U takvom okruženju bilo je neophodno pripremiti teren za sprovođenje agrarne reforme. Iako su siromašno seosko stanovništvo i bezzemljaši podržavali reforme, postojale su seoske kategorije koje su im se protivile, svjesne da će promjene ugroziti njihov status i vlasničke odnose. Vlasti su posebno represivno postupale prema uglednim i imućnim zemljoposjednicima, naročito Bošnjacima, što je dovelo do pokušaja raznih mahinacija s ciljem zaustavljanja započetih procesa u agrarnoj oblasti. (Šabotić, 2021:54-55) U ovom kontekstu treba promatrati i slučaj suđenja rukovodstvu Vakufske direkcije 1946.

Komunističke vlasti su posebno neprijateljski gledale na vjerske zajednice nastojeći da oduzimanjem imovine izvrše dodatni pritisak na njih, jer su ih smatrali ideološkim neprijateljima stvaranja novog 'vrlog svijeta'. (Karčić, 1991:267-268) Nova Jugoslavija je bila poprilično surova u obračunima sa neistomišljenicima. Tokom ovog razdoblja vakufska imovina je gotovo potpuno uništena, naročito u prvih četrnaest godina nakon Drugog svjetskog rata, između 1945. i 1959. godine. Vrhunac destruktivnosti je dosegnut 1959. godine kada se Vakufska direkcija ukida kao institucija, budući da je vakufska imovina bila gotovo u potpunosti opljačkana. Već 1945. godine donesen je Zakon o upravljanju stanovima i poslovnim prostorima, uz njegove izmjene i dopune iz 1947. i 1948. godine, koji su ozbiljno narušili ekonomsku osnovu Islamske zajednice. Ovim zakonom vjerskim zajednicama su oduzeti objekti koji nisu korišteni za vjerske obrede. Procjenjuje se da je vrijednost vakufske imovine oduzete Islamskoj zajednici oko deset milijardi dolara. (Mahmutović, 2007:26) U okvirima takvog odnosa vlasti prema vjerskim zajednicama, Islamska zajednica se našla na udaru novonastalih političkih snaga.

Usvajanjem rigoroznih zakona počelo je ekonomsko iznurivanje Islamske zajednice.¹ U okviru sučeljavanja državnih vlasti s Islamskom zajednicom došlo je i do određenih sudskih procesa, od kojih su najpoznatija suđenja Kasim-ef. Dobrači, Derviš-ef. Korkutu i Mahmut-ef. Traljiću. (Karčić H., 2017:87)

Suđenje rukovodstvu Vakufske direkcije, Muftiću i ostalima

Jedan od manje poznatijih slučajeva koji je ostao relativno nezabilježen u historiografiji jeste suđenje vakufskom direktoru dr. Hazimu Muftiću, pomoćniku direktora Mustafa Islamoviću i predsjedniku Vakufskog povjerenstva u Sarajevu Ibrahimu Čadordžiću koji su optuženi za "lihvarenje na štetu muslimanske sirotinje". O ovom slučaju koji se odigrao početkom decembra 1946. godine pisale su novine *Sarajevski dnevnik*, tako da su one jedan od najrelevantnijih izvora za ovu temu. *Sarajevski dnevnik* je kroz četiri članka – izvještaja sa suđenja – detaljno izvještavao s ovog suđenja. Ti izvještaji objavljeni su u periodu od 6. do 10. decembra 1946. godine.²

Prema novinarima *Sarajevskog dnevnika* dr. Hazim Muftić i ostali terete se da su odgovorni za teško stanje zakupaca vakufskih zemljišta. Odnosno, da su svojom upravom doveli zakupce u "bezizlazan" položaj i na "prosjacki" štap. Dalje se u tekstu navodi kako je zbog loše žetve došlo do molbi od strane obrađivača prema Vakufskom povjerenstvu i Vakufskoj direkciji kako bi im se snizila cijena zakupnine. *Sarajevski dnevnik* je posvetio mnogo pažnje ovom slučaju i konstruirao poseban narativ. Posebno je zanimljiva argumentacija koja precizira da je zakupcima koji nisu plaćali zakupninu prijetila opasnost da budu izbačeni sa zemlje koju su godinama obrađivali, često plaćajući visoke zakupnine koje su davno premašile vrijednost zemljišta. Suočeni s mogućnošću potpune propasti zbog vakufskih upravljača, zakupci su zatražili zaštitu narodne vlasti, koja je

¹ To su zakoni i uredbe: Zakon o raspodjeli stanovima i poslovnim prostorima, Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije, Osnovni zakon o postupanju s eksproprisanim i konfiskovanim šumskim posjedima, Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća, Uredba o arondaciji državnih i poljoprivrednih dobara općedržavnog značaja, Osnovni zakon o eksproprijaciji, Uredba o prodavanju

stambenih zgrada iz opštenarodne imovine, Uredba o upravljanju stambenim zgradama i Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine i dodjeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama. (Bećirović, 2012, 223)

² Naslovi izvještaja su "Funkcioneri vakufske uprave provodili su sistematsko pljačkanje siromašnih zakupaca vakufskih zemljišta" (6.12.1946); "Za jedan

dunum vakufskog zemljišta muslimanska sirotinja morala je plaćati po 12.000 dinara godišnje kirije" (7.12.1946); "Muslimanska sirotinja optužila je na sudu upravljače vakufa kao bezdušne gulikože" (8.12.1946); "Orađivači vakufskih zemljišta zatražili su poništenje lihvarskih zakupnina" (9.12.1946); "Narodni sud poništio je sve lihvarske zakupne ugovore vakufske uprave". (10.12.1946)

potom ispitala poslovanje vezano za izdavanje vakufskih zemljišta pod zakup. Istraga je otkrila dobro organiziran sistem pljačkanja radnika koji su obrađivali vakufska zemljišta. ("Funkcioneri vakufske...", 1946:4)

Dalje se u *Sarajevskom dnevniku* prenosi kako je provjerenim izvorima utvrđeno da se vakufskom imovinom upravljalo na štetu muslimanske sirotinje. Na čelu tog poslovanja bio je direktor Vakufske direkcije dr. Hazim Muftić s organiziranom klikom pomagača. Upravljanje vakufskim zemljištima oduzeto je iz ruku mutevelija, iako je to bilo suprotno odredbama zavještača. Izdavanje zemljišta pod zakup obavljala je Vakufska direkcija ili vakufsko povjerenstvo prema pravilniku koji je donesen mimo Ustava Islamske vjerske zajednice. Protupropisno prigrabivši vlast, organi Sreskog vakufskog povjerenstva i Vakufske direkcije započeli su svoju izrabljivačku i pljačkašku politiku na štetu obrađivača zemljišta. Ovakav način pljačke radnih ljudi rijetko je zabilježen u historiji zakupničkih odnosa. Oni su svoje lihvarsko poslovanje započeli pod nenarodnim režimima u staroj Jugoslaviji, a usavršili ga za vrijeme okupacije. Nastojali su svoj protunarodni rad nastaviti i poslije oslobođenja, ali ih je u tome spriječila budnost organa narodne vlasti, koji su ove lihvarke i gulikože predali Narodnom sudu da dobiju kaznu koju zaslužuju za svoj zločinački rad kojim su upropaštavali najsiromašnije porodice u Sarajevu. ("Funkcioneri vakufske...", 1946:4)

Terminologija korištena u tekstu nosi snažan komunistički pečat, izražavajući solidarnost s radničkom klasom, kmetovima i svima koji su bili izrabljivani od strane 'kulaka' i moćnika. U periodu kada je Jugoslavija još uvijek konsolidirala svoje institucije vlasti, bilo je ključno osigurati ne samo podršku, već i nepokolebljivu lojalnost stanovništva. Za to nije bilo boljeg načina nego da se sukobi s naslijeđenim institucijama iz prethodnih sistema, posebno ako su te institucije posjedovale određenu zemlju, nekretnine itd.

Nije se autor gornjeg teksta iz *Sarajevskog dnevnika* koristio samo komunističkom terminologijom da se dr. Hazim Muftić i njegovi saradnici prikažu u izrazito negativnom svjetlu. On u svom izvještaju koristi terminologiju koja diskretno prikazuje muslimane u duhu orijentalizma (npr. "izrabljivački mentalitet"), što ukazuje na pokušaj demonizacije osobe koja predstavlja vjersku zajednicu i upravlja vakufskom imovinom. Tekst sugerira da je Muftić bio pohlepan i nemoralan, koristeći svaku priliku da izvuče maksimalnu korist na štetu radnog naroda. Tekst negativno prikazuje i sam sistem licitacija koji je bio namješten tako da koristi upravljačima vakufa na štetu zakupaca. Spekulanti su, kako se tvrdi, namjerno podizali cijene zakupa, a zatim se povlačili, ostavljajući zakupce da plaćaju znatno više nego što je zemljište zaista vrijedilo. Ovdje se implicira da su licitacije bile manipulirane s namjerom da se izvuče maksimalni profit za vakuf, dok su radnici bili prisiljeni da snose teret povećanih troškova. ("Funkcioneri vakufske...", 1946:4)

Ako se uzme u obzir kontekst dešavanja cjelokupnog sudskog procesa, duh vremena i metode s kojima se komunistička vlast služila, postavlja se pitanje: Koji bi bio stvarni uzrok ovog procesa? Odgovor se može pronaći u jednom podnaslovu ovog izdanja *Sarajevskog dnevnika*. Podnaslov članka glasi "Saradnja vakufskog direktora sa ustašama". U ovom tekstu se navodi:

Zbog ovakvog rada Javni tužilac grada Sarajeva podigao je optužnicu protiv dr. Hazima Muftića i njegovih pomagača. Po toj optužnici započeo je danas pretres pred krivičnim vijećem Okružnog narodnog suda kojim pretsjedava Aco Jokašević, a sudije porotnici su Šahin Šahinpašić i Esad Pašalić. Pretres se vodi u velikoj dvorani Okružnog narodnog suda uz najveći interes građanstva. Na pretres je pozvano oko 20 svjedoka. Na jutrošnjem pretresu pomoćnik Javnog tužioca Šukrija Berbić pročitao je optužnicu. Dr

Hazim Muftić, optužen je u prvom redu što je za vrijeme okupacije održavao prijateljske veze sa zločincima poglavnikovim povjerenikom Hakijom Hadžićem, ustaškim ministrima dr. Džaferom Kulenovićem i dr. Mehmedom Alajbegovićem, ustaškim muftijom Handžićem, Hadžialijom Aganovićem i nacional-socijalističkim špijunom i evangeličkim župnikom dr. Hamom. Dr. Hazim Muftić je nabavljao za vakufski novac fašističku literaturu kao Hitlerov "Mein Kampf" i knjige ustaškog zlikovca Mile Budaka.

Pored priloženog, u ostatku teksta se Muftić i ostali prikazuju kao nacistički simpatizeri. Dr. Hazimu Muftiću se pripisuje da je pohranio te knjige u biblioteku Vakufske direkcije, a *Mein Kampf* je neprekidno držao na svom stolu. Istakao se i njegov angažman oko otvaranja džamije koju je poglavnik Ante Pavelić otvorio u Zagrebu, a prisustvovao je i ceremoniji otvaranja. Zbog tog angažmana, Pavelić ga je odlikovao Redom za zasluge 2. stepena. U martu 1945, nakon što su ustaše počinile masovna ubistva u Sarajevu, Muftić je prisustvovao večeri koju je organizovao Maks Luburić u Gradskom podrumu. Muftić je prikazan kao ličnost koja je pokazala odanost okupatorskoj vlasti, što je karakteriziralo njegov rad i ponašanje. Ne samo da je kompromitovao instituciju na čijem je čelu bio, već je svojim neprijateljskim stavovima kao visoki vjerski funkcioner negativno utjecao na nespremne i politički neosvijestene muslimanske mase. Nakon oslobođenja, dr. Muftić je nastavio da sklapa ugovore s obrađivačima vakufskih zemljišta, koji su pogodovali Vakufskoj direkciji na račun siromašnih zakupaca, eksploatirajući njihovu tešku situaciju i neznanje. On je davao direktive za sklapanje takvih ugovora, iako je bio svjestan da visoke zakupnine, postignute na licitacijama, ozbiljno pogađaju finansijski stanje obrađivača zemljišta. Uz dr. Muftića, optužen je i predsjednik Sreskog vakufskog povjerenstva

Ibrahim Čarodžić, penzioner koji je na sličan način sklapao ugovore sa zakupcima, gurajući osiromašene baštovane u propast. ("Funkcioneri vakufske...", 1946:4)

Ako se pogleda stanje Islamske zajednice za vrijeme Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji, ovo pitanje se može i drugačije tematizirati. Naime, tokom Spahinog mandata, Jugoslavija je u aprilu 1941. ušla u Drugi svjetski rat, što je Islamsku vjersku zajednicu u Bosni i Hercegovini stavilo pred ozbiljne vjerske i političke izazove. Dio Ilmije bio je nezadovoljan tzv. Spahinim Ustavom IVZ iz 24. oktobra 1936. godine, jer je on u suštini oduzeo mnoge ovlasti ulemi, posebno u pogledu upravljanja imovinom i vakufima, zbog čega su ga kritičari smatrali laičkim. Ovo nezadovoljstvo među vjerskim službenicima nastojao je iskoristiti Hakija Hadžić, dugogodišnji politički protivnik braće Spaho. Kada je 10. aprila 1941. proglašena Nezavisna Država Hrvatska (NDH), Hadžić je u tome vidio svoju priliku. Bio je jedan od prvih iz BiH koji je, zajedno s nekolicinom istomišljenika među muslimanima i Hrvatima, otišao u Zagreb da podrži Antu Pavelića. Iz

Zagreba se vratio s Pavelićevim ovlaštenjem, zajedno s popom Božidarom Bralom, za preuzimanje civilne uprave u BiH (tzv. Poslanikovo povjereništvo za Drinski banovinu). Koristeći svoju poziciju, Hadžić je već u junu 1941. organizirao vjersku anketu s ciljem izrade nacrtu novog zakona i ustava Islamske vjerske zajednice (IVZ) prema tzv. hodžinskoj koncepciji, koja je bila formulirana neposredno prije rata. Iako je reisul-ulema Fehim Spaho bio formalno pozvan, nije prisustvovao nijednoj sjednici ankete. Od njegovih pristalica, samo su dr. Hazim Muftić, direktor Vakufa, i Mehmed Ali Čerimović, član Ulema-medžlisa, prisustvovali na dvije sjednice. Ostali učesnici ankete bili su uglavnom Hadžićevi povjerljivi ljudi. Anketa je sastavila "nacrt zakonske odredbe o vjersko-prosvjetnoj autonomiji" koji je trebao biti potvrđen od Ante Pavelića kao zakon. Posebna delegacija, koju su predvodili Ademaga Mešić i Mehmed Handžić, predsjednik ulemanskog udruženja "El-Hidaje", predala je ovaj nacrt Paveliću 7. augusta 1941. godine. Pavelić je tom prilikom izrazio spremnost da "duhovna pitanja" budu uređena prema

željama delegacije, te ih pozvao da se vrate u Zagreb na otvaranje džamije. Međutim, sav uticaj ove delegacije bio je poništen već narednog dana, kada je Pavelić službeno primio reisul-ulemu Fehima Spahu, dr. Hazima Muftića i zagrebačkog muftiju Ismeta Muftića. (Nakičević, 1996:34-35)

Nova vlast se sukobljavala sa svim reliktima prošlih sistema. Muftić tokom NDH nije bio politički aktivan, ali je zauzimao visok položaj u Islamskoj zajednici.³ U narednom broju *Sarajevskog dnevnika* Muftić se spočitava da je i održavao veze s ustaškim visokim dužnosnicima:

Na večeru krvoloka Luburića, kaže dr. Muftić, otišao je iz straha. Poslije oslobođenja naredio je da se spale fašističke knjige jer je smatrao da im nije mjesto u vakufskoj biblioteci. Na primjedbu javnog tužioca da je bilo nemoguće da kroz četiri godine ne vodi protivustašku politiku jer bi ga ustaše smijenili s položaja ili otpremili u Jasenovac, dr. Muftić tvrdi da ustaške vlasti nisu mogle učiniti prije nego izmijenjene Ustav i organizaciju IVZ.

"Zašto ste onda iz straha otišli na večeru Luburića, kada je za

³ Dr. Hazim Muftić potiče iz ugledne alimske porodice Muftić (Svirac) iz Gradačca, gdje je rođen 1906. godine. Bio je sin hafiza Hasib-efendije, unuk muderrisa hafiza Ahmeda Hilmi-efendije i praunuk gradačaćkog muftije i muderrisa Svirac medrese, hadži-hafiza Ahmed-efendije Mulaibrahimovića Svirca, po kojem je porodica dobila prezime Muftić. Osnovno obrazovanje i mekteb završio je u Gradačcu, gimnaziju u Tuzli, a pravne nauke na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Nakon završenog studija započeo je karijeru u sudstvu, radeći na sudovima u Bijeljini, Tuzli i Sarajevu. Godine 1936. Ministarstvo zdravlja ga je stavilo na raspolaganje Islamskoj zajednici, nakon čega je preuzeo dužnost direktora u Vakufskoj direkciji. Tijesno je saradivao s naibom Islamske zajednice Fehim-efendijom Spahom, s kojim je ostao blizak saradnik sve do Spahine smrti. Od 1935. do 1937. godine predavao je ustavno i građansko pravo na Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi u Sarajevu, gdje je

bio cijenjen među studentima kao odličan predavač. Na položaj stalnog direktora Vakufske direkcije imenovan je 1940. godine, neposredno pred početak Drugog svjetskog rata, i na toj funkciji je ostao do 1946. godine. Tokom rata je nastojao ostati izvan političkih zbivanja. Nakon rata, dr. Hazim Muftić prešao je u Gradski narodni odbor i Skupštinu grada Sarajeva, gdje je radio kao pravni referent i savjetnik. Njegov rad obuhvatao je objavljivanje brojnih radova o pravnim pitanjima, počevši od članka u zagrebačkim Novostima 1930. godine pod nazivom "Novi krivični zakonik i mnogoženstvo". Nastavio je doprinositi u različitim časopisima i listovima. Njegovi priručnici uključuju: *Priručnik za rad organa starateljstva na području NR BiH* (1956), *Upute za rad kućnih savjeta* (1960), *Prenos stanarskog prava* (1962), *Odobrenje za izgradnju i bespravno građenje* (1963), *Neka pitanja iz oblasti otkazivanja radnog odnosa* (1963), *Novo pravno shvatanje o karakteru odobrenja za izgradnju* (1963), *Pravo sustanara*

(1964), *Grad i Gradsko vijeće* (1964), *Lokacija u svjetlu propisa o uređenju i korištenju gradskog zemljišta* (1965), *Opet na temu: Grad i Gradsko vijeće* (1965) i *Odgovor na pitanje iz Zakona o stambenim odnosima* (1962). Posebnu pažnju posvetio je islamskim temama, naročito analizi uzvišenosti kur'anskog teksta. Iz te oblasti, objavio je šest radova u *Takvimu* između 1969. i 1974. godine. Njegova namjera bila je da pruži temelje za razvoj savremene filozofije Kur'ana, koja bi pomogla mladim istraživačima u stvaranju sveobuhvatne filozofije u modernom dobu. Također je objavio radove u *Glasniku VIS-a*, uključujući dva o vakufu, te je pisao o vakufskim temama i organizaciji Islamske zajednice u kalendarima *Narodne uzdanice* i *Novom beharu*. O svom djedu hafizu Ahmedu Hilmi-efendiji Muftiću pisao je u *Gajretu*, o dr. Mehmedu Spahi u *Novom beharu*, i o Fehim-efendiji Spahi u *Glasniku IVZ-a*. Dr. Hazim Muftić je preminuo 26. januara 1974. godine. (Mehmedović, 2017:266)

vaše uklanjanje sa direktorskog položaja trebalo izmijeniti čitavu organizaciju IVZ”, pitao je javni tužilac.

“Takva je bila psihoza”, tvrdi dr. Muftić i priznaje da su i u saborskom odboru sjedili ustaše koji su ga morali svrgnuti s položaja direktora – da je vodio protivustašku politiku... On je ispitivan o saradnji sa ustašama. Od početka je nastojao da pokrene svaku saradnju sa slugama okupatora. Pri tom se prikazivao naivnim, tvrdeći da ne zna je li Luburić bio politička ličnost i kakve je imao funkcije. Naročito nije htio da zna kakvog je karaktera bila večera kojoj je prisustvovao na poziv Luburića. Jedino je priznao da je odlaskom na večeru bacio ljagu na svoj obraz.

Pretsjednik: “Kako ste vi mogli da provodite svoju antiustašku i antiokupatorsku politiku, kad od straha niste mogli odbiti ni poziv na večeru?”

Muftić: “Psihoza je bila takva da sam morao otići.”

Pretsjednik: A kako ste mogli biti istovremeno na antiustaškim pozicijama i dobivati visoka ustaška odlikovanja od Ante Pavelića?

Muftić: U doba kad sam bio odlikovan, mislim da nije trebalo ništa naročito učiniti da se dobije odlikovanje. Dr. Muftić je izjavio da ni Fehim Spaho nije bio politička ličnost. Medjutim priznao je da je bilo negodovanja u narodu protiv izbora Fehima Spahe za reis-ul-ulemu zbog toga što Fehim Spaho nije bio po zvanju sveštenik pa su i u narodu bile širene slike koje ga prikazuju kao čovjeka koji nije živio sveštenskim životom.

Dr. Muftić je kategorički tvrdio da nije išao sa Fehimom

Spahom na poklonstvo ustaškim glavešinama na što mu je predsjednik sudskog vijeća predočio list “Hrvatska Krajina” broj 13 od 18 maja 1941 u kojem je zabilježeno kako su Fehim Spaho i dr. Hazim Muftić u Banjoj Luci posjetili ustaškog stožernika krvoloka dr. Gutića i njegovog pomoćnika H. Bešlagića te sa njima duže vrijeme raspravljali o ekonomskim i kulturno prosvjetnim problemima. Fehim Spaho je tada izjavio da oni odlaze u Zagreb da posjete poglavnik Antu Plavelića i ustaške ministre. Toga dana našli su se u Banjoj Luci kod Gutića i poglavnikov povjerenik Hakija Hadžić i doglavnik Ademaga Mešić.

Pretsjednik: Eto, ljaga ne pada na vas od Luburićeve večere nego već od maja 1941. Da li i ove posjete ustaškim ministrima smatrate neslaganjem sa ustašama?

“Jeste, to je neslaganje”, odgovorio je dr. Muftić uz smijeh slušalaca u dvorani.

Pretsjednik: Da li je po vašem mišljenju dr. Ante Pavelić davao odlikovanja i svojim protivnicima?

Muftić: Držim da jeste.

Pretsjednik: Jeste, davao im je kuršum u čelo ili okove u koncentracionim logorima. To je davao Pavelić političkim protivnicima. (“Na sudjenju...”, 1946:4)

Ovaj sudski proces okončan je presudom kojom je dr. Hazim Muftić osuđen na tri godine lišenja slobode s prinudnim radom i gubitkom političkih prava u trajanju od dvije godine.

Zaključak

Rad daje uvid u način kako je *Sarajevski dnevnik* izvještavao sa suđenja rukovodstvu Vakufske direkcije.

Suđenje rukovodstvu Vakufske direkcije u prvoj postratnoj godini pokazuje stanje u novoosnovanoj državi i društvenom poretku. Suđenje neprijateljima prošlosti označavalo je konačni obračun i javnu eliminaciju nepoželjnih osoba iz javnog i društvenog života. Suđenje Muftiću i ostalima imalo je dvostruku ulogu: prvi korak ka ukidanju Vakufske direkcije i društvenu eliminaciju Muftića i drugih iz struktura buduće Islamske zajednice. Također je indikativno da su pojedinci koji su svjedočili protiv bivšeg rukovodstva Vakufske direkcije poslije zauzimali pozicije u novoj restrukturiranoj Islamskoj zajednici u Jugoslaviji.

Uprkos kontaktima s vrhovništvom Nezavisne Države Hrvatske, izvještavanje *Sarajevskog dnevnika* o ovom sudskom procesu usmjereno je prvenstveno na ranije istaknute teme vezane za licitacije, visoke cijene zakupa, te općenito loše stanje u Vakufskoj direkciji. Iako su ovi aspekti bili ključni za pokretanje samog sudskog procesa, način na koji je *Sarajevski dnevnik* pristupio izvještavanju pokazuje značajnu dozu subjektivnosti. Njihovo izvještavanje odražava ne samo pristrasnost u odnosu prema sudskom postupku već i tendenciju da se naglašavaju ekonomski i administrativni problemi direkcije, dok se političke i društvene implikacije spora stavljaju u drugi plan. Ova pristrasnost u medijskom pokrivanju suđenja sugerira da su se u *Sarajevskom dnevniku* fokusirali više na senzacionalističke elemente priče, zanemarujući širi kontekst koji bi pružio cjelovitu sliku o razlozima i posljedicama sudskog postupka.

Literatura

Bećirović, D. (2017). “Ustavno i zakonsko regulisanje statusa vjerskih zajednica u Socijalističkoj Bosni i Hercegovini od 1945. do 1991. godine”. *Prilozi historiji Bosne i Hercegovine u socijalističkoj Jugoslaviji*, 119-144.

Bećirović, D. (n.d.). *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945.1953)*. Zagreb-Sarajevo: Bošnjacka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Islamska zajednica u

Hrvatskoj, Medžlis Islamske zajednice Zagreb, Institut za istoriju Sarajevo. Dedović, S. (2019). *Mostarski Vakufi od 1931. do 2013. godine*. Sarajevo-Mostar: Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Vakufska direkcija Sarajevo,

Muftijstvo mostarsko i Medžlis Islamske zajednice Mostar.
 “Funkcioneri vakufske uprave provodili su sistematsko pljačkanje siromašnih zakupaca vakufskih zemljišta”. *Sarajevski dnevnik*, od 3.12.1946, 4.
 Karčić, F. (1991). “Vakufi i reprivatizacija”. *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u SFR Jugoslaviji*, LIV, br. 3.
 Karčić, H. (2017). “Kako je Oslobođenje

izvještavalo o suđenju Kasimu ef Dobračići”. *Novi muallim*, 87-92.
 Mahmutović, S. (2007). “Višedecenijsko uništavanje vakufa u Bosni i Hercegovini”. *Novi Muallim*, 26-32.
 Mehmedović, A. (2017). *Upravljanje vakufima u BiH 1847-2017*. Sarajevo: Vakufska direkcija Sarajevo.
 “Na sudjenju su izneseni dokazi o političkoj saradnji direktora Muftića

sa ustaškim”. *Sarajevski dnevnik*, od 4.12.1946
 Nakičević, O. (1996). *Istorijski razvoj institucije Rijaseta*. Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u RBiH.
 Šabotić, I. (2021). *Tvrda kora i krvave brazde, Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine*. Tuzla: Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla.

الموجز

مذكرات سراييفو حول محاكمة المسؤولين في مديرية الأوقاف عام 1946

حكمت كارنيتش
 مصطفى ديدوفيتش

يحلل هذا المقال محاكمة الدكتور حازم مفتيتش، مدير مديرية الأوقاف، وزملائه، بتهمة سوء استغلال مناصبهم والإضرار بالمستأجرين المسلمين لممتلكات الأوقاف. ومن خلال عرض التقارير المنشورة في صحيفة سراييفو اليومية، يحقق الكاتبان في سياق ودوافع السلطات الشيوعية في يوغوسلافيا بعد الحرب العالمية الثانية، التي سعت إلى تهميش الدين والطوائف الدينية. ويؤكد المقال على استخدام الدعاية الشيوعية والمصطلحات الاستشراقية في اختلاق رواية سلبية عن مفتيتش وزملائه، وإظهارهم في صورة المستغلين والمتعاونين مع نظام الاحتلال. وفي الوقت نفسه، يتساءل الكاتبان عن الأسباب الحقيقية لإطلاق هذه الحملة، منوهين بأنها كانت جزءاً من جهد أوسع لسحق المؤسسات الدينية وتعزيز النظام الشيوعي.

الكلمات الرئيسية: حازم مفتيتش، مديرية الأوقاف، يوغوسلافيا، صحيفة سراييفو اليومية، المشيخة الإسلامية، الدعاية، المحاكمة.

Summary

SARAJEVSKI DNEVNIK ON THE COURT PROCEEDINGS AGAINST WAQF DIRECTORATE IN 1946

Hikmet Karčić, Mustafa Dedović

The article titled *Sarajevski dnevnik on The Court Proceedings against Waqf Directorate in 1946* analyses the court proceeding against Dr. Hazim Muftić, director of Waqf directorate and his co-workers, who were charged with misuse of office and taking advantage of Muslim lessees of waqf property. The authors here present reports published in *Sarajevski dnevnik* with the aim to analyse the context and motivation of the Communist government in Yugoslavia after the Second World War in their tendency to marginalise religion and religious communities. The article stresses the use of communist propaganda and the orientalist's terminology in constructing their case against Muftić and his co-workers presenting them as exploiters of the poor and collaborators with the fascist occupiers. The authors find the communist plan to crush religious institutions in the country as a possible real reason for these charges.

Keywords: Hazim Muftić, Waqf Directorate, *Sarajevski dnevnik*, Islamic Community, propaganda, court proceeding

RAZVOJ ISLAMSKIH FINANSIJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Edib SMOLO

Visoka poslovna škola, Univerzitet Effat, Saudijska Arabija
edib.smolo@gmail.com

SAŽETAK: Ovaj rad analizira razvoj islamskih finansija na Balkanu sa studijom slučaja Bosne i Hercegovine (BiH). U ovoj analizi koristit ćemo podatke lokalnih islamskih finansijskih institucija i globalne izvještaje o islamskoj finansijskoj industriji. Budući da se islamske finansije već godinama prakticiraju u BiH, njihov razvoj je doživio izuzetan uspjeh. Islamsko bankarstvo, predvođeno Bosna Bank International (BBI) bankom, predstavlja glavnog aktera u ovoj oblasti. Međutim, industrija se suočava s nekoliko problema i izazova koji ometaju njen dalji razvoj. Među glavnim problemima su nedostatak pravnog i regulatornog okvira, nizak nivo svijesti javnosti o islamskim finansijama, što dovodi do niske potražnje za njihovim proizvodima, i nedostatak podrške vlade za njihov razvoj. Dakle, da bi se islamske finansije dalje razvijale unutar balkanskih zemalja općenito i BiH posebno, postoji potreba za boljim promotivnim, pravnim i regulatornim okvirom koji će olakšati ovaj poduhvat kao i novim klijentima koji će povećati konkurenciju i doprinijeti razvoju ovog tržišta.

Ključne riječi: razvoj, islamsko bankarstvo, halal industrija, islamsko mikrofinansiranje, mikro kredit, Bosna i Hercegovina

Uvod

Otkako je *Mit Ghamr* eksperimentirao s islamskim finansijskim principima koji su doveli do osnivanja islamskih finansijskih institucija, islamska finansijska industrija (IFI) evoluirala je u pristojan i nezamjenjiv dio globalnog finansijskog sistema. Globalna finansijska kriza, koja je potresla finansijski svijet, dovela je islamske finansije¹ u središte pozornosti kao alternativu konvencionalnim finansijama. Iako su islamske finansije također bile pogođene krizom, ovaj uticaj na islamske finansije je bio indirektan kroz pogoršanje ekonomskih uslova općenito. Ipak, industrija je pokazala određeni stepen otpornosti na ekonomske šokove. (Haneef &

Smolo, 2013; Smolo et al., 2022; Smolo & Mirakhor, 2010)

Određeni stručnjaci poput Karuvelila (2000) vide IFI kao podskup globalnog finansijskog sistema koji djeluje prema određenim procedurama i principima koji možda nisu u skladu sa šerijatom. Ovi stručnjaci predlažu da umnožavanje redovnih instrumenata i primjena “šerijatske šminke”² čini nepravdu islamskim finansijama i pogrešno ih predstavlja. Ili su možda islamske finansije postale podređene konvencionalnim finansijama

(Ahmed, 2009; Nasr, 1991; Smolo, 2010) i u skladu s tim im nije dozvoljeno da odigraju svoju značajnu ulogu kao platforma za podjelu rizika.³

Principi islamskih finansija uopće nisu novi jer postoje u muslimanskom svijetu već duže vrijeme. Izraz “islamski finansijski sistem” (IFS) ili industrija, kako god bilo, vrlo je mlada industrija koja je započela svoju modernu egzistenciju u drugoj polovini prošlog stoljeća. (Iqbal, 1997; Smolo, 2013; Zaher & Hassan, 2001) Od tada pa do

¹ *Islamske finansije* je opći pojam koji se odnosi na islamsku ekonomiju, finansije i bankarstvo. U ovom članku ovaj termin će se koristiti u tom smislu.

² Spomenuto u Smolo (2013, str 4)

³ Da li i koliko islamske finansije treba da se zasnivaju na principu podjele rizika i da li je to jedini modalitet koji se primjenjuje u islamskom finansijskom sistemu je stalna debata među učenjacima bez konsenzusa.

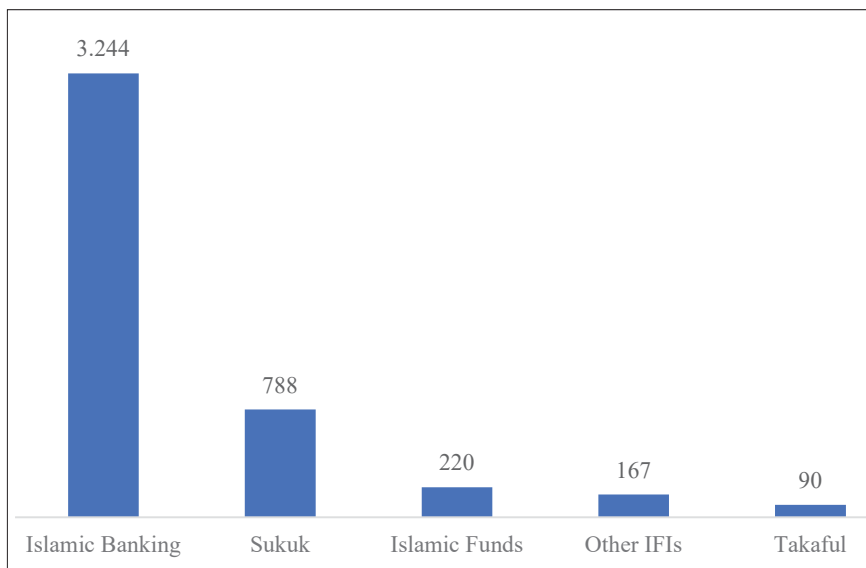
danas IFS se uveliko razvio. IFS danas obuhvata islamsko bankarstvo, *tekaful* (islamsko osiguranje), tržišta kapitala, islamsko mikrokreditiranje, fintech rješenja, itd. (ICD-LSEG, 2023; IFSB, 2022)

Razvoj islamskih finansija: kratki pregled

Termin islamske finansije aludira na finansijske aktivnosti koje su vođene šerijatskim principima (islamskim pravom). Islam općenito, a islamske finansije i bankarstvo posebno, posvećeni su zaštiti imovinskih prava, naglašavanju etičkih standarda, dijeljenju rizika i promoviranju socio-ekonomske pravde. (Mirakhor & Smolo, 2011, 2012; Smolo, 2020, 2022; Smolo & Mirakhor, 2014) Osim toga, ne samo da finansijske i svake druge aktivnosti moraju biti u skladu s moralnim standardima šerijata, već trebaju uzeti u obzir i opći javni interes (*masleha*). Šerijatski zakon strogo zabranjuje plaćanje i primanje kamata (*riba*). Međutim, opisivanje islamskog ekonomskog i finansijskog sistema jednostavno kao "beskamatno" ne odražava pravu i potpunu sliku ovog sistema. (Iqbal, 1997; Smolo, 2005, 2013, 2022)

Iako su islamske finansijske prakse korištene od samog početka islamske historije, primarna eksperimentisanja s islamskim bankama dogodila su se mnogo kasnije, preciznije tokom 1960-ih i 1970-ih godina. *Mit hamr*, koja je osnovana u Egiptu 1963. godine, smatra se prvom islamskom bankom ikada. Nakon toga je 1967. godine osnovana *Nasir socijalna banka* i bila je prva socijalna banka koja je poslovala po šerijatskim standardima. (Smolo, 2013)

Cjelovita historijska mapa razvoja islamskih finansija sveobuhvatno prikazuje ovaj sistem kao nezavisnu i odvojenu finansijsku paradigmu, koja se od početnih eksperimenata

Globalna imovina islamskih finansija u 2022. God. Izvor: icd-lseg (2023)

usmjerenih na lokalne interese razvila u globalno prihvaćen finansijski sistem. Tržište islamskih finansija počelo je privlačiti ne samo muslimanske nego i nemuslimanske investitore. Istražujući ekspanzivne globalne domete islamskog finansijskog sistema, sljedeći narativ o razvoju islamske finansijske industrije, crpi inspiraciju iz sveobuhvatnih perspektiva navedenih u *"Izveštaju o razvoju islamskih finansija 2023: Navigacija u neizvjesnosti"*⁴ koji je nastao kroz saradnju između ICD-a i Londonske berze (LSEG).

U dinamičnom okruženju globalnih finansija, islamske finansije su prevazišle izazov nesigurnosti 2022. godine. Time su se ugradile u makroekonomski sistem koji je bio potčinjen fluktuacijama svjetskih cijena roba i globalnog lanca snabdijevanja. Uprkos ovakvo nestabilnom okruženju, islamska finansijska industrija (IFI) je 2022. godine zabilježila rast od 11%, što je niže od 17% maksimuma zabilježenog u prethodnoj godini. U 2022. godini, nivo aktive iznosio je 4,5 biliona dolara.

Različiti sektori unutar islamskih finansija doživjeli su različite sudbine. Islamski fondovi, i uzajamni fondovi i fondovi kojima se trguje na berzi (ETF-ovi), podnijeli su najveći teret

negativnih trendova. Razlog tome je višestruko povećanje kamatnih stopa na globalnom nivou što je dovelo po porasta troškova kapitala. Kao rezultat toga, imovina pod upravljanjem islamskih fondova pala je za 10% na 220 milijardi američkih dolara. Uprkos ovom padu, značajna pokretanja, uključujući inauguralni islamski ETF i ESG⁵ ETF-ove u različitim regijama, unijela su iskrnu inovacija u ovaj sektor.

Islamsko bankarstvo, kamen temeljac ove industrije s imovinom od 3,2 triliona dolara, naišlo je na prepreke jer je 24% islamskih banaka prijavilo niže profite ili veće gubitke. Inflatorna prilagođavanja, povećani troškovi digitalizacije i zastoji ulaganja u kapital doprinijeli su ovim izazovima. Međutim, neke regije, poput GCC-a,⁶ pokazale su pozitivne rezultate vođene većim prihodima od dobiti i smanjenim troškovima.

Sukuk ili islamske obveznice (certifikati) su drugi najveći sektor industrije sa 788 milijardi američkih dolara vrijednosti u 2022. godini, pokazavši značajnu otpornost na ekonomske poteškoće. Emisije obveznica na malezijskom tržištu su porasle, ali je tržište obveznica GCC zemalja doživjelo pad zbog smanjenih potreba

⁴ Originalni naziv izvještaja je *"Islamic Finance Development Report 2023: Navigating Uncertainty"*. Vidi ICD-LSEG (2023).

⁵ ESG (skraćena od *Environmental, Social and Governance*) je termin koji se odnosi na skup standarda koji usmjeravaju korporativne politike kako bi bile u skladu s konceptima održivog razvoja u

oblastima životne sredine, društvene odgovornosti i korporativnog upravljanja.

⁶ GCC ili Vijeće za saradnju u Zaljevu (*Gulf Cooperation Council*).

za finansiranje od država i entiteta koje podržava država, što se pripisuje skoku cijena nafte. Ipak, značajni korporativni problemi pojavili su se u nekim afričkim državama poput Tanzanije i Nigerije.

Tekaful (islamsko osiguranje), treći po veličini sektor s ukupnom aktivom od 90 milijardi dolara, povećao se za 16%, iako je samo 52% operatera zabilježilo pozitivan učinak. Isplate potraživanja u sektorima kao što su motorni *tekaful* i gubici ulaganja utjecali su na ove rezultate.

Druge islamske finansijske institucije, kao posebna cjelina, procijenjene su na 167 milijardi američkih dolara. Ovim sektorom dominira Saudijska Arabija kao vodeća u brojkama s rastućim islamskim finansijskim sistemom. Pored toga, islamski indikator razvoja finansija istakao je Maleziju, Saudijsku Arabiju i Indoneziju kao najrazvijenije jurisdikcije među 136 zemalja, dok se Pakistan popeo na šestu poziciju.

Gledajući unaprijed, islamskoj finansijskoj industriji se predviđa pozitivna putanja na tržištima u razvoju, Rusija i Uganda su uvele islamsko bankarstvo, dok Alžir i Etiopija postavljaju temelje za islamska tržišta kapitala. Uspostavljena tržišta usklađena sa šerijatom svjedoče o napretku u upravljanju u UAE i ojačanom šerijatskom upravljanju u Pakistanu i Saudijskoj Arabiji.

Evidentan je i rastući trend u islamskom *Fintech*-u s digitalnim *tekaful* operaterima koji se pokreću u Maleziji, usklađujući se s tehnološkim napretkom. Značajan broj *sukuka* je na čekanju, posebno onih vezanih za ESG *sukuke*, što predstavlja dodatni potencijal ovog sektora. Povećani napor u širenju znanja i svijesti o islamskim finansijama ogledaju se u sve većoj važnosti šerijatskih kvalifikacija i certifikata kao i nacionalne strategije Indonezije za finansijsku pismenost. S ovim višestrukim kanalima rasta i razvojem islamskoj finansijskoj industriji se predviđa putanja rasta i očekuje se da će dostići 6,7 biliona američkih dolara do 2027. godine. (ICD-LSEG, 2023)

Ovaj rast, međutim, zavisi od zemlje do zemlje jer njihov pristup i razvoj islamskih finansija značajno varira. Kako navodi magazin *Islamic Banker*, postoje dva pristupa islamskim finansijama. Prvo, postoji metodološki pristup u okviru kojeg se islamske finansije implementiraju, kao što je to slučaj u Maleziji s njenim modelom dvostrukog bankarstva. Prema ovom pristupu, konvencionalne i islamske finansije rade jedna pored druge uz odvojena (ali slična) pravila i smjernice koje ih upravljaju. Drugo, postoji 'ad hoc pristup', kako dalje tvrdi *Islamic Banker*, "gdje ni vlada niti regulator ne priznaju potrebu za samostalnim okvirom za islamsko bankarstvo i regulaciju, a kamoli omogućavanje zakona". (*Islamic Banker*, 2010, str 2)

Danas je Malezija prepoznata kao lider u oblasti islamskih finansijskih institucija (IFI) zbog svog sveobuhvatnog i sistematičnog pristupa. Ovaj sveobuhvatni pristup, hrabro preduzet od strane Vlade Malezije i Centralne banke Malezije (Bank Negara), omogućio je razvoj islamskih finansija u Maleziji. Kao rezultat toga, malezijski islamski finansijski sistem sastoji se od islamskog bankarstva, *tekafula* (islamskog osiguranja), islamskog tržišta duga i kapitala, islamskog novčanog tržišta, islamskih derivata i nebankarskih finansijskih institucija (NBFI).

Istovremeno, Malezija je revidirala važeće zakone i uvela daleko sežne regulatorne i nadzorne okvire kako bi ostvarila svoj cilj da postane globalno središte islamskih finansija. Nadalje, s obzirom na to da ljudski kapital igra važnu ulogu u budućem rastu industrije, Malezija je poduzela aktivne korake u osnivanju različitih obrazovnih, trening i istraživačkih institucija kako bi zadovoljila potrebe industrije za visoko obrazovanim i profesionalnim kadrom.

⁷ Kada je riječ o pravnoj i poreznoj neutralnosti, ona se prvenstveno odnosi na usklađivanje zakonske regulative vezane za određene finansijske aranžmane koji se koriste unutar islamske finansijske industrije. Kod nekih se to ogleda

Pored Malezije, islamske finansije su najrazvijenije u Iranu i većini bliskoistočnih zemalja. Međutim, islamske finansije bilježe veliki napredak i u drugim zemljama kao što su Pakistan, Bangladeš, Indonezija, Turska, Sudan, Egipat, Jordan i Sirija.

Termin *islamske finansije* može sugerirati da je namijenjen samo muslimanskim zemljama s većim brojem muslimanskog stanovništva. Ipak, studije pokazuju da većina klijenata islamskih finansija zapravo nisu muslimani.

S tim u vezi, Ujedinjeno Kraljevstvo predvodi zapadne, nemuslimanske zemlje u razvoju usluga vezanih za islamske finansije. Sa oko 4,7 milijardi dolara prijavljene bankarske imovine u 2017. godini, UK je rangiran na 17. mjestu od 48 zemalja i na prvom mjestu među nemuslimanskim zemljama, čime je postao vodeći centar islamskih finansija u Evropi. Ovo je postignuto zajedničkim naporima Vlade UK, Banke Engleske i Financial Services Authority (FSA), koji su prepoznali osnovne prepreke za uvođenje islamskih finansija i poduzeli aktivne korake u stvaranju ravnopravnog tržišta za IFI. (*The CityUK*, 2019)

Različite zemlje se pridružuju ovom trendu. Naprimjer Francuska, Njemačka, Luksemburg, Irska, Hong Kong i Singapur – da navedemo samo neke – sve su promijenile zakone ili su na putu da to učine kako bi potaknule ekspanziju IFI-ja.

Čini se da postoji trend među zemljama EU da uvode mjere pravne i porezne neutralnosti⁷ u vezi s islamskim finansijama. Ovo je posebno istinito za proizvode islamskog tržišta kapitala kao što su *sukuki* (islamske obveznice). U tom pogledu, Luksemburg se smatra liderom u aktivnosti porezne neutralnosti. Pored Luksemburga i UK, irsko Ministarstvo

u izmjenama zakona vezanih za tržište kapitala, dok se kod drugih to svodi na izmjene zakona vezanih za finansiranje stanovništva (prvenstveno vezano za hipotekarno finansiranje bazirano na temeljima islamskih finansija).

finansija uvelo je *Finance Bill 2010*, akt koji je donio nekoliko amandmana kako bi se olakšao razvoj islamskih finansijskih usluga u Irskoj, Malta, Gibraltar, Kipar i Turska također preispituju svoje zakone i rade na izradi novih koji će olakšati islamske finansije. Kada je riječ o jugoistočnoj Aziji, Singapur je već izmijenio svoje zakone kako bi izbjegao dvostruko oporezivanje nekih islamskih finansijskih proizvoda i tretira *sukuk* kao konvencionalne obveznice. S druge strane, Hong Kong trenutno mijenja svoje zakone kako bi olakšao razvoj islamskih finansija.

Razvoj islamskih finansija u Bosni i Hercegovini

Islamsko bankarstvo i finansije

Islamske finansije su uvedene u Bosnu i Hercegovinu 2000. godine, kada je osnovana Bosna Bank International (BBI). Ovo je bila prva islamska banka u jugoistočnoj Evropi čije su operacije i aktivnosti sprovedene u skladu sa šerijatskim standardima. Osim BBI banke, u BiH postoje još 23 komercijalne banke. Osnivači BBI banke su Islamska razvojna banka (45.46% udjela), Dubai Islamska banka (27.27% udjela) i Abu Dhabi Islamska banka (27.27% udjela). Trenutno, BBI banka ima 32 poslovnice širom BiH.⁸

Tokom globalne finansijske krize 2009. godine, BBI banka je pokazala značajnu otpornost i bila je jedna od banaka najmanje pogođenih krizom. Uprkos izazovnim ekonomskim okolnostima, BBI je zabilježila pozitivan rast. U posljednjih nekoliko godina, banka bilježi najbolje rezultate od svog osnivanja. BBI banka, s fokusom na obrazovanje, redovno organizira edukativne sesije i obuke za svoje radnike te nudi stipendije i grantove za sve nivoe studija i studente.⁹

Početni izazovi

Prije osnivanja prve islamske banke u Bosni i Hercegovini, tržište se suočavalo s brojnim izazovima. Prvo, nedostatak svijesti kod lokalnog

stanovništva. Koncept islamskog bankarstva bio je potpuno nepoznat na tržištu, što je razumljivo s obzirom na 50-godišnji socijalistički režim u zemlji. Drugo, nepostojanje posebnih zakona. Ne postoje posebni zakoni i propisi za primjenu i praksu islamskih finansija. Kao rezultat toga, BBI banka radi po uobičajenim zakonima i podložna je istim pravilima kao i konvencionalne banke. Treće, nedostatak obrazovanih profesionalaca. Tržište oskudijeva stručnjacima s potrebnim vještinama u islamskom bankarstvu i finansijama, a također ne postoje obrazovne institucije koje nude specijalizirane programe u oblasti islamske ekonomije i bankarstva.¹⁰ Četvrto, negativne percepcije javnosti. U današnje vrijeme, većina ljudi ima negativan stav prema pridjevu *islamski*, što je dodatno pogoršano nakon događaja 11. septembra. Peto, ograničena prisutnost. Ograničena ili nikakva prisutnost te slabo promovisanje principa islamskog bankarstva i finansija unutar BiH doveli su do nerazumijevanja islamskih proizvoda i usluga među potencijalnim klijentima i općom populacijom. Šesto, nedostatak vladine podrške. Za razliku od drugih zemalja, u BiH nije bilo vladine podrške za uspostavljanje i promociju islamskih finansija.¹¹

Uprkos ovim preprekama, BBI banka je odigrala ključnu ulogu u uvođenju i razvoju islamskih finansija u BiH, pokazujući potencijal i otpornost šerijatski usklađenog bankarstva u izazovnom tržišnom okruženju. (IFN, 2016)

Da bi postigli što bolje tržišne rezultate, BBI banka je koristila sveobuhvatan pristup podizanju

javne svijesti o prednostima islamskog finansiranja. Istovremeno se suočavala sa značajnim izazovima. Kao posljedica ovoga BBI banka je bila obavezna da istovremeno ispunjava državne bankarske smjernice i šerijatske standarde, dok je javnost educirala o tome kako je islamsko finansiranje održiv, etički i koristan oblik finansiranja. Stalni izazov bio je konkurisanje za pouzdanu radnu snagu s relevantnim stručnim znanjem u malom tržištu s ograničenim ekonomskim aktivnostima i malom populacijom, gdje je u jednom trenutku postojalo još 55 banaka.¹²

Strateška vizija i pristup BBI-a rezultirali su ključnim opipljivim efektima za zemlju i ekonomiju, uključujući sistematska poduzetnička rješenja kroz stvaranje Sarajevo Business Foruma (SBF) kao kontinuiranog generatora budućih poduzetnika i mentora. Svake godine, više od 1000 učesnika se okuplja na SBF-u s ciljem unapređenja i poticanja ekonomskog razvoja BiH i regije kroz predstavljanje poslovnih ideja, pružanje mrežnih usluga i otvaranje puta za strane direktne investicije. Koristeći SBF kao platformu, BBI banka je u mogućnosti privući nove i zadržati postojeće korporativne klijente povezivanjem investitora iz cijelog svijeta s novim poslovnim prilikama i projektima na razvijajućim tržištima Balkana.¹³

Dalje, BBI-ov model rješenja dosljedno dovodi investitore kroz VIP Business Club, održava svijest javnosti o prednostima islamskog finansiranja, te kontinuirano raste i educira stručnjake putem BBI Akademije i Master programa. Počevši od 2013. godine,

⁸ Vidi <https://bbi.ba/o-nama/>. Pristupljeno 27.08.2024. god.

⁹ Za više detalja vidi finansijske izvještaje banke na <https://bbi.ba/o-nama/finansijski-izvjestaji/>. Pristupljeno 27.08.2024. godine.

¹⁰ Master program iz islamskog bankarstva je bio u funkciji na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu od 2008. godine, ali posljednjih godina nije aktivan. Više o programu na <https://www.efsa.unsa.ba/ef/bs/islamic-banking-0>.

¹¹ Abozaid (2016) je razradio niz izazova s kojima se suočava islamska finansijska industrija.

¹² U Bosni i Hercegovini trenutno postoje 22 banke: 14 u Federaciji Bosne i Hercegovine i 8 u manjem entitetu. Vidi <https://www.cbbh.ba/Content/Read/7>.

¹³ Bazirano na prezentaciji koju je Amer Bukvić, tadašnji direktor uprave BBI banke, održao 28. septembra 2019. godine, tokom Sarajevo Halal Foruma.

studenti imaju priliku da pohađaju dualni Master program u islamskom bankarstvu s Univerzitetom u Sarajevu, BiH i Univerzitetom Bolton u Velikoj Britaniji. Interno, BBI kontinuirano obučava svoje osoblje o principima islamskog finansiranja i bankarskih operacija kroz BBI Akademiju. Interni marketinški i dizajnerski stručnjaci izvršavaju zadatke prema principima islamskog finansiranja. Konačno, PR novinari objavljuju o vrijednostima i prednostima islamskog finansiranja kako bi zaokružili BBI-ov pristup rješenju. Drugim riječima, Uprava BBI-a je uspjela pronaći kompromis koji zadovoljava potrebe klijenata, pravni okvir koji zadovoljava zakone zemlje i države, te pruža alternativu kamatama.

Zbog prvenstveno političkih razloga, BBI banka još uvijek nije uspjela dobiti ažurirani Zakon o bankama koji bi omogućio islamskim bankama da posluju pod normalnim i prihvatljivim uslovima. Uz ovih šest stubova, BBI je uspio ponuditi alternativu i zadovoljiti optimalne potrebe i očekivanja na strani depozita, finansiranja i usluga.

Pored svega ovoga, u oktobru 2016. godine, Sarajevska berza (SASE) i BBI banka su udružile snage s ciljem uspostavljanja liste i indeksa kompanija koje se nalaze na SASE listi i čije su tržišne prakse u skladu sa šerijatskim vrijednostima. BBI banka je prvo razvila registar firmi, uključujući one na SASE berzi, čije aktivnosti su u skladu sa šerijatom. Na početku je šerijatski odbor BBI banke evaluirao i pregledao 177 kompanija. Od 177 kompanija, 117 kompanija ili 66% ocijenjenih firmi ispunjavalo je uslove za uključivanje u indeks nakon kvalitativne i kvantitativne evaluacije. To je dovelo do stvaranja islamskog indeksa nazvanog "BBI-SASE lista kompanija".

Sve ovo je urađeno kao odgovor na rastuću potražnju za investicijskim

proizvodima koji su u skladu sa šerijatom. Prema menadžerskim timovima BBI banke i SASE-a, očekuje se da će ova inicijativa potaknuti dodatne investicije i aktivnosti u kompanijama i na tržištu kapitala Bosne i Hercegovine.¹⁴

Industrija halal

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je, u okviru svoje misije, pokrenula projekt osnivanja Agencije za halal certificiranje. Cilj ovog projekta je uspostavljanje sistema u BiH koji će omogućiti proizvođačima da certificiraju svoje procese proizvodnje i proizvode, te ih plasiraju na tržište s *halal* oznakom.¹⁵

U tu svrhu angažirani su stručnjaci iz različitih znanstvenih usmjerenja (Fakulteta islamskih nauka, Poljoprivrednog, Veterinarskog, Medicinskog i Tehnološkog fakulteta) kako bi u izradi projekta, pored potpunog poštovanja islamskih načela o halal i haramu, bila primijenjena i savremena naučna dostignuća i zadovoljeni međunarodni zahtjevi iz oblasti standardizacije. Produkt njihovog rada je izrada temeljnih akata Agencije koji čine pravnu osnovu za izvođenje procesa certificiranja i kontrole primjene zahtjeva za halal kvalitetu u periodu važenja certifikata. U izradi se vodilo računa da ovi akti budu usklađeni s drugim svjetski priznatim standardima kao što su ISO, HACCAP i CODEX ALIMENTARIUS.

Islamske vrijednosti i/ili islamski zakon predstavljaju osnovu za korporativne ciljeve i politike Agencije. Osnovana 2006. godine, Agencija je odgovorna za halal certificiranje roba i usluga, obuku i promociju halal industrije. Agencija je stekla status autonomnog pravnog lica 2007. godine registracijom kod Ministarstva pravde Bosne i Hercegovine na osnovu Zakona o slobodi vjera i položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini.

BiH je zasnovan na javno dostupnim informacijama Agencije za halal certificiranje (vidi <https://www.halal.ba/index.php/ba/>) kao i autorove komunikacije sa rukovodiocima ove agencije.

Agencija je izradila zaštitni znak za halal kvalitetu koji je zaštitni logo Agencije i služi za obilježavanje halal proizvoda. Zaštitni znak Agencije je registrovan kod Instituta za intelektualno vlasništvo BiH, odlukom broj: IP-08335/07-07DI, 2007. godine, na osnovu Zakona o industrijskom vlasništvu BiH. ("Službeni glasnik BiH" broj 3/02) Ovim je ujedno regulirana zaštita riječi *halal* u skladu s članom 87. navedenog zakona. Znak je upisan u registar žigova kod Instituta za intelektualno vlasništvo BiH pod brojem BAZ0711273.

Vijeće za fetve Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, organ IZ u BiH sastavljen od najistaknutijih autoriteta šerijatskog prava čija je nadležnost utvrđivanje stavova i davanje mišljenja o svim šerijatskim pitanjima u BiH, pregledalo je sve temeljne akte Agencije i ocijenilo da su odredbe koje su u njima sadržane u skladu s islamskim propisima. Svojim rješenjem broj: 54/05, od 30. decembra 2005. godine, Vijeće za fetve je odobrilo da proizvodi koji budu proizvedeni u skladu s temeljnim aktima Agencije mogu nositi oznaku *halal*.

Na temelju svojih nadležnosti, a imajući u vidu da su osigurani neophodni preduslovi, Rijaset IZ u BiH na svojoj sjednici održanoj 22. februara 2006. godine donio je Odluku o početku rada Agencije za certificiranje halal kvalitete. Sjedište Agencije je u Tuzli, ul. Turalibegova 39.

Članom 5. ove Odluke utvrđeno je:

Djelatnost Agencije je ustanovljavanje, praćenje i provjera standarda, procedura, pravila za proizvodnju, praćenje i kontrolu proizvodnje u firmama i preduzećima koja se opredijele da njihov proizvod sa šerijatskog stanovišta bude dozvoljen – HALAL. Agencija će se baviti i naučnim radom, organiziranjem naučnih skupova i seminara, učestvuje na naučnim skupovima, naučnim i laboratorijskim analizama u svojim i tuđim laboratorijama, te podstiče proizvodnju zdrave i halal hrane.

¹⁴ Za detalje o indeksu i njegovoj metodologiji pogledajte: <http://www.sase.ba/v1/en-us/SASE/About-SASE/SASE-Press/aid/31>.

¹⁵ Ovaj kratki pregled halal industrije u

Agencija za certificiranje halal kvalitete je, shodno odredbama Codex Alimentarius, svjetski prihvaćenog kodeksa za halal hranu, te na osnovu odredaba Zakona o položaju vjerskih zajednica i crkava u Bosni i Hercegovini, jedina institucija u Bosni i Hercegovini koja je ovlaštena za izdavanje certifikata za halal kvalitetu i odobravanje upotrebe oznake *halal* na proizvodima.

Halal standard je dokument koji jasno određuje procedure halal certificiranja. Halal standardom je utvrđeno:

- šta je dozvoljeno, a šta zabranjeno muslimanima,
- kako se certificira i provjerava primjena odredbi Halal standarda,
- kako se vrši halal klanje životinja,
- kako su obilježeni halal proizvodi,
- koji su aditivi halal, a koji nisu.

Halal standard određuje jednake kriterije za velike, srednje i male kompanije/preduzeća pri procesu implementacije zahtjeva. Kao takav, Halal standard je registriran kod Instituta za standardizaciju BiH kao nacionalni standard pod nazivom Halal hrana – zahtjevi i mjere, BAS 1049:2007, te je drugi u svijetu a prvi u Evropi registrirani Halal standard.

Halal standard je kompatibilan s drugim međunarodnim standardima koji uređuju oblast kvalitetnog upravljanja proizvodnjom (ISO, HACCP i drugi). U proteklom periodu uspješno je izvršena revizija prvog izdanja Halal standarda BAS 1049:2007, te registrirano drugo izdanje Halal standarda BAS 1049:2010. S obzirom na dosadašnje iskustvo u procesu halal certificiranja izvršene su

značajne promjene u samom sadržaju i obimu Halal standarda, te su načinjene prilagodbe zahtjevima jedinstvenog međunarodnog halal standarda OIC zemalja.

Prema agenciji, halal certifikat je dokument kojim se potvrđuje usaglašenost proizvoda / usluga sa zahtjevima Halal standarda i izrađuje pojedinačno za svakog klijenta. Pojedinačni Halal certifikat ima rok važenja 12 mjeseci od dana izdavanja i vezuje se za certifikacijski ciklus. Halal certifikat sadrži sljedeće podatke:

- a) ime i lokaciju svakog certificiranog klijenta (ili lokaciju sjedišta klijenta i svake lokacije u slučaju da je više lokacija obuhvaćeno certificiranjem;
- b) datum izdavanja, produženja ili obnove certifikacije;
- c) datum isteka ili roka za recertifikacije u okvirima certifikacijskog ciklusa;
- d) jedinstvenu identifikaciju dokumenta;
- e) podatak o standardu i/ili drugom normativnom dokumentu, uključujući podatak o izdanju i/ili reviziji, na osnovu kojeg je obavljena provjera;
- f) opseg certifikacije u odnosu na proizvod (uključujući i usluga), proces, kako je primjenljivo za svaku lokaciju;
- g) naziv, adresa i certifikacijski znak Agencije, te drugi znakovi (poput akreditacijskog simbola) koriste se na certifikatu na način da ne dovodi u zabludu ili su dvosmisleni;
- h) bilo koje druge informacije koje zahtijeva standard i / ili drugi normativni dokument koji se koristi za certificiranje;

for Islamic Financial Institutions (Organizacija za računovodstvo i reviziju islamskih finansijskih institucija ili bolje poznata kao AAOIFI) je neprofitna organizacija sa sjedištem u Bahreinu, koja je osnovana sa ciljem održavanja i promoviranja šerijatskih standarda za islamske finansijske institucije, učesnike i cjelokupnu industriju.

- i) u slučaju izdavanja revidiranog certifikata, obavezno je uvrstiti elemente za razlikovanje revidiranog dokumenta u odnosu na prethodni zastarjeli dokument.¹⁶

Zaključno s junom 2024. godine postoje 9.104 halal proizvoda i 162 halal proizvođača.¹⁷

Islamske mikrofinansije

Nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine, što je dovelo do kraja Agresije na Bosnu i Hercegovinu, zemlja je bila devastirana i trebala je biti obnovljena. Tokom ovog procesa, mikrofinansije su odigrale važnu ulogu. Konkretno, sektor mikrofinansija je obezbijedio neophodna sredstva za podršku ekonomiji, posebno malim i srednjim preduzećima (SME) i djelomično doveo do smanjenja siromaštva. (Smolo, 2011)

Prva islamska mikro kreditna fondacija (MFI) u Bosni i Hercegovini osnovana je 2001. godine od strane humanitarne organizacije Islamic Relief sa sjedištem u Birminghamu, Ujedinjeno Kraljevstvo. Islamic Relief djeluje u BiH od 1992. godine i pomogao je hiljadama građana širom zemlje svojim značajnim humanitarnim projektima.¹⁸

Ova fondacija je jedina mikro kreditna organizacija u BiH koja posluje u skladu sa šerijatskim principima i islamskim bankarskim standardima. Fondacija ne koristi kamatu u svojim poslovnim aktivnostima, stoga nema nominalne kamatne stope, ne primjenjuje zatezne kamate niti koristi sudske kamate povezane s tim. Godine 2013. Fondacija je prošla šerijatski audit koji je provela revizorska kuća IFAAS iz Engleske, koja je izdala certifikat potvrđujući da su sve poslovne operacije Fondacije u skladu sa šerijatskim standardima AAOIFI.¹⁹

Od osnivanja 2001. godine do 2017. godine, Fondacija je plasirala više od 17.000 beskamatnih *kard el-basen* kredita na tržište BiH, pomažući mnogim građanima da poboljšaju svoj životni standard. Pomoću ovih

¹⁶ Vidi <https://www.halal.ba/index.php/ba/certificiranje/halal-certifikat>. Pristupljeno 27.08.2024. god.

¹⁷ Vidi <https://bazar.halal.ba/>. Pristupljeno 27.08.2024. god.

¹⁸ Vidi <https://www.islamic-relief.ba/> i <https://mfi.ba/bs/pocetna/>. Pristupljeno 27.08.2024. god.

¹⁹ *Accounting and Auditing Organization*

beskamatnih mikro kredita, klijenti fondacije su imali priliku pokrenuti male biznise, završiti školovanje te renovirati svoje domove. Maksimalan iznos kredita koji klijent može dobiti iznosi 10.000 KM.²⁰

Fondacija nudi svoje kredite na cijelom teritoriju BiH i svim građanima BiH. Mikro kreditni program Fondacije je osmišljen da pomogne socijalno ugroženim kategorijama stanovništva da dobiju beskamatni kredit uz jednostavnu proceduru apliciranja. Ciljne grupe su: jetimi (djeca bez roditelja), udovice, osobe s invaliditetom, poljoprivrednici, socijalno ugrožene kategorije, penzioneri, zaposleni, itd.

Fondacija pridaje veliku pažnju osnaživanju žena i unapređenju njihovog položaja u bh. društvu. Žene su stub porodice i trebale bi igrati aktivnu ulogu u društvu i procesu donošenja odluka. Do 2017. godine Fondacija je omogućila više od 8.000 kredita ženama kroz beskamatne kreditne projekte, omogućujući mnogima od njih da započnu vlastite poslove ili završe obrazovanje. Fondacija vidi budućnost mikro kredita kroz ulaganje u poljoprivredu i planira sprovesti niz projekata u ovoj oblasti u narednom periodu.²¹

Islamsko osiguranje (tekaful)

Dok u Bosni trenutno posluje 25 tradicionalnih osiguravajućih društava, još uvijek ne postoji nijedan *tekaful* operater. To, međutim, ne znači

da nisu poduzeti koraci ka pronalaznju izvedivog rješenja. Razgovori i konsultacije su vođeni u više navrata i između različitih strana.

Postoje izvještaji da je provedena analiza izvodljivosti i da je veliki donator spreman podržati ovu inicijativu kada potencijalna kompanija bude spremna za ulazak na tržište. Nedostatak obaveznih zakona i propisa, politička i ekonomska nestabilnost te ograničeni obim tržišta predstavljaju jasne prepreke za realizaciju ovog cilja u narednim godinama.²²

Međutim, treba imati na umu da, iako je bosanska ekonomija relativno neznatna za globalne tekaful operatere, ona se može koristiti kao ulazna tačka za šire i jače evropsko tržište. Shodno tome, postoji veliki potencijal za rast i širenje za kompaniju koja se odluči prva ući na ovo tržište i iskoristiti prednosti novog tržišta.

Zaključak

U ovom radu smo pokazali da se islamska finansijska industrija (IFI) u Bosni i Hercegovini suočava s nizom problema i to: (1) neznanje o konceptima islamskog bankarstva i finansija; (2) nepostojanje zakonskog i regulatornog okvira za IFI; (3) nedostatak stručne radne snage; (4) neprijateljstvo prema 'islamskom';

²⁰ Vidi <https://mfi.ba/bs/o-nama/>. Pristupljeno 27.08.2024. god.

²¹ Za više detalja, vidi: <http://mfi.ba/>.

(5) nerazumijevanje islamskih proizvoda i usluga; i (6) potpuni izostanak podrške od strane vlade.

Uprkos svemu tome, IFI bilježi rastuće trendove, posebno sektori islamskog bankarstva i halal industrije. Nepostojanje *tekaful* operatera, kao i prisustvo samo jedne islamske banke, može se smatrati posljedicom postojećeg poslovnog okruženja koje ne ispunjava jedinstvene potrebe ovog sektora, kao i buduće perspektive za nove ulaske na tržište. Islamska mikro kreditna fondacija, iako postoji od 2001. godine, zaostaje za konvencionalnim mikro kreditnim fondacijama.

S tim u vezi, postoje najmanje dva koraka koja treba preduzeti ukoliko ovaj sektor želi brže rasti i biti konkurentniji. Prvo, vlada mora igrati značajniju i bolju ulogu u podršci industriji, kao i u uspostavljanju efikasnog zakonskog i regulatornog okvira koji će poticati rast ne samo BBI banke već i drugih islamskih banaka i finansijskih institucija koje žele ući na tržište BiH.

Drugo, potreban je sistematski pristup brendiranju, javnom obrazovanju i podizanju svijesti o tržištu i njegovim vrijednostima. Ovo su nesumnjivo najznačajniji koraci koji su potrebni za rast i napredak islamskih finansija u BiH, ali i šire.

²² Personalna komunikacija s gosp. Amerom Bukvićem i gosp. Enverom Avdićem koji su radili na ovom projektu

Literatura

Abozaid, A. (2016). The internal challenges facing Islamic finance industry. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 9(2), 222–235. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-05-2015-0056>
 Ahmed, H. (2009). Financial Crisis Risks and Lessons for Islamic Finance. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 1(1), Article 1.
 Haneef, R., & Smolo, E. (2013). Reshaping the Islamic Finance

Industry: Applying the Lessons Learned from the Global Financial Crisis. In H. Ahmed, M. Asutay, & R. Wilson (Eds.), *Islamic Banking and Financial Crisis: Reputation, Stability and Risks* (pp. 21–39). Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9780748647613.003.0002>
 ICD-LSEG. (2023). *Islamic Finance Development Report 2023: Navigating Uncertainty*. The Islamic

Corporation for the Development of the Private Sector (ICD) & the London Stock Exchange Group (LSEG). <https://api.zawya.atexcloud.io/file-delivery-service/version/c:NW14OWQ5MjctNWQ3NS00:NWM3MjBmN2ItYjNjMS00/IFDI%202023%20Report%20-%20Nov%2030.pdf>
 IFSB. (2022). *Islamic Financial Services Industry Stability Report 2022*. Islamic Financial Services Board (IFSB).

- Iqbal, Z. (1997, June). Islamic Financial Systems. *Finance & Development*, 34, 42–45.
- Islamic Banker. (2010). Prospect and challenges for Islamic Finance in 2010: Fault lines of the Islamic finance industry. *Islamic Banker, January–February*(168–169), Article 168–169.
- Karuvelil, K. Z. (2000). Islamic Finance: Sustaining Success. In *Islamic Finance: Local Challenges, Global Opportunities—Proceedings of the Third Harvard University Forum on Islamic Finance* (pp. 155–158). Center for Middle Eastern Studies, Harvard University.
- Mirakhor, A., & Smolo, E. (2011). Do Conventional and Islamic Finance Share Common Epistemology? *Global Islamic Finance*, August, 48–53.
- Mirakhor, A., & Smolo, E. (2012). Discovering the Roots of Conventional and Islamic Finance. In H. Dar (Ed.), *Global Islamic Finance Report (GIFR) 2012* (pp. 148–153). Edbiz Consulting Limited.
- Nasr, S. V. R. (1991). Islamization of Knowledge: A Critical Overview. *Islamic Studies*, 30(3), Article 3.
- Smolo, E. (2005, November). Islamska ekonomija nije ni kapitalistička niti socijalistička. *Novi Horizonti, Novembar*, 52–53.
- Smolo, E. (2010). *Al-Bay' Bithaman Ajil, Musharakah Mutanaqisah and Ijarah Sukuk: A Theoretical Comparison*. Lambert Academic Publishing AG & Co. KG.
- Smolo, E. (2011). An Overview of Microfinance Sector in Bosnia and Herzegovina: Is There a Room for Islamic Microfinance? *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 7(2), Article 2.
- Smolo, E. (2013). *Uvod u islamsku ekonomiju i finansije: Teorija i praksa*. Dobra knjiga.
- Smolo, E. (2020). Islamic Finance and Limited Purpose Banking (LPB): Two Sides of the Same Coin. In A. Rafay (Ed.), *Advances in Finance, Accounting, and Economics* (pp. 100–116). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-1611-9.ch006>
- Smolo, E. (2022). Islamska ekonomska misao i slobodno tržište: Uloga islamskih učenjaka. In A. Čavalić & R. Mehmedović (Eds.), *Slobode u muslimanskom svijetu* (pp. 95–131). Udruženje građana “Multi.”
- Smolo, E., Jahangir, R., Nagayev, R., & Tarazi, C. S. C. (2022). Performances of Islamic and conventional equities during the global health crisis: Time-frequency analysis of BRICS+T markets. *Review of Financial Economics*, 40(3), Article 3. <https://doi.org/10.1002/rfe.1152>
- Smolo, E., & Mirakhor, A. (2010). The Global Financial Crisis and its Implications for the Islamic Financial Industry. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 3(4), Article 4. <https://doi.org/10.1108/17538391011093306>
- Smolo, E., & Mirakhor, A. (2014). Limited Purpose Banking (LPB) and Islamic Finance: Could LPB Model Be Applied to Islamic Finance? *Humanomics*, 30(2), Article 2. <https://doi.org/10.1108/H-08-2013-0053>
- TheCityUK. (2019). *Global Trends in Islamic Finance and the UK Market 2019*. TheCityUK.
- Zaher, T. S., & Hassan, M. K. (2001). A Comparative Literature Survey of Islamic Finance and Banking. *Financial Markets, Institutions & Instruments*, 10(4), Article 4.

أديب سمولو

تطور التعاملات المالية الإسلامية في البوسنة والهرسك

الموجز

تقدم هذه الورقة تحليلاً لتطور التعاملات المالية الإسلامية في منطقة البلقان، من خلال دراسة حالة البوسنة والهرسك. وسوف نستخدم في هذا التحليل بيانات المؤسسات المالية الإسلامية المحلية والتقارير العالمية عن الصناعة المالية الإسلامية. وبما أن التعاملات المالية الإسلامية تمارس في البوسنة والهرسك منذ سنوات، فإن تطورها كان ناجحاً للغاية. وتمثل الصيرفة الإسلامية، بقيادة مصرف بوسنة بنك إنترناشونال (BBI)، الفاعل الرئيس في هذا المجال. ولكن هذه الصناعة تواجه العديد من المشاكل والتحديات التي تعيقها في مواصلة التطور. ومن بين المشاكل الرئيسية عدم وجود الإطار القانوني والتنظيمي، وانخفاض مستوى الوعي العام بالتعاملات المالية الإسلامية، مما يؤدي إلى انخفاض الطلب على منتجاتها، ونقص الدعم الحكومي لتطويرها. لذا فإن استمرار تطور التعاملات المالية الإسلامية في دول البلقان بشكل عام وفي البوسنة والهرسك بشكل خاص، مرهون بإيجاد إطار ترويجي وقانوني وتنظيمي أفضل، من شأنه تسهيل هذا المسعى، بالإضافة إلى العملاء الجدد، مما يحقق زيادة المنافسة والمساهمة في تطوير هذا السوق.

الكلمات الرئيسية: التنمية، الصيرفة الإسلامية، صناعة الحلال، التمويل الجزئي الإسلامي، القروض الصغيرة، البوسنة والهرسك.

Summary

DEVELOPMENT OF ISLAMIC FINANCE
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Edib Smolo

This article analyses the development of Islamic finance in the Balkans employing the case study of Bosnia and Herzegovina (B&H). For this analysis, we will use the data of the local Islamic financial institutions and the global reports on the Islamic financial industry. Islamic financing has been in use in B&H for years and have seen remarkable success. Islamic banking led by Bosna Bank International (BBI) banc, is the main protagonist in this field. However, the industry is facing a number of issues and challenges that hinder its further development. Some of the largest issues are the lack of legal and regulatory frameworks, the lack of government support, and low public awareness regarding Islamic finance which in turn results in a low demand for their services. To conclude, for Islamic finance further development in Balkans in general, and in B&H in particular, better promotional, legal and regulatory frameworks, which would provide smooth operation and help reach a larger number of potential clients is required. This would potentially encourage competition and help the development of the market.

Keywords: development, Islamic banking, development, halal industry, Islamic microfinance, micro-credits, Bosnia and Herzegovina

DIPLOMATSKA KORESPONDENCIJA ALLAHOVOG POSLANIKA, A. S.

Zejd SVRAKA

Medžlis Islamske zajednice Tešanj
svrakazejd@gmail.com

SAŽETAK: Ovaj rad analizira diplomatsku korespondenciju poslanika Muhammeda, a. s., s vladarima njegovog vremena, kao i principe komunikacije koje je primjenjivao. Kroz različite primjere istražuje se način na koji je poslanik Muhammed, a. s., uspostavljao komunikaciju s vladarima, ističući važnost poštovanja, suptilnosti i poziva vjeri *tevhida*. Kroz primjere pisama upućenih vladarima: kralju Abesinije, Perzije, Bizantije i Egipta, analiziraju se strategije koje je koristio. Osim toga, istražuje se način na koji je poslanik Muhammed, a. s., uspostavljao kontakte, provjeravao autentičnost dokumenata i birao ambasadore za komunikaciju. Na kraju, rad derivira zaključke o temeljnim principima Poslanikove, a. s., diplomatske korespondencije, uključujući početak i završetak pisama, naglašavanje suštine islama, iskazivanje poštovanja, te isticanje sličnosti kao kohezivnog faktora.

Ključne riječi: Poslanik, Muhammed, a. s., islam, diplomatija, korespondencija

Uvod

Stil života poslanika Muhammeda, a. s., ostavio je neizbrisiv trag u historiji, ne samo po svojoj duhovnoj dimenziji, već i po izuzetnoj sposobnosti komuniciranja koja je definirala njegovu interakciju s ljudima na različitim nivoima. Ovaj rad istražuje Poslanikove, a. s., komunikacijske vještine kroz analizu njegovog života i relevantnih hadisa. U fokusu je njegova empatija, razumijevanje i prilagodljivost različitim intelektualnim kapacitetima sagovornika. Kroz osvrt na relevantne primjere i izjave, uključujući Poslanikovo, a. s., svjedočenje: "Darovana mi je punina (univerzalnost) riječi" (Muslim), ovaj članak pruža uvid u suštinu

Poslanikove, a. s., komunikacijske briljantnosti i njenu relevantnost za savremeno društvo.

Definiranje sintagme *diplomatska korespondencija* *Poslanika, a. s.*

Pod terminom *diplomatska korespondencija poslanika Muhammeda, a. s.*, podrazumijevamo razmjenu pisama između Poslanika, a. s., i vladara koji su egzistirali u historijskom periodu njegove misije. Ova vrsta komunikacije imala je za cilj pozivanje vladara da prihvate islamski svjetonazor i uspostavljanje valjanih bilateralnih odnosa.

Period diplomatske korespondencije Poslanika, a. s., identificira se

uglavnom nakon primirja na Hudejbiji (628. godine) do Poslanikove, a. s., smrti. Ovaj period mira otvorio je nove prilike za širenje poruka islama i na druga geografska područja. Kao jedan instrumentarij za širenje islama, Poslanik, a. s., koristio je pisanje pisama vladarima kako bi im prenio osnovne principe islama, posebno koncept *tevhida*.

U okviru diplomatskih aktivnosti u vidu korespondencije s vladarima, Poslanik, a. s., odaslao je pisma sljedećim vladarima: bizantijskom caru, perzijskom caru, vladaru Egipta, vladarima Abesinije, vođi u Jemami, vođi u Bahreinu, namjesniku pograničnih dijelova Šama, dvojici omanskih kraljeva, namjesniku na

području El-Balka'a u Šamu, gassanijskom kralju u Šamu i kršćanskom velikodostojniku Johani u današnjoj Palestini. (Al-Umeri, 2019) Posebno važna pisma za analizu u ovom radu su: pismo abesinijskom kralju (Negusu), kralju Perzije (Kisri), kralju Bizantije (Cezaru) i koptskom vladaru Egipta (Mukavkisu).

Verifikacija dokumenta – pečat Poslanika, a. s.

Prema bilješkama Ibn Halduna, kada je Poslanik, a. s., diktirao poruke caru Bizantije Herakliju, prisutni su kazali da vladari neće uvažiti pismo ukoliko nema adekvatan pečat. Stoga je Poslanik, a. s., uzeo srebrni prsten i ugravirao na njega *Muhammed, Božiji Poslanik*. Ove riječi su bile ugravirane u tri reda: u prvom redu je pisalo: *Allāh*, u drugom redu: *Rasul*, a u trećem redu *Muhammed*. Redovi su se čitali odozgo na dole: *Allah – Rasul – Muhammed*. Važno je napomenuti da su pečat Poslanika, a. s., koristili njegovi nasljednici, trojica halifa Ebu Bekr, Omer i Osman, r.a. (Ibn Haldūn, 1986:246) Poslanik, a. s., je među svojim ashabima birao najučinije i najkompetentnije osobe da budu njegovi ambasadori koji će biti u stanju voditi komunikaciju s vladarima. (El-Mubarakfuri, 1996:394)

Korespondencija između Božijeg Poslanika, a.s., i kralja Abesinije (Negusa)¹

U literaturi se spominju tri pisma koja je Poslanik, a. s., poslao kralju Abesinije. Međutim, ova tri pisma značajno se razlikuju po svom sadržaju. (Hasanović, 2008) Za potrebe ovog dijela rada, fokusiramo se na sadržaj jednog od pisama koje Poslanik, a. s., upućuje Ashamu ibn Ebdžuru, koji će prihvatiti islam. (Ibn Tūlūn, 1987:57) Da bismo bolje razumjeli sadržaj pisma, važno je

analizirati historijsko-politički kontekst i okolnosti u kojima je došlo do prepiske između Poslanika, a. s., i kralja Abesinije. U začetku javnog pozivanja islamu od strane Muhammeda, a. s., mekkanski protivnici islama koriste sve moguće načine kako bi mu otežali misiju. Iz životopisa Poslanika, a. s., saznajemo da je ovaj period obilježen teškim progonstvom i uznemiravanjem muslimana. Zbog toga je Poslanik, a. s., savjetovao nekoliko muslimana, koji nisu imali adekvatnu zaštitu svojih plemena, da se upute u Abesiniju.

U mjesecu redžebu pete godine poslanstva Muhammeda, a. s., prva grupa muslimana emigrirala je u Abesiniju. Ova grupa je brojala 12 muškaraca i 4 žene, pod vodstvom Osmana ibn Afana. Nakon pojačanog pritiska na muslimane, grupa od 83 muškarca i 19 žena, predvođena Džaferom ibn Ebi Talibom, također je napustila Mekku i uputila se u Abesiniju. (Al-Ġawziyya, 1996:95)

Historijski izvori govore o tome da su kontakti između Muhammeda, a. s., i kralja Abesinije postojali i prije druge seobe muslimana u Abesiniju. Ovo se može naslutiti i na osnovu srdačne korespondencije Muhammeda, a. s., u prvom službenom pismu upućenom Negusu. (Hamidullah, 1990:242) U nastavku rada donosimo prijevod sadržaja pisma kojeg je Poslanik, a. s., uputio Negusu kao i Negusov odgovor na ovo pismo.

U ime Allaha,
Milostivog, Samilosnog!

Od Muhammeda, Allahova Poslanika Negusu Ashami, kralju Abesinije. Mir s tobom! Hvalim ti, doista, Allaha, Vladara, Svetog, Koji dariva sigurnost i Koji nad svim bdije. Svjedočim da je Isa duh Božiji i riječ Njegova koju je djevici Merjemi, Čistoj, krjeposnoj i nedodirljivoj dostavio, koja je zanjela Isa'a koga je On stvorio iz duha Svoga i daha Svoga, kao što je Adema stvorio rukom Svojom i dahom Svojim. Pozivam te, doista, Allahu, Jedinom, Koji druga nema, istrajnosti u pokornosti Njemu te da mene počneš slijediti

i vjerovati u ono što je došlo prema meni, jer sam, zbilja, poslanik Božiji. Ja saopćih i posavjetovah, pa prihvatite moj savjet.

Neka je mir s onim koji slijedi uputu! Muhammed, Božiji Poslanik. (Hamidullah, 1990:245)

Odgovor Negusa Poslaniku, a. s., glasio je:

U ime Allaha,
Milostivog, Samilosnog!

Muhammedu, Allahovom Poslaniku, od Negusa. Mir Allahov, milost i blagoslov Njegovi neka su s tobom, vjerovjesniče Allahov, osim Koga drugog boga nema, i Koji me je uputio u islam. Primio sam tvoje pismo, Allahov poslaniče, u kojem spominješ pitanje Isa'a. Tako mi Gospodara neba i Zemlje, Isa nije ni za dlaku više od onoga što si rekao. On je onakav kako si rekao, i mi smo već upoznati s onim s čime si poslan; ugostili smo tvoga amidžića i njegove saputnike. Svjedočim da si Allahov Poslanik, istiniti i pouzdani. Već sam dao prisegu, tebi i tvome amidžiću, i pred njim sam prihvatio islam/punu predanost Allahu, Gospodaru svjetova. Šaljem ti svoga sina Erha ibn el-Ashama, a ja imam vlast samo nad sobom; ako hoćeš da ti dođem, Allahov Poslaniče, učinit ću to, jer ja svjedočim da je ono što ti govoriš istina. Mir neka je s tobom, Allahov Poslaniče. (Hasanović, 2008:269)

Pismo Kisri, kralju Perzije, i njegova reakcija

U pismu vladaru Perzije, Poslanik, a. s., poručuje sljedeće:

U ime Allaha, Milostivog, Samilosnog. Od Muhammeda, Božijeg Poslanika, Kisri, vladaru Perzijanaca.

Neka je mir na onoga koji slijedi Pravi put i vjeruje u Boga i Njegovog Poslanika, i svjedoči da nema drugog boga osim Allaha i da je Muhammed Njegov rob i poslanik. Pozivam Božijim pozivom, ja sam Poslanik Allahov, poslao me je svim ljudima

¹ Negus – titula koju su nosili vladari Abesinije.

da opomenem žive i da potvrdim istinitost govora nevjernicima. Ako primiš islam, bit ćeš spašen, a ako odbiješ, snosit ćeš grijeh svih vatropoklonika – *medžusija*. (Hamidullah, 1990:276-277)

Većina historijskih izvora je saglasna u tome da reakcija kralja Perzije na pismo Poslanika, a. s., nije bila pozitivna. Naime, Kisra kada je pročitao pismo, on ga je pocijepao i kazao: “Ružni rob mojih podanika stavlja svoje ime prije moga imena”. Kada je ova vijest dospjela do Poslanika, a. s., on je rekao: “Pocijepao Allah njegovo carstvo”. (El-Mubarakfuri, 1996:399)

Također, kralj Perzije je poslao pismo namjesniku u Jemenu te od njega tražio da Muhammeda, a. s., izvede pred njihov sud. Poslanik, a. s., je primio delegaciju izaslanika upravitelja Jemena i upoznao ih o pogubljenju njihovog vladara. Zatim, Poslanik, a. s., je od izaslanika upravitelja Jemena zatražio da dostave poruku svome vođi, uputivši mu poziv da prihvati islam, uz poruku da, nakon prihvatanja islama, ponovo će biti imenovan na istu poziciju koju je obnašao do tada. Također, prije nego što su krenuli izaslanici nazad u Jemen, uručen im je pojas od zlata i srebra kao znak počasti. (Al-Aṭḥīr, 1979:184)

Pismo kralju Bizantije – Cezaru (Herakliji)

Historičari bilježe da je Heraklije ugostio izaslanike Poslanika, a. s., i pročitao pismo pred prisutnima, ali nije se odazvao na poziv Poslanika, a. s., koji je bio upućen posredstvom pisma. (Al-Aṭḥīr, 1979:184)

U pismu Poslanika, a. s., kralju Bizantije, stoji:

U ime Allaha, Milostivog, Samilosnog. Od Muhammeda, Božijeg roba i poslanika, Herakliju, caru Bizantije. Nek je mir onima koji slijede Pravi put. Pozivam tebe, islamskim pozivom, prihvati islam, i bit ćeš spašen (ako to učiniš), Bog će te dvostruko

nagraditi. Ako odbiješ, snosit ćeš grijeh svoj i svojih sugrađana. “O sljedbenici Knjige, dodite riječi koja je jednaka i za nas i za vas: da ne obožavamo nikog osim Allaha, da Mu *širk* ni u čemu ne činimo (nikoga i ništa ravnim ne smatramo), da ne smatramo jedni druge bogovima osim Allaha, pa ako to oni odbace, recite: ‘Budite svjedoci da smo mi, uistinu, muslimani.’”

Božiji Poslanik, a. s., je delegirao glasnika, koji će ovo pismo dostaviti velikodostojniku Basre, koji će potom pismo dostaviti Cezaru. (El-Mubarakfuri, 1996:401)

Pismo El-Mukavkisu, kralju Egipta, i njegov odgovor

Kralju Egipta i Aleksandrije, u literaturi poznatijem kao El-Mukavkis, Muhammed, a. s., poslao je pismo po Haṭīb ibn Ebi Balta’ahu, kojeg je odabrao, odnosno delegirao za ovu diplomatsku aktivnost. Pismo je sljedećeg sadržaja:

Bismillahir-Rahmanir-Rahim, od Muhammeda, Allahovog roba i Njegovog Poslanika, koptskom velikodostojniku Mukavkisu. Mir na one koji slijede Allahovu uputu. A zatim: Ja te pozivam islamskom učenju. Primi islam, bit ćeš spašen. Primi islam, dobit ćeš od Allaha dvostruku nagradu, a ako odbiješ, snosit ćeš grijeh koptskog naroda. (El-Mubarakfuri, 1996:397-398)

Pismo zaključuje kur’anskim ajetom koji poziva na dijalog:

Reci: ‘O sljedbenici Knjige, dodite da se okupimo oko jedne riječi i nama i vama zajedničke: da se nikome osim Allahu ne klanjamo, da nikoga Njemu ravnim ne smatramo i da jedni druge, pored Allaha, bogovima ne držimo!’ Pa ako oni ne pristanu, vi recite: ‘Budite svjedoci da smo mi muslimani!’

Haṭīb, kojeg je Poslanik, a. s., delegirao da nosi pismo egipatskom vladaru, bio je na visini zadatka, poput

iskusnih diplomata on je vrlo vješto vodio dijalog s El-Mukavkisom, što ukazuje na mudrost Muhammedovog, a. s., odabira. U nastavku donosimo njihov dijalog:

Haṭīb ibn Ebi Balta’ah: “Prije tebe Egiptom je vladao čovjek koji je sebe smatrao vrhovnim bogom, pa ga Allah, dž. š., uze Sebi da bude opomena ljudima i ovog i onog svijeta. Kaznio je njega, a kaznio je i druge zbog njega. A ti uzmi pouku od drugih, a nemoj da ti budeš pouka drugima.”

El-Mukavkis reče: “Mi imamo vjeru koju ne bismo mijenjali, osim za neku koja je bolja od nje.”

Haṭīb reče: “Mi tebe pozivamo vjeri islamu. To je najsavršenija Allahova vjera. Ovaj Poslanik poziva ljude u islam, pa su protiv njega bili najžešći, idolopoklonici, Kurejšije, a s njima u neprijateljstvu se udružile i Jevreji. Najbliži Poslaniku su kršćani. Tako mi života, nagovještaj Musaa o dolasku Isaa nije ništa drugo nego kao nagovještaj Isaa o dolasku Muhammeda. Mi tebe pozivamo Kur’anu, kao što ste vi sljedbenike Tore (Tevrata) pozvali Evandjelju (Indžilu). Svaki poslanik je dužan da poziva sve ljude svog doba. To je njegov narod, i dužni su da mu se pokore. I ti si jedan od onih kojeg zateče vrijeme našeg Poslanika. Mi tebi ne zabranjujemo da vjeruješ u Isaa, mi ti, također, naređujemo da ga vjeruješ.”

El-Mukavkis na to reče: “Ja sam slušao o dolasku tog Poslanika, a vidim da ne primorava druge da ga slijede, a i ne zabranjuje onima koji hoće da ga slijede. Vidim da on nije zalutali vrač, a ni lažni čarobnjak. Nalazim da on nosi znakove poslanstva, jer otkriva skriveno i nepoznato, i obavještava o izbjavljenju i spasu. Razmislit ću.” (El-Mubarakfuri, 1996:398-399)

Egipatski vladar se, dakle, na prikladan način odnosi prema ambasadoru, uvažava ga u dijalogu, a napose iskazuje poštovanje prema Muhammedu, a. s., koji mu i šalje pismo. Nakon što se upoznao sa sadržajem Poslanikova, a. s., pisma, El-Mukavkis naredi da ga zapečate

i sprema u kutiju od slonovače. Potom pozva pisara, te otpoče sa diktiranjem odgovora:

Bismillahir-Rahmanir-Rahim, Muhammedu, sinu Abdullaha, od Mukavkisa, velikodostojnika koptskog, mir s tobom. A zatim: Pročitao sam tvoje pismo i razumio sam o čemu govoriš i čemu pozivaš. Znao sam da će se pojaviti Poslanik, ali sam mislio da će to biti u Šamu. Počastio sam tvog glasnika i po njemu ti šaljem dvije robinje koje su imale ugledno mjesto kod koptskog velikodostojnika, i šaljem ti ove darove i poklanjam ti mazgu da je jašeš, i, na kraju, es-selamu alejke. (El-Mubarakfuri, 1996:399)

El-Mukavkis nije primio islam, ali je na korektan način uputio odgovor Poslaniku, a. s., a uz to mu poslao i određene darove i dvije robinje. Jedna od njih je bila Marija koja je Muhammedu, a. s., rodila sina Ibrahima. Ova korespondencija izvrstan je primjer diplomatije velikih i iskusnih vođa, lidera koji uz krajnje uvažavanje komuniciraju, uzajamno se poštuju i ostaju dostojanstveni. Činjenica da nisu “postigli dogovor” (El-Mukavkis nije primio islam) ne umanjuje značaj ove kvalitetne diplomatske aktivnosti.

Analiza i temeljni principi Poslanikove, a. s., diplomatske korespondencije

Analizom diplomatske prepiske Poslanika, a. s., s vladarima nastojat ćemo konstruirati model komunikacije primjenjiv na Poslanikov, a. s., način komuniciranja. Ovdje se prepoznaje osam ključnih koraka: privlačenje pažnje kvalitetom, različit pristup i iniciranje tema, identičan početak i završetak pisma, suština korespondencije – odbacivanje mnogoboštva, iskazivanje poštovanja prema ličnosti, pronalazak kohezivnog faktora – isticanje sličnosti, blagost, mudrost i principijelnost u postupanju te neustručavanje pred velikim vojnim silama.

Poslanik, a. s., privlačio je pažnju svojih savremenika zbog svojih

kvaliteta ljudske ličnosti. Poznat je po nadimku El-Emin (Povjerljivi), koji je nosio i prije poslanstva. U kontekstu korespondencije s vladarima, važno je istaknuti da oni koji primaju pisma od Poslanika, a. s., prepoznaju njegove kvalitete i ugled. Kao u svakoj drugoj komunikaciji, i u diplomatskoj komunikaciji je važno da primalac poruke ima povjerenje u pošiljatelja i da cijeni njegove ljudske i profesionalne kvalitete. (Musić, 2020:161)

Poslanik, a. s., pristupa pozivanju u vjeru i prenošenju vrijednosti islama prilagođeno potrebama i kontekstu. Otvaranje za dijalog i razgovor ključne su karakteristike njegovog djelovanja. U komunikaciji s vladarima primjećujemo principe poslaničkog modela komunikacije: različiti pristupi, iniciranje tema i otvorenost za dijalog. Konkretno, Poslanik, a. s., u svojim korespondencijama s vladarima pokazuje inicijativu u uspostavljanju dijaloga i koristi različite pristupe kako bi postigao svoje ciljeve.

Pisma počinju Bismillom, a završavaju pečatom Božijeg Poslanika, a. s., na kojem je ugravirano: *Muhammedun resulullah*, na način da je riječ Allah na vrhu, poslije toga slijedi riječ Resul, a na koncu riječ Muhammed. (Hasanović, 2008:263-280)

Glavni dio pisma, uostalom, i primarni motiv Poslanikove, a. s., korespondencije jeste poziv u islam i odbacivanje mnogoboštva, te drugih svjetonazora i slijeđenje jedinog ispravnog puta. (Hasanović, 2008:276) Važno je napomenuti da u nastojanju da preporuči prihvatanje islama vladarima, Poslanik, a. s., nastupa blagim i odmjerenim riječima.

Poslanik, a. s., iskazuje duboko poštovanje prema vladarima kojima upućuje pisma, bez obzira na njihov politički ili religijski status. Poštovanje prema sagovorniku temeljni je princip njegove komunikacije.

Poslanik, a. s., insistira na isticanju sličnosti kao kohezivnog faktora zbližavanja dvaju strana. Ovaj pristup usklađen je s naptukom Kur’ana: “Reci: ‘O sljedbenici Knjige, dođite da se okupimo oko riječi, i nama i

vama zajedničke, da nikoga osim Allaha ne obožavamo, da Mu ništa ne pridružujemo, i da jedni druge, pored Allaha, bogovima ne smatramo!’ Pa, ako se oni okrenu, vi recite: ‘Budite svjedoci da smo mi muslimani!’ (Alu ‘Imran, 64)

Poslanik, a. s., upućuje mudre i blage riječi, koje su osnova u pozivanju islamu:

“Na put Gospodara svoga mudro i lijepim savjetom pozivaj i s njima na najljepši način raspravljaj! Gospodar tvoj zna one koji su zalutali s puta Njegova, i On zna one koji su na Pravom putu.” (Kur’an, En-Nahl, 125)

Poslanik, a. s., pokazuje izrazitu principijelnost naročito kada su posrijedi temeljni postulati islama, kao što je *tevhid* – vjerovanje u Jednoga Boga, istinitost poslanstva Muhammeda, Isaa, a. s., i slično.

Poslanika, a. s., ne sputavaju politički, vojni, ekonomski, ali ni drugi faktori u predočavanju istine. Naime, on vladarima koji uživaju izrazitu političku, vojnu i ekonomsku moć upućuje pisma na isti način, hrabro i uvjerljivo im poručuje da je potrebno da promijene životni svjetonazor i da prihvate religijski svjetonazor islama. (Hasanović, 2008:263-280)

Ovi principi čine temelj Poslanikove, a. s., diplomatske komunikacije, koja je oblikovana kako bi prenijela kvalitetnu poruku i ostvarila svoje ciljeve na najdjelotvorniji način.

Zaključak

Sposobnost Poslanika, a. s., da prilagodi svoj pristup različitim situacijama i sagovornicima ističe se kao bitna karakteristika. Kroz pažljivo osmišljene poruke, Poslanik, a. s., je nastojao uspostaviti dijalog, naglašavajući suštinske principe islama poput *tevhida* i odbacivanja mnogoboštva.

Značaj početka i završetka pisama s Božijim imenom i pečatom Poslanika, a. s., ukazuje na jasnu identifikaciju autentičnosti poruka i označava njihovu važnost. Također, iskazivanje poštovanja prema sagovornicima, čak

i ako nisu prihvatili islam, pokazuje Poslanikovu, a. s., duboku etičnost i diplomatsku mudrost.

Princip isticanja sličnosti kao kohezivnog faktora, te naglasak na suštinske vrijednosti koje islam dijeli

s drugim religijskim tradicijama, oslikavaju Poslanikovu, a. s., težnju ka povezivanju i mirnom suživotu među različitim religijskim zajednicama.

Kroz ovu analizu otvara se prozor u kompleksnost Poslanikove, a. s.,

diplomatske strategije koja je bila vođena ne samo religijskim, već i etičkim i praktičnim principima, što je činilo temelj uspješnog uspostavljanja odnosa i komunikacije sa širim političkim krugovima.

Literatura

- Al-Aḥīr, 'Izz ad-Dīn Ibn (1979). *Al-Kāmil fi al-tārīḥ*. Bayrūt: Dār Šādīr.
- Al-Ġawziyya, Ibn Qayyim (1996). *Zādul-ma'ād fi ḥādī ḥayrīl-'ibād, Mu'assasatur-risāla*. Al-Kuwayt, 1996.
- Hamidullah, Muhammed (1990). *Muḥammed, a.s.: žīvot*. Sarajevo: El-Kalem.
- Ibn Ṭūlūn (1987). *I'ālāmus-sā'ilin 'an kutub sayyidil-mursalīn*. Bayrūt: Al-Mu'assasa al-risāla,
- Ibn Ḥaldūn, 'Abd ar-Raḥmān (1986). *Al-Muqaddīmah*. Bayrūt: Dār al-Walān,
- Musić, Kenan (2020). *Poslanikova komunikacija – iz stila žīvota Božijeg poslanika Muhameda, s.a.v.s*. Sarajevo: El-Kalem.
- El-Mubarekfuri, Safijjuraḥman (1996). *Zapečaćeni džennetski napitak*. Prevela: Subhija Hadžimejlić-Skenderović, Zagreb: Visoki saudijski komitet za pomoć Bosni i Hercegovini.
- El-Umeri, Abdulaziz b. Ibrahim (2019). *Poslanikov žīvotopis: sažetak knjige Allahov poslanik i pečat svih vjeroovjesnika – vjera i država*. Preveo: Emir Demir, Sarajevo: Udruženje "Orijent".
- Hasanović, Zuhdija (2003). "Prepiske između Božijeg Poslanika alejhi-s-salam i kralja Abesinije". *Anali GHB biblioteke*, 12, 20-21, 263-280.

زيد سفراكا

المراسلات الدبلوماسية لرسول الله صلى الله عليه وسلم

الموجز

يقدم هذا البحث من خلال أمثلة متنوعة تحليلاً للرسائل الدبلوماسية التي أرسلها النبي محمد صلى الله عليه وسلم، إلى حكام عصره، وكذلك لمبادئ الاتصال التي كان يطبقها، مؤكداً على أهمية الاحترام والرفق والدعوة إلى دين التوحيد. ومن خلال أمثلة الرسائل الموجهة إلى ملوك الحبشة وفارس وبيزنطة ومصر، تم تحليل الاستراتيجيات التي استخدمها. بالإضافة إلى كيفية تحقق النبي محمد صلى الله عليه وسلم من صحة الوثائق واختيار السفراء. وأخيراً، يستخلص البحث استنتاجات حول مبادئ المراسلات الدبلوماسية الأساسية عند النبي صلى الله عليه وسلم، بما في ذلك افتتاح الرسالة واختتامها، مع التأكيد على جوهر الإسلام، وإظهار الاحترام، والتأكيد على التشابه باعتباره عامل تقارب.

الكلمات الرئيسية: النبي، محمد صلى الله عليه وسلم، الإسلام، الدبلوماسية، المراسلات الدبلوماسية.

Summary

DIPLOMATIC CORRESPONDENCE
OF THE MESSENGER OF ALLAH, S.W.S.

Zejd SvraKa

This article analyses the diplomatic correspondence of the Messenger of Allah, s.w.s. with the heads of states of his time and his principles of communication. Through several different examples, the manner in which Muhammad s.w.s. used to establish communication with various heads of state is analysed here. It studies his strategy in establishing contacts, evaluating the authenticity of documents, and choosing his ambassadors for the mission, in his correspondence with the kings of Abyssinia, Persia, Byzantine and Egypt, which reflects respect and subtleness in his call to the faith and the Tawheed. Finally, the article derives conclusions deducing the basic principles of Messenger's s.w.s. correspondence from the beginning to the end of the letter, his stress on the essence of Islam, showing respect, and highlighting the similarities of faiths as a main cohesive factor.

Keywords: Messenger of Allah, s.w.s., Muhammad s.w.s. islam, Diplomacy, diplomatic correspondence

Riječ (iz) tišine

Kemal Ljevaković, *Riječ (iz) tišine*. Tešanj: Opća biblioteka, 2023.

Knjiga ima 189 stranica sljedećeg sadržaja: “Predgovor” Ivana Gaćina (5-10), petnaest priča (13-149), te priloge koji uključuju: “Neke pojedivosti o pričama” (153-157), “Rječnik” (manje poznatih riječi i oblika riječi bosanskog jezika, govora tešanskog kraja iz vremena iz kojeg priče progovaraju) (159-168), “Pogovor” ‘Prošlost ostala po duši’ Momčila Spasojevića, “Bilješku o autoru” (173-177), “Literaturu i druge izvore” (tj. popis literature i drugih izvora u kojima se Kemal Ljevaković navodi kao autor ili su to tekstovi drugih autora o njemu, ili se spominje kao leksikograf, prozaist ili pjesnik) (178-188) i “Sadržaj” (189).

Ovo je, smatram, još jedno uspješno književno ostvarenje Kemala Ljevakovića, ovaj put – prozne naravi i dvostrukog, dvoznačnog naslova: *Riječ iz tišine*, odnosno *Riječ tišine*. “Naslov je brdo sa kojeg se vidi najšira istina knjige i u isto vrijeme to je daleka i rebusna najava nepoznatog”, veli narator prve priče pod naslovom “Prva Knjiga” (13). U prvom slučaju (tj. *Riječ iz tišine*) naslov otčitavamo kao *kazivanje, pripovijedanje o tišini prošlosti, začutalaj, minulaj, davnašnjoj prošlosti*, prošlosti čiji je “bunar / zdenac dubok”, kako bi to rekao Thomas Mann, ali činom priče, tj. riječju ili riječima, i *sačuvanoj, i u riječi prošlosti uhvaćenoj*. I zbilja, s formalne tačke gledišta, svih petnaest Kemalovih pripovjedaka okrenuto je ka prošlosti, od kojih je polovina autoreferencijalne, autobiografske naravi. Otuda priče ili pripovijetke ove knjige povezuje jedna unutarnja nit, a uzete zajedno skoro da ostvaruju romanesknu cjelinu.

Njemački filozof Kant davno je skrenuo pažnju kako osnovno svojstvo svakog umjetničkog djela jeste da ono predstavlja jednu cjelinu (harmoniju, jedinstvo tona i stila). Kant ovoj osobini pridaje apsolutni značaj i, po njemu, umjetnik stvara ne obaziru-

ći se na korisno ili nekorisno, jedino mu je cilj dostizanje estetskog ideala. Ovu Kantovu estetiku kritikovao je Hegel. On se slaže s Kantom da je umjetničko djelo organska cjelina i da je toj cjelini svojstveno podređivanje sredstava, ali i da je još u pitanju i estetska forma kojoj je potreban sadržaj, koji, prema Hegelu, dolazi iz Ideje. Hegel nadalje kaže da umjetničko djelo, ma koliko ono u sebi sačinjavalo jedinstven i zaokružen svijet, ipak ne postoji samo za sebe kao stvarni pojedinačni predmet, već za nas, za publiku koja umjetničko djelo posmatra i uživa u njemu: “Pjesnik piše za publiku i, prije svega, za svoj narod i svoje doba, koje smije zahtijevati da umjetničko djelo razumije i da se u njemu osjeća kao kod svoje kuće”. (Navedeno prema: Čedo Kisić, *Između sjećanja i zaborava*, Sarajevo, 1986, 115-126)

U drugom slučaju, tj. ako naslov pročitamo kao *Riječ tišine*, onda se fokusiramo i referiramo na književno-umjetničku tišinu, koja je stvaralačka, intenzivna, kadra da (iz)govori moćnu, snažnu riječ, i koja će govoriti onima koji dolaze ili će doći, kadra da odjekuje... “Ova knjiga proizlazi iz duboke fascinacije temom tišine i moći riječi u ljudskom iskustvu” (7), zapisat će, s pravom, Ivan Gaćina u svom “Predgovoru” ovoj knjizi.

Za većinu pripovjedaka unutar ove knjige autor je već dobio neku književnu nagradu, što znači da su, s jedne strane, i prije nego što su uobličene među korice ove knjige bile stručno, kritički ocijenjene visokim književnim ocjenama, a, s druge strane, taj podatak govori i o visokim književnoumjetničkim dometima Ljevakovićeve pripovijedanja. Inače, Ljevakovićevo pripovijedanje ocjenjujem realističnim, crpljenim iz života, živopisnim, neposrednim, emotivnim, kao vjerna slika života, likova i prilika, maksimalno poetizirano. “Pripovijedanje mu je mekoćutno, lirično i nostalgično – s osjećajima čežnje i sentimenta”. (“Pogovor” M. Spasojevića, 170) Dakle, Kemal Ljevaković se ovom knjigom još jedanput potvr-

đuje kao vrstan savremeni bošnjački pripovjedač istančanog pripovjedačkog senzibiliteta.

Poput *tišine*, i pojam *riječ* u naslovu ove knjige ima stilogen potencijal. I u ovoj knjizi Kemal se pokazuje i ostvaruje kao vrstan stilst, virtuoz riječi, koji ih, rekao bih, miluje, pa ih potom, u punoj stvaralačkoj slobodi, oprezno i brižljivo pušta u lepršavu igru i strukturu rečenice, priče, života. A zauzvrat, očekuje i nada se da mu se one *osmjehnu*, kako je to genijalno rekao Anatol Frans (umro 1924), francuski nobelovac, za rečenicu: “Milujte svoju rečenicu, na kraju, ona će se osmjehnuti”. Jezički stil Kemala Ljevakovića i njegovo *milovanje riječi* priziva u sjećanje vrlo slikovit opis riječi Pabla Nerude (umro 1973), koji veli: “Ja ih ljubim, cijenim, slijedim ih u stopu, zagrizam u njih, puštam da se tope u mojim ustima... Toliko volim riječi... Neočekivane... Njih što ih žudno očekujem, vrebam, dok iznenada ne naiđu... Ljubljene riječi. One sjaje kao dragulji, poskakuju kao platinaste ribe, one su pjena, zraka, kovina, rosa...” (Prema: Kisić, *Između sjećanja i zaborava*, 51) Kemal itekako voli riječi, *riječi koje iskaču iz tišine*.

Na početku priče “U snovidu jedne dove” čitamo, naprimjer, sljedeće: “Nebo je u meni, ja u nebu, sjedinjeni u Tebi – još samo, samo da tako bude u svemu na svakoj mojoj živuć-stazi. Ali, kako? Za početak, ne bi bilo malo, neka me nema puno u meni i da nikada ne nadmenim, i da mene svakom i svima, u meni da ima. Eto, to bi bilo dovoljno da moje rođenje bude naspram s Tvojim povjerenjem u čovjeka”. (19) Pored jezičke izvrsnosti i prozne oliričenosti, ove rečenice imaju i svoju moćnu teološko-filozofsku potku. Svaka Ljevakovićeve priča protkana je sličnim dubokoumnostima izrečenim u estetici bosanskog izraza i njegove raskošne leksike.

Evo samo nekoliko primjera: “Zato, Vjeruj i kad sam si da to nisi, i kad u besmislu si, i ljubavi kada minu pa dušu čežnjom raspinješ, i

kad svaku nadu gubiš – vjeruj. Vjeruj u grijehu kad si, i kad beznađe nosiš, i kad ne udjeljuješ ili kada prosiš, i kad nećeš nikad nikud stići a naumio si, i kada u molitvi nisi – vjeruj... (“U snovidu jedne dove”, 20) “Proživljeno vrijeme se ne može vratiti, ali se doživljena osjećajnost može vraćati, sjećanjem proživljeno prizvati. Sa sjećanjem imamo prošlost.” (“Haso alias Hans”, 62) “Stećak je i naš mejtaš i naš međaš – tu nas prošlost sustiže.” (“Mislim, dakle jesam”, 123) “Tajne duše i srca su veće od svih tajni.” (“Mislim, dakle jesam”, 128) “Čovjek čovjeku treba da govori ko da mu u ustima šećer stoji!” (“Mislim, dakle jesam”, 137)

Kad smo kod bosanskog jezika, valja istaći činjenicu Kemalove posebne pažnje u očuvanju i njegovanju bosanskog jezika u savremenom kontekstu. Poslušajte npr. samo ovu leksiku: “Čujder me, Sarajka!” (54) “Nije ti dala da zanočiš, beli”. “Zamal se ne baildisa”. “Davranisa se...” (56) “Interesovao se i za svoju jakliju...” (62) “Sjećanja ga smještaju u putravce...” (64) “Ptica mejtanjača što najavljuje smrt!” (77) itd.

Valja posebno ukazati, makar ovlaš, na još jednu dimenziju Ljevakovićeva pripovijedanja, odnosno njegovih priča – doboka ukorijenost u islamskoj tradiciji i kulturi, koju on (po)štuje, umjetnički

vrhunski afirmiše. U tom smislu paradigmatična je i – antologijska – njegova priča, koju smo već spomenuli i iz koje smo naveli nekoliko citata, “U snovidu jedne dove”. Kemal Ljevaković se ovdje smješta između dva moderna bošnjačka pjesnika: jednog dobro poznatog, Mehmedalije Maka Dizdara: *Zemlja je smrtnim sjemenom posijana. Ali smrt nije kraj. Jer smrti zapravo i nema. I nema kraja. Smrcu je samo obasjana: Staza uspona od gni-jezda do zvijezda* (Smrt), i drugog, manje poznatog, Selima Jelovca: *U ime zime, / u ime ljeta, / u ime cvijeta, / ovoga svijeta, / učim Bismillu.*

Almir Fatić

Upute za autore

Novi Muallim je stručni časopis koji je otvoren autorima koji se bave temama i pitanjima obrazovanja i odgoja u širem i užem smislu. Specifični interes *Muallima* predstavljaju teme, pitanja i problemi islamskog vjerskog obrazovanja i odgoja u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama, vojsci i drugim ustanovama i institucijama. Središnje, područje *Muallimovih* istraživanja i zanimanja predstavlja islamsko obrazovanje i odgoj u okviru vjerske pouke, srednjih vjerskih škola (medresa), islamskih pedagoških fakulteta i Fakulteta islamskih nauka. *Muallim* se bavi i drugim tradicionalnim i savremenim faktorima relevantnim za odgoj i obrazovanje. U svim ovim i drugim područjima *Novi Muallim* prati teorijska i praktična dostignuća i iskustva u svijetu, u našim obrazovnim zavodima i ustanovama i posebno u islamskom svijetu te kod nas, u Islamskoj zajednici, odnosno u radu imama, muallima i nastavnika.

Novi Muallim objavljuje znanstvene i stručne radove koji neposredno ili posredno obrađuju pitanja univerzitetskih teorijskih i primijenjenih disciplina u Bosni i Hercegovini i svijetu.

Novi Muallim prihvaća članke koji su izvorne primarne publikacije, znači da prije nisu objavljeni u časopisima. Prethodno objavljivanje na skupovima mora biti naznačeno, a pridonose znanstvenoj zajednici i potvrđeni su od recenzenata.

Objavljivanje

U *Novom Muallimu* se objavljuju radovi koji nisu ranije objavljeni u drugim publikacijama, osim uz posebno odobrenje Redakcije.

Odluku o objavljivanju teksta donosi Redakcija uzimajući u obzir mišljenje recenzenata.

Redakcija nije dužna obrazlagati svoju odluku bilo da se radi o prihvatanju ili odbijanju teksta za objavljivanje. Tekstovi koji ne budu priređeni prema Uputama za autore, bit će vraćeni autorima. Rukopise možete slati na adrese elektronske pošte: muallim@bih.net.ba i nmuallim@rijaset.ba.

Recenzije

U *Novom Muallimu* se objavljuju radovi koji podliježu recenziji. Redakcija časopisa će za svaki rad imenovati dva recenzenata. Oni će pregledati nepotpisan rad i svoje mišljenje dostaviti Redakciji. Mišljenje recenzenata je u principu stav Redakcije. Recenzije ne predstavljaju samo općenitu ocjenu vrijednosti rada, već procjenu tematske podobnosti rada za *Muallim*. Recenzije su internog karaktera. Recenzije radova bit će date na uvid autoru (bez imena recenzenata) kako bi se izbjegli nesporazumi usljed mogućeg različitog razumijevanja obrađivane materije. U slučaju neslaganja konačnu odluku donosi uredništvo.

Karakter radova

Časopis objavljuje:

- a) izvorne naučne članke koji sadrže do sada neobjavljene rezultate istraživanja koja korespondiraju sa osnovnom misijom časopisa;
- b) izlaganje sa naučnog i stručnog skupa, uz uvjet da prethodno nije objavljeno u zborniku radova skupa;
- c) stručne članke koji nude korisne prijedloge za određene struke i pri tome ne moraju obavezno sadržavati izvorna istraživanja autora;
- d) osvrtne na zanimljive i korisne publikacije koje su u skladu sa osnovnom misijom časopisa;
- e) prikaze zanimljivih i za struku korisnih studija, zbornika i drugih stručnih publikacija;
- f) korisne priloge iz struke i za struku, a ne moraju predstavljati izvorna istraživanja;
- g) prijevode članaka koji odgovaraju osnovnoj misiji časopisa.

Radovi se kategoriziraju u sljedeće osnovne kategorije:

- izvorni naučni članci;
- izlaganja sa naučnih i stručnih skupova;
- stručni članci;
- osvrti;
- prikazi;
- prilozi;
- prijevodi

Autor

Na početku rada autor treba da napiše: naučnu titulu, ime i prezime te akademsko zvanje.

Npr: Prof. dr. Mujo Slatina, redovni profesor

Sažetak

Iza naslova rada napiše se sažetak obima od 150 do 200 riječi. Isti tekst će se ponuditi u prijevodu na arapskom i engleskom jeziku na kraju rada. (Prijevode osigurava Redakcija)

Ključne riječi

Nakon sažetka treba navesti ključne riječi u radu.

Obim rada

Rad treba da bude obima između 10000 i 40000 hiljada znakova računajući i fusnote i literaturu, napomene, uključujući razmak.

Oprema rada

Prilozi trebaju biti pripremljeni u standardnom formatu A4 (jednostruki prored, Times New Roman, veličina slova 12). Valja izbjegavati neuobičajene tipove slova. Bilješke smjestiti na dnu stranice, a ne na kraju teksta.

Rukopis organizirati i numerirati na sljedeći način:

0. stranica: naslov i podnaslov, ime(na) autora, ustanova, adresa (uključujući i email)
1. stranica: naslov i podnaslov, sažetak na jeziku teksta
2. stranica i dalje: glavni dio teksta

Popis literature treba početi na novoj stranici.

Na kraju dodati sve posebne dijelove (crteže, tablice, slike) koje se nije moglo integrirati u tekst. Fotografije koje se prilažu uz tekst, moraju biti uključene unutar rada s potpisom, a elektronskom poštom dostavljene kao prilozi u formatu .bmp., .jpeg, .tiff, ili psd.

Sve odjeljke i pododjeljke numerirati arapskim brojkama ((1. / 1.1. / 1.1.1.)), izbjegavajući pri tome više od tri nivoa. Za različite nivoe upotrebljavati različite tipove slova:

1. Masnim slovima (Times New Roman)

1.1. Broj masnim slovima, a naslov masnim kosim slovima (Times New Roman)

1.1.1. Broj običnim slovima, a naslov kurzivom (Times New Roman)

Navodi u tekstu se sastoje od prezimena autora i godine objavljivanja rada, te ako je relevantno, broj stranice nakon dvotočke (sve u zagradama), npr. (Karić, 1987) ili (Džananović, 1993: 10). Ako je autorovo ime u tekstu navoditi na sljedeći način: Nakičević (1973: 340) tvrdi...

Kraće navode treba početi i završiti navodnim znakovima (""), a sve dulje navode (više od 40 riječi) treba oblikovati kao poseban odlomak, odvojen praznim retkom od ostatka teksta, uvučeno i manjom veličinom slova (10), bez navodnih znakova. Ispuštene dijelove označiti s po praznim slovnim mjestom i trima točkama prije i poslije prekida.

Riječi ili izrazi iz jezika različitog od jezika priloga treba pisati kosim slovima i popratiti prijevodom (označenim jednostrukim navodnim znakovima, npr. *What* što'. Primjere iz jezika za koje se ne koriste latinska slova, transliterirati, osim ako postoji uvjerljiv razlog za zadržavanje originalne grafije.

Primjere treba brojčano označiti koristeći arapske brojke u zagradama te odvojiti od glavnog teksta praznim recima. Grupirati primjere korištenjem malih slova, a u tekstu pozivati se na primjere kao (2), (2a), (2a,b), (2 a-b), ili (2) b.

Primjeri koji nisu uzeti iz jezika na kojem je prilog napisan treba popratiti odgovarajućim glosama (koje prema potrebi daju ekvivalente na jeziku priloga riječ po riječ, ili morfem po morfem), te prijevodom unutar jednostrukih navoda. Početak riječi ili morfema u glosi podesiti prema početku riječi odnosno morfema u primjeru.

Na kraju rukopisa, na posebnoj stranici s naslovom **Literatura**, treba dati potpunu bibliografije korištene literature.

Bibliografske jedinice trebaju biti poredane abecedom prema prezimenima autora. Radove istog autora složiti hronološkim redom, od ranijih prema novijima, a radove jednog autora objavljene u istoj godini obježiti malim slovima (npr. 1998a, 1998b).

Ako se navodi više od jednog članka iz iste knjige, treba navesti tu knjigu kao posebnu jedinicu pod imenom urednika, pa u jedinicama za pojedine članke uputiti na cijelu knjigu. Imena autora valja dati u cijelosti, a ne zamjenjivati ih inicijalima, osim ako sam autor obično koristi samo inicijale.

Svaka jedinica treba sadržavati sljedeće elemente, poredane na ovaj način i koristeći sljedeću interpunkciju:

- prezime (prvog autora/ice), ime ili inicijal (odvojene zarezom), ime i prezime drugih autora/ica (odvojene zarezom od drugih imena i prezimena);
- godina objavljivanja u zagradi iza koje slijedi zarez;
- potpun naslov i podnaslov rada, između kojih se stavlja tačka;
- uz članke u časopisima navesti ime časopisa, godište i broj, te nakon zareza brojeve stranica početka i kraja članka;
- uz članke u knjigama: prezime i ime urednika/ice, nakon zareza skraćena ur., naslov knjige, nakon zareza broj stranica početka i kraja članka;
- uz knjige i monografije: izdanje (po potrebi), niz te broj u nizu (po potrebi), mjesto izdavanja, izdavač
- naslove knjiga i časopisa treba pisati kurzivom;
- naslove članaka iz časopisa ili zbornika treba pisati pod navodnim znacima.

Knjige

Prezime, Ime (2000). *Naslov knjige prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je knjiga objavljena*. Mjesto: Izdavač.

Džananović, Ibrahim (2004) *Primjene šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914.-1946*. Sarajevo : Fakultet islamskih nauka u Sarajevu.

Šamić, M. (1977). *Kako nastaje naučno djelo*. 4. izd. Sarajevo: Svjetlost.

Spahić, M. i Hamzić, M. (2007). *Društveno-etički pojmovnik*. Sarajevo: Bookline.

Fejzić-Čengić, F., Šuško, Dž., Šeta, Đ., Tahirović, S., Mušinić, E., Dedović, S., Ibrahimović, A. (2010). *Prilozi za istraživanje sociokulturnog položaja žene u BiH: izabrana bibliografija (1900-2010)*. Sarajevo: CEI Nahla.

Schimmel, A. (2004). *Geografija pjesnika*. Preveo sa engleskog jezika Enes Karić. Sarajevo: Bemust.

Prilozi/poglavlja u knjigama/zbornicima

Prezime, Ime (1999). Naslov priloga prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je prilog napisan. Ime, Prezime (ur.): *Naslov knjige prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je knjiga objavljena*. (3. izd.). Mjesto : Izdavač, broj strane.

Džananović, I. (1999). Metodologija. U: F. Karčić, ur. *Primjene šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914.-1946.*, (3. izd.). Sarajevo : Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 3-56.

Članci u časopisima (nazivi časopisa navode se u cijelosti.)

Prezime, Ime (1999). "Naslov članka prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je prilog napisan". *Naziv časopisa*, godište, broj: broj strane.

Omer Nakičević (2005), "Uloga hadisa u izgradnji islamske ličnosti", *Novi Muallim*, XIII, 53, 23-26.

Neobjavljena (arhivska) građa: pri prvom navođenju pun naziv arhiva, mjesto arhiva, redni broj i naziv fonda, signatura predmeta.
Arhiv BiH, Sarajevo, F. 23, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Prezidijalni spisi, br. 317.

ISSN 1512-6560 = NOVI MUJALIM
E-ISSN 2566-3208

9 771512 656009